

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «КІРОВОГРАДСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО»

**Шляхи формування
предметних компетентностей
на уроках історії та правознавства**
(з досвіду роботи вчителів
історії та правознавства Кіровоградщини)

Методичний посібник

*Друкується за рішенням науково-методичної ради
комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»*

Кіровоград
2014

УДК 371
ББК 74.263.1
Ш-70

Шляхи формування предметних компетентностей на уроках історії та правознавства (з досвіду роботи вчителів історії та правознавства Кіровоградщини): [методичний посібник] / упорядники Кравченко Ю.В., Черткова Н.С. – Кіровоград: КЗ «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», 2014. – 162 с.

У методичному посібнику висвітлено питання формування предметних компетентностей на уроках історії, правознавства з досвіду роботи учителів Кіровоградщини. Висвітлено їх власні напрацювання, особливості використання інноваційних технологій з методики вивчення критичного мислення та дискусійних питань, інформаційно-комунікаційних технологій та проблемного навчання.

Видання розраховане на вчителів, які викладають історію та правознавство.

Рецензенти:

Козир І.А. – проректор з науково-педагогічної роботи Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, кандидат історичних наук, доцент, Заслужений працівник освіти України;

Митрофаненко Ю.С. – старший викладач кафедри теорії і методики середньої освіти комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», кандидат історичних наук.

Відповідальна за випуск – Корецька Л.В.

ЗМІСТ

Передмова	4
Бак Ю.А. Методичні можливості використання сучасних інформаційних технологій на уроках історії в умовах сільської школи.....	6
Бібік Н.С. Робота з історичними джерелами як засіб формування культури історичного мислення сучасного учня.....	28
Гродзіцька Т.М. Формування історичної компетентності шляхом використання елементів проблемного навчання та структурно-логічних схем на уроках.....	56
Кравченко Ю.В. Активно-пізнавальна діяльність учнів на уроках правознавства як умова формування предметних компетентностей.....	96
Непом'яца Т.М. Застосування методики критичного мислення у процесі навчання всесвітньої історії в 10 класі	106
Черткова Н.С. Проблемний підхід як умова створення ситуації дослідження учнями фактів, явищ, процесів на уроках історії (з досвіду роботи Бирзул О.В., учителя історії Златопільської гімназії м. Новомиргорода Новомиргородської районної ради Кіровоградської області)	140
Кравченко Ю.В. А.Б. Рєзнік – учитель-новатор другої половини ХХ століття	152

ПЕРЕДМОВА

Сучасні тенденції розвитку України як демократичної правової держави актуалізували проблему формування компетентної особистості, здатної адаптуватися до стрімких змін у суспільстві, яке стає більш відкритим для різноманітних нововведень.

Нове суспільство висуває нові вимоги перед освітою. Однією з цих вимог є підготовка таких людей, які в майбутньому зможуть приймати критичні рішення, знаходити свій шлях у новому оточенні, які достатньо швидко встановлюють нові стосунки в реальності, що швидко змінюється. Активність, самостійність, творчість, здатність адаптуватися до стрімких змін у світі – ці риси особистості стають найважливішими на сучасному етапі історичного розвитку. Їх формування вимагає нових підходів до процесу навчання.

Особливу роль у становленні особистості держава відводить освіті взагалі та історичній освіті як її складовій зокрема. Серед навчальних дисциплін предметам освітньої галузі «Суспільствознавство» належить визначальна роль у забезпеченні можливостей для адаптації та самореалізації молоді в сучасній соціокультурній ситуації, для розвитку громадянської свідомості особистості.

Завдання, що висуваються перед сучасною історичною та суспільствознавчою освітою, чітко окреслюють головні напрями, за якими вони мають реалізовуватися. Серед них одне з чільних місць посідає проблема переходу від традиційної (предметно орієнтованої) до інноваційної (особистісно орієнтованої) парадигми освіти, що безпосередньо пов'язана з упровадженням у навчання предметів освітньої галузі «Суспільствознавство» системного особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів.

Згідно з сучасними вимогами, визначеними Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти (освітня галузь «Суспільствознавство»), перед учителем історії та суспільствознавчих дисциплін поставлено завдання допомогти учням набутти предметних компетентностей, які дадуть можливість індивідуалізувати та олюднити теоретичні знання, зрозуміти перебіг подій вітчизняної історії, сформувати позитивну мотивацію до пізнавальної діяльності. У посібнику подано методичні напрацювання вчителів історії та правознавства Кіровоградщини, у яких вдало поєднано теоретичні аспекти формування предметних компетентностей із власним практичним досвідом.

Автори виявляють у своїй педагогічній діяльності високий рівень творчості, ініціативи, професіоналізму, досконалість володіння методикою викладання історії та правознавства. Працюючи над реалізацією методичної проблеми «Шляхи формування предметних компетентностей на уроках історії та правознавства», використовують інформаційно-комунікаційні технології, технології розвитку критичного мислення, вивчення дискусійних питань, технології проблемного навчання.

Основою своєї педагогічної діяльності вчителі вважають створення сприятливих умов для формування у школярів предметних компетентностей. У практичній діяльності використовують перспективний педагогічний досвід

заслужених учителів України Худобця О.А., Наровлянського О.Д. (м. Київ); проводять відкриті уроки для слухачів курсів підвищення кваліфікації вчителів історії комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»; беруть участь у роботі науково-практичних семінарів; їх досвід схвалено вченою радою, вивчено науково-методичною лабораторією суспільствознавчих дисциплін.

Запропонований методичний посібник присвячено найактуальнішій проблемі сучасної шкільної історичної освіти – розвитку предметних компетентностей учнів на уроках історії та правознавства з використанням інноваційних технологій. Матеріали в ньому розміщено за чіткою, логічно обумовленою структурою.

Автори у своїх роботах подають історіографічний аналіз праць вчених (І.Лернера, Н.Дайрі, А.Резніка, С.Терно, О.Пометун, К.Баханова та ін.), у яких розкрито погляди щодо специфіки, значення і засобів формування предметних компетентностей та історичного мислення.

Посібник сприятиме формуванню стійкого пізнавального інтересу до вивчення історії, активізації самостійної роботи учнів, розвитку умінь досліджувати різноманітні історичні джерела за допомогою проблемно-пізнавального методу і, головне, формуванню предметних компетентностей.

Методичний посібник адресований учителям історії та правознавства для використання у навчально-виховному процесі.

Методист НМЛ
суспільствознавчих дисциплін
КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського»

Н.Черткова

Бак Ю.А.,
учитель історії
Троянської загальноосвітньої школи
I-III ступенів Троянської сільської ради
Голованівського району

Методичні можливості використання сучасних інформаційних технологій на уроках історії в умовах сільської школи

Історична наука передбачає фіксацію історичних даних на певних носіях. Раніше такими носіями були переважно книги. З кінця XX століття дедалі більшого поширення набувають електронні засоби збереження інформації. І не тільки збереження, а й обробки, передачі та подання історичної інформації. Ще в другій половині XX століття важко було уявити вивчення історії Другої світової війни без кадрів про штурм Рейхстагу. Чи можна уявити історію XXI століття без Інтернету та засобів мультимедіа?

В епоху інформаційних технологій метою історичної освіти є формування історичного світогляду, інформаційної культури (поняття «інформаційна культура» з'являється зі становленням інформаційного суспільства, основною особливістю якого є домінанта інформаційної діяльності в усіх сферах суспільного виробництва, у мистецтві, бізнесі, освіті, й здійснення інформаційної взаємодії на основі інформаційних і комунікаційних технологій; інформаційна культура як складова культури як такої є фундаментальним виміром життя в постіндустріальному суспільстві [6]). Не пасивне засвоєння фактів, дат, імен, місць є пріоритетним у викладанні історії. Одним із інструментів пізнання на сучасному етапі інформатизації суспільства стали комп'ютерні технології. Саме інформаційні технології дають можливість учням «заглибитись» в досліджувану епоху, знайти додаткову інформацію, відчувати себе учасником історичних чи культурних подій, самим долучитися до творення історії. Заявити всьому світу своє розуміння історії, взяти участь у створенні системи перевірки знань. Адже відомо, що найкраще вчить той, хто сам навчається та застосовує набуті знання на практиці, здобуває нову інформацію, необхідну для реалізації проектної роботи, створення тестових завдань, інтерактивних мап, презентацій тощо. За словами методиста Дайрі Н.Г., на уроці краще запам'ятовується той матеріал, котрий учні використовують для пояснення певного явища, події. Отже, вони аналізують, порівнюють, узагальнюють, у результаті чого знання виступають як переконання, засвоюються навички історичного аналізу.

Використання інформаційних технологій вимагає від освіти не тільки забезпечення комп'ютерною технікою, а й підготовленого учителя з чіткою мотивацією до використання сучасних засобів навчання.

Інформаційна компетентність учителя є новим напрямом, який виник безпосередньо під впливом розвитку інформаційних та електронних технологій.

Серед учених, які займаються дослідженням питання фахової підготовки вчителів (Гез Н.В., Гуріна Т.М., Карпова Л.Г., Лозова В.І., Смолянинова О.Г., Шиян О.М. та ін.), переважає думка, що інформаційна компетентність учителя

є однією з найголовніших складових його професійної компетентності. Вимоги до сучасного вчителя знаходимо у праці «Система педагогічної освіти та педагогічні інновації» (автори В. Олійник, Я. Болубаш, Л. Даниленко, В. Довбищенко, І. Єрмаков, С. Клепка): «У найближчі два десятиріччя школи будуть галуззю, перед якою стоятиме класична проблема технічного переозброєння. У всіх клієнтів шкіл, включаючи і представників бідних верств, з'явиться альтернатива. Комп'ютер і Інтернет дадуть учням різного віку еквівалент децентралізованої системи, за яку виступають поборники шкільних ваучерів. Бути обізнаними в сучасних інформаційних технологіях – нагальна вимога до педагога, випускника педагогічного навчального закладу» [4].

Висвітлення проблем, пов'язаних із використанням сучасних інформаційних технологій у навчальному процесі, започатковано й розвинуто в роботах М.І. Жалдака, Ю.С. Рамського, А.Ф. Верлани, В.В. Лапінського, Ю.О. Дорошенка, О.В. Співаковського та ін.

Як виглядало раніше викладання й вивчення історії? Робота з текстом книги: підручник, додаткова література, періодичні видання. Зрідка перегляд кінофільмів, діафільмів та телепередач. Кінець ХХ століття дав людству нові засоби отримання та передачі історичної інформації: різноманітні комп'ютерні програми та Інтернет. Новизна полягає не тільки в нових формах фіксації того ж самого історичного матеріалу, а й у поєднанні інформаційних текстів з розгалуженою системою гіперпосилань та відео-, аудіофрагментами.

На сучасному етапі розвитку освіти основним завдання учителя історії є навчити учнів знаходити, використовувати та застосовувати знання на практиці. «Процес навчання історії має на меті насамперед розвиток індивідуальності школяра, його особистісних якостей. Він забезпечує гармонійну реалізацію всіх своїх функцій (розвиток, навчання, виховання). Поняття навчання, що виховує, містить у собі поняття навчання, що закладає основи самостійного мислення учнів. Єдність навчання, виховання, розвитку досягається лише за умови активізації роботи самих учнів на всіх етапах процесу навчання» – вважають методисти О. Пометун та Г. Фрейман [5].

Отже, використання інформаційних технологій допомагає активізувати роботу учнів, дає можливість обговорити її, висловити свої погляди на форумах, сайтах, блогах. Така діяльність сприяє розвитку комунікативних умінь, необхідних для самоствердження особистості, формування громадянських якостей.

Основними правилами уроку з використанням інформаційних технологій є:

- 1) підпорядкування дидактичним і виховним цілям та спрямування на їх досягнення;
- 2) інформаційні технології не повинні бути самоціллю;
- 3) раціональне використання пізнавальної діяльності учнів як на уроці так і в позаурочний час;
- 4) безпечне користування інформацією в мережі Інтернет.

Так виникло поняття «веб-урок». Веб-урок за нашим визначенням – це урок з он-лайн використанням засобів, створених Інтернет-технологіями.

Як готуватися вчителю до веб-уроків? Найперше, треба вільно володіти комп'ютерними технологіями взагалі, Інтернет-технологіями зокрема. Цієї мети неможливо досягнути одномоментно. Це спосіб життя, пов'язаний з постійним вивченням нового й, на жаль, постійне відставання в цьому. У час, коли окремі учні вільно себе почувають в Інтернеті за допомогою звичайного телефону, той учитель, який ховається від необхідності йти в ногу з часом, приречений на перманентне відставання.

Коли учитель дивиться в календарний план, перша його дія – пошук інформації в Інтернеті, необхідної для підготовки до уроку. Другий етап – фільтрація даних, відсіювання відповідно до мети уроку, контингенту учнів, іноді бажання й настрою учителя.

Далі – складання інформаційної мозаїки, визначення «пустих місць»: що ще не знайдено? Під час підготовки до веб-уроку вчитель може знайти необхідну інформацію на сторінках Вікіпедії, арт-галереї, методичного порталу, учительських сайтів.

Наступний етап: поділ роботи між учителем і учнем. Деякі питання необхідно давати для самостійного опрацювання як випереджувальні домашні завдання, наприклад: знайдіть в Інтернеті відповідь на запитання, портрет та характеристику діяча; віднайдіть карту тієї чи іншої події; твори мистецтва, пов'язані з даною подією.

У сучасному світі читання – найважливіше вміння людини. Що означає вчити читати у середніх класах? Це значить, що дитина має свідомо читати, вибирати, систематизувати прочитане, швидко знаходити потрібне. Отже, для вчителя важливим є володіння методикою роботи з підручником. Саме робота з підручником готує дітей до розуміння великої кількості інформації, яку необхідно систематизувати. Особливо це стосується учнів 5-7 класів. О.Ф. Трухан зауважує, що вчителі не працюють систематично над цим питанням: «Вчителі лише частково реалізують навчальні і розвивальні можливості шкільних підручників, що пояснюється недостатнім рівнем володіння ними методикою роботи з навчальною книгою. Саме тому дослідження проблеми формування вмінь школярів працювати з навчальною книгою як одним з найважливіших засобів навчання історії в загальноосвітній школі є актуальним як з погляду сучасної методичної наукової думки, так і освітньої практики» [5].

Цій проблемі присвячено теоретичні праці і методичні рекомендації для вчителів історії. У сучасній українській методичній науці процес формування предметних умінь у межах своїх досліджень розглядають К.Баханов, А.Булда, В.Власов, В.Комаров, Т.Ладиченко, П.Мороз, Р.Пастушенко, О.Пометун, Г.Фрейман та ін. Спільним для цих авторів є те, що вони розглядають вміння працювати з підручником як складову предметної компетентності [1].

Але повернемося до теми веб-уроку. Наступною дією вважаємо вибір форми проведення такого заняття. Окрім традиційного поурочного плану, розробляються презентації до теми. Часто готуємо веб-сторінку, наприклад, під час підготовки уроку культури «Мистецтво Високого Відродження» автор створив ППЗ у вигляді веб-вузла у співпраці з учителем світової літератури.

Веб-сторінка – це текстовий документ у форматі HTML з вставленими в нього графічними ілюстраціями або об'єктами, схемами, діаграмами, картами, відео. Цей формат має свої переваги над презентаціями, оскільки може бути розміщеним у мережі Інтернет як частина сайту вчителя, учня, школи. За допомогою веб-сторінок можна проводити будь-які типи уроків: від уроків засвоєння нових знань до уроків контролю та корекції.

Щодо форми уроку: не захоплюємось пошуками нових модних назв. Віддаємо перевагу традиційному комбінованому уроку. Новизну шукаємо не в назві форми уроку, а в його наповненні, способі проведення. Після багатьох вдалих і невдалих експериментів розуміємо, що потрібно повертатись до традиційного комбінованого уроку, який вимагає від учня й учителя стабільності, тобто сталої структури роботи. Це не тільки не заважає використанню інформаційних технологій, а й дозволяє поєднувати переваги системи електронного тестування знань учнів практично на кожному уроці. За п'ять хвилин усі учні проходять електронний тест, а окремі відповідають усно, 1-2 презентують творчі роботи. На все це потрібно не більше 15 хвилин.

Перший етап – вивчення нового матеріалу (розгорнуте, образно-емоційне пояснення вчителем теми уроку). Другий етап – стислий виклад навчального матеріалу за допомогою ППЗ, мультимедіа, з обов'язковим завданням до візуального ряду, озвучування, розшифровка основних понять і логічних взаємозв'язків між ними. Третій етап – самостійне читання матеріалу підручника й пошук інформації, необхідної для відповіді на питання в кінці параграфа. Четвертий – робота з контурними картами вдома. П'ятий – письмові відповіді на запитання. Шостий – проходження тесту. Сьомий – виконання творчих робіт – створення чи корегування презентацій з теми, пошуки додаткової інформації у мережі Інтернет [1]. Творчо розвиваючи технологію евристичної освітньої ситуації, ми ставимо цільову настанову – розвиток когнітивних якостей. Формування та розвиток таких якостей реалізуємо за допомогою когнітивних методів. К.О. Баханов так визначає суть когнітивних методів: «методи, спрямовані на пізнання об'єкта, що вивчається: емпатії – входження людини у стан іншої людини; змістового бачення – розуміння першопричини, упорядкування об'єкта, механізму, змін тощо; образного бачення – емоційно-образне дослідження об'єкта, визначення образної асоціації, що виникає; символічного бачення – визначення зв'язку між об'єктом і символом; евристичних запитань – пошук відомостей про подію за допомогою запитань давньогрецького оратора Квінтіліана: Хто? Що? Навіщо? Де? Чим? Як? Коли?; порівняння – зіставлення версій різних учнів; евристичного спостереження; фактів – пошук фактів та відрізнєння фактів від нефактів; евристичного дослідження – дослідження за схемою: мета дослідника – план роботи – факти про об'єкт – нові факти – питання та проблеми – версії відповідей, гіпотези – рефлексивні судження – висновки» [1].

Обов'язковою умовою для проведення веб-уроків є наявність комп'ютера, проектора або мультимедійної дошки, мережі Інтернет. На жаль, для багатьох сільських шкіл це й сьогодні є проблемою.

Дванадцять років ми проводимо уроки історії в комп'ютерному класі: шість років з використанням мультимедійного проектора; десять років практикуємо електронні тести у системі Test-W Олексія Шестопалова. Специфіка проведення уроків у комп'ютерному класі пов'язана з правилами техніки безпеки, відповідно до яких учні можуть працювати за монітором не більше 15-20 хвилин. Решту часу необхідно заповнювати іншим формам роботи. Це і робота з підручником, у зошиті, з контурними картами. Працюючи з учнями середніх класів, значну увагу приділяємо техніці читання (під час уроку учні не менше 10 хвилин обов'язково читають, у першу чергу, з підручника). Прагнемо навчити учнів використовувати весь методичний апарат підручника: запитання, карти, схеми, тести.

Презентація чи веб-сторінка повинна бути такою, щоб її можна було демонструвати частинами, без зайвої інформації, яка може бути оголошена усно чи записана на дошці (тема, мета тощо).

На початку уроку працюємо з текстовим документом, у якому записується тема уроку, мета, назва чи адреса тесту, завдань та інших форм перевірки знань учнів. Нижче розміщуємо короткий план пояснення нового матеріалу з гіперпосиланнями на окремі презентації, веб-сторінки, відеофрагменти, електронні карти, звукові файли. Гіперпосилання дозволяють відкрити все це безпосередньо з поурочного плану. У кінці уроку учні отримують на екрані розгорнутий різномісний список домашніх завдань. Таким чином із звичайного текстового документу «Поурочний план» одним кліком миші можна відкрити будь-який із зазначених файлів, розміщених на жорсткому диску комп'ютера, на CD або в мережі Інтернет.

Інформаційні технології у Троянській школі почали впроваджуватись ще за часів відомих педагогів краю Анатолія Васильовича Бака та Івана Володимировича Белінського. Саме вони ще в 60-ті роки у звичайній сільській школі створили передовий, як для того часу, кабінет історії, де працювали діапроектори, кінопроектори, епідіаскоп, зібрано комплект картографічного матеріалу, атласів та ілюстрацій. Деякі з цих матеріалів використовуються у нашій школі і зараз.

На думку автора, недоречно розміщувати уроки, пов'язані з історією розвитку світової культури, в кінці теми, оскільки іноді на них з тих чи інших причин не вистачає часу. Ми вважаємо нехтування уроками історії культури недопустимим.

У наш час, коли школи не забезпечуються ТЗН (кіно та діафільми, прозорі карти для проектора), особливого значення набуває пошук інформації з історії в мережі Інтернет. Важко уявити сучасного педагога без ноутбука, проектора та Інтернету. Завдання сучасних учителів історії – виховати громадянина сучасного інформаційного суспільства.

Використання інформаційних технологій у викладанні історії дозволяє вирішити такі завдання:

- 1) опанування знань з історії;
- 2) вироблення вмінь аналізу і прийняття рішень у нестандартних проблемних ситуаціях;

3) розвиток творчих здібностей учнів.

За допомогою ІКТ відкриваються нові дидактичні можливості у викладанні історії, пов'язані з візуалізацією матеріалу, його «пожвавленням», можливістю представити наочно ті явища і процеси, які неможливо продемонструвати іншими способами.

Проведення таких уроків показує, що учні в 6-му класі вміють самостійно знаходити та аналізувати інформацію, у них зростає мотивація до здобуття знань, формується цілісне уявлення про історичні події. Учні до закінчення навчання в школі вміють складати питання, отже аналізувати навчальний матеріал, виділяти головне, усвідомлено запам'ятовувати поняття та терміни, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Так, випускники створили комплект тестів з історії України, всесвітньої історії, взяли участь у мультимедійному краєзнавчому проєкті «Ми пам'ятаємо!». Випускник Цибулько Валерій навчався у Кіровоградському ДПУ імені В.Винниченка на історичному факультеті. Тепер працює учителем історії в одній із кіровоградських шкіл. Учениця Шкуровська Інна закінчила Миколаївський ДПУ імені В.Сухомлинського, зараз вона учитель історії та правознавства Троянської ЗШ I-III ступенів. Інна плідно працює над краєзнавчим проєктом, використовуючи знання, отримані на веб-уроках.

Література

1. Баханов К.О. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти: [монографія]. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2005. – 283 с.
2. Беспалько В.П. Образование и обучение с участием компьютеров (педагогика третьего тысячелетия) / В.П. Беспалько. – М. : Изд-во Московского психолого-социального института ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2002. – 352 с.
3. Дорошенко Ю.О., Лапінський В.В., Мальований Ю.І. Педагогічні програмні засоби: сучасний стан і можливості // Гуцульська школа. – 2000. – № 1-2 (9-10). – С. 6-10.
4. Система педагогічної освіти та педагогічні інновації / Олійник В., Болюбаш Я., Даниленко Л., Довбищенко В., Єрмаков І., Клепко С. – К., 2001. – 59 с.
5. Пометун О. Методика навчання історії в школі / О.Пометун, О.Фрейман. – К.: Генеза, 2005. – С.36-37, 76-77.
6. Рамський Ю.С. Формування інформаційної культури особи – пріоритетне завдання сучасної освітньої діяльності // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – № 1 (8). – С. 7
7. Худобець О.А. З досвіду роботи із застосування презентаційних технологій під час проведення уроків історії / О.А.Худобець // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2005. – № 2.
8. Засоби інформаційно-комунікаційних технологій єдиного інформаційного простору системи освіти України. Колективна монографія

Белінський В.В. та інші [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/667/3/Monograph-Bykov-Lapinski-rozd4-5.pdf>.

9. Використання комп'ютерних технологій у процесі реалізації цілей і завдань сучасної біологічної освіти [Електронний ресурс]/ Сліпчук Ірина Юріївна. – Режим доступу: <http://www.ime.edu-ua.net/em5/content/08sijebm.htm>

10. Інформатизація вищих навчальних закладів мвс україни. Матеріали науково-практичної конференції. [Електронний ресурс]. – Харків, 15–16 травня 2008 р. – Режим доступу: <http://zavantag.com/docs/1938/index-5800-1.html?page=10>.

11. В.М. Базурін. Роль і місце інформаційно-комунікаційних технологій у професійній підготовці майбутніх учителів математики і фізики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vgnpu_ped/2010_15_1/V15_1_221_225.pdf.

12. О.Ф. Трухан. Методичні умови формування вмінь працювати з підручником в учнів 6-7 класів у процесі навчання історії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://googledrive.com/host/0By2IQy15OsECd19ZX0k3TEVZd0U/2_76.pdf.

13. Бак Ю.А. Інформаційні технології на уроках історії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/troyanskash/ucitelska-kimnat/bak-uri-j-anatolijovic-ucitel-istoriie-ta-informatiki>.

Урок 1

Тема. Культура України кінця XVIII – першої половини XIX століття. (9 клас)

Мета: виявити загальні закономірності й особливості розвитку культури в Україні в першій половині XIX ст.; проаналізувати стан розвитку освіти, науки; формувати вміння й навички складання текстуальних таблиць, рецензування виступів однокласників; виховувати шанобливе ставлення учнів до визначних діячів української культури.

Обладнання: карта України, ілюстрації, портрети визначних діячів культури.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Запис домашнього завдання.

1. Опрацювати § 9, § 17 (п. 1, 2).

2. Підготувати повідомлення та презентацію на тему «Шедеври пейзажного архітектурного мистецтва: парк «Олександрія» у Білій Церкві та «Софіївка» в Умані».

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів.

Тест.

Бесіда.

1. Перелічіть особливості розвитку української культури в другій половині XVIII ст.

2. Як розвивалася освіта і наука в Україні в другій половині XIX ст.?

Отже, попри всі перешкоди, які чинили уряди двох імперій – Російської

та Австрійської – щодо освіти українства, становлення вітчизняної науки, розвиток цих галузей продовжувався.

IV. Вивчення нового матеріалу.

Під час пояснення нового матеріалу та виконання завдань, учні працюють з ППЗ «Культура України кінця XVIII-XIX ст.» та з матеріалом підручника.

1. Особливості розвитку культури.

Випереджувальне завдання. Прочитайте блок, заповніть Таблицю 1 «Умови та особливості розвитку культури в Україні в другій половині XIX ст.» методом копіювання і вставки. (Додаток 1)

2. Освіта.

– Умови розвитку освіти.

Завдання: У ході розповіді вчителя заповніть Таблицю 2. (Додаток 2)

– Початкова освіта.

Завдання: У ході розповіді вчителя заповніть Таблицю 3. (Додаток 3)

– Середня освіта.

Завдання: У ході розповіді вчителя заповніть Таблицю 4. (Додаток 4)

– Професійна освіта.

Завдання: У ході розповіді вчителя заповніть Таблицю 5. (Додаток 5)

– Вища освіта. Вищі навчальні заклади в Україні в першій половині XIX ст.

Завдання: У ході розповіді вчителя заповніть Таблицю 6. (Додаток 6)

– Наука. Видатні вчені.

Завдання: заповніть Таблицю 7 «Видатні вчені». (Додаток 7)

– Праці з історії України.

Завдання: заповніть Таблицю 8 «Праці відомих українських істориків про історію України». (Додаток 8)

V. Закріплення нових знань і вмінь.

Бесіда за питаннями.

1. Дайте визначення поняття «культура».

2. Дайте характеристику структурі системи освіти в Україні в першій половині XIX ст.

3. Позначте на карті міста України, у яких знаходились: а) вищі навчальні заклади; б) середні навчальні заклади.

4. Назвіть імена відомих українських учених і галузі, у яких вони працювали.

VI. Підсумки уроку.

Заключне слово вчителя.

Розвиток культури в Наддніпрянській Україні в першій половині XIX ст. відбувався в суперечливих умовах. Російський царизм всіляко гальмував культурний розвиток в Україні, і якщо й дозволяв дітям українців навчатися, то, головним чином, російською мовою. Але український народ знайшов у собі сили протистояти імперській асиміляторській політиці.

У першій половині XIX ст. в Україні культура розвивалася в умовах національно-культурного відродження українського народу, під впливом антикріпосницького визвольного руху, а також революційних ідей, ідей утопічного соціалізму. Цей процес можна порівняти з українським національним відродженням, яскравим виявом подальшого формування української нації, відродження самосвідомості українського народу, його прагнення до утвердження себе як самобутнього окремого народу.

Характерною рисою цього періоду була демократизація культури. Серед діячів культури ставало все більше різночинців, які розгортали рішучу боротьбу проти самодержавно-релігійної ідеології, у своїй творчості відображали життя, настрої й думи народних мас. Крім того, поступово до культури прилучалися дедалі ширші верстви населення.

Українська культура розвивалася в тісному єднанні з культурами слов'янських народів, зокрема з російською культурою. Прогресивні російські письменники, художники, композитори виявляли великий інтерес до України і в своїй творчості широко розробляли мотиви й теми з життя українського народу, виступали на його захист, протестували проти політики національного гноблення, що її проводив царський уряд. Російські вчені вивчали історію, мову, географію, побут українського народу, у ряді випадків працювали в Україні. Українські вчені, письменники, митці часто здобували освіту в російських навчальних закладах, запозичували досвід передових діячів російської культури, мали з ними тісні дружні взаємини, користувалися їхніми порадами.

Негативний вплив на розвиток культури мали відсутність власної державності, національне гноблення, імперські кордони, що ігнорували етнічну українську територію.

Царський уряд, намагаючись зберегти непорушною віджилу феодально-кріпосницьку систему, всіляко гальмував розвиток передової культури. Царизм забороняв розвиток української культури, не дозволяв дітям навчатися в школах рідною мовою, робив усе, щоб тримати трудящих у темряві. Перебування під імперською владою спричинило зміни у змісті української культури. Більшість здобутків архітектури, скульптури, образотворчого мистецтва втратили національні риси і відтепер так чи інакше допомагали звеличувати імперську владу.

Реакційною була політика в галузі культури й освіти Австрійської монархії на західноукраїнських землях, де українці потерпали від онімечування та колонізації. Австрійська імперія розглядала західноукраїнські землі як відсталі провінції та цілеспрямовано зберігала їхнє другорядне становище стосовно центру.

Однак, всупереч гнобительській політиці царського самодержавства й Австрійської монархії, розвиток культури в Україні не припинявся.

Додаток 2

Царський уряд робив усе, щоб народні маси залишалися неписьменними. Шлях до освіти був відкритий дворянству, чиновництву, духівництву. Міністр народної освіти адмірал О.Шишков у 1824 р. говорив: «Навчати грамоти весь народ... завдало б більше шкоди, ніж користі».

Однак формування капіталістичних відносин, і насамперед, розвиток промисловості, вимагали дедалі більшого числа освічених, кваліфікованих працівників і зумовлювали збільшення кількості навчальних закладів і учнів у них.

Міністерство народної освіти вирішило провести реформу системи освіти і затвердило «Попередні правила народної освіти», а в 1804 р. – статут навчальних закладів. Передбачалися чотири типи шкіл: парафіяльні, повітові, губернські (гімназії), університети.

У тяжкому стані перебувала освіта на західноукраїнських землях. Австрійська монархія й панівні класи, ведучи в Східній Галичині політику онімечення й полонізації українського населення, на Буковині – онімечення й румунізації, а на Закарпатті – політику мадяризації, всіма силами гальмували розвиток освіти, не допускали в школи українську мову, закривали трудящим шлях до знань. Призначених для нижчих верств населення шкіл було дуже мало, при цьому майже всі вони були підпорядковані римо-католицькій церкві. У 1813 р. уряд переклав утримання шкіл на плечі селянства. У всіх школах було введено німецьку мову. А поряд з німецькою в Галичині в школи проникала польська, на Буковині – румунська, у Закарпатті – угорська мови. І тільки в українських парафіяльних школах, що існували в ряді сіл завдяки піклуванню населення, навчання велося українською мовою.

Додаток 3

У парафіяльних (початкових) школах, які створювалися при церковних парафіях навчання продовжувалося 4-6 місяців у селах і до одного року в містах. Дітей навчали (російською мовою) читати, писати, перших дій арифметики, основ православної віри.

Повітові школи, що були другим ступенем у системі початкової школи (спочатку двокласні), за статутом 1828 р. стали трикласними. У них вивчали російську мову, географію, історію, арифметику, природознавство, фізику, малювання. У повітових школах навчалися здебільшого діти дворян і чиновників.

Додаток 4

Ще більш становий дворянський характер мали гімназії – середні школи, куди приймали майже виключно дітей дворян і чиновників. Гімназії існували лише в губернських і окремих повітових містах. На кінець 50-х років в Україні їх було 18: по дві у Харкові, Києві та Одесі і по одній — у Катеринославі, Сімферополі, Херсоні, Білій Церкві, Житомирі, Кам'янці-Подільському, Немирові, Чернігові, Новгороді-Сіверському, Ніжині, Полтаві.

Спочатку в гімназіях навчання тривало 4 роки, а за статутом 1828 р. –

7 років. У гімназіях викладали латинську, німецьку і французьку мови, історію, географію, початковий курс філософії і словесних наук, математику, фізику, природознавство, політичну економію, малювання. За статутом 1828 р., що посилював реакцію в галузі освіти, з навчальних планів гімназій було виключено природознавство, філософію і політекономію, а введено викладання «закону божого», «священної й церковної історії», грецької мови.

Для навчання середньої освіти і виховання дочок дворян були засновані інститути шляхетних дівчат: у Харкові (1812), Полтаві (1817), Одесі (1829), Керчі (1836) і Києві (1838).

Середня освіта в Україні в першій половині XIX ст.

Рік заснування	Місто	Тип навчального закладу
1805	Харків	Гімназія
1805	Чернігів	Гімназія
1805	Катеринослав	Гімназія
1808	Полтава	Гімназія
1808	Новгород-Сіверський	Гімназія
1808	Чернівці	Гімназія
1814	Херсон	Гімназія
1837	Мукачеве	Приватна гімназія
1850	Київ	Жіноча гімназія

Ліцеї в Україні в першій половині XIX ст.

У ході розповіді вчителя заповніть Таблицю 4.

Проміжне місце між гімназіями й університетами займали ліцеї, яких в Україні було три: Рішельєвський в Одесі (заснований у 1817 р.), Кременецький на Волині, створений у 1819 р. на базі гімназії (після польського повстання 1830-1831 рр. його було закрито, а потім переведено до Києва і реорганізовано в університет), і Ніжинський, у який було в 1832 р. перетворено Гімназію вищих наук, засновану в 1820 р. на кошти братів О.А. і І.А.Безбородьків.

Додаток 5

Поряд із загальноосвітніми в Україні діяли й нечисленні професійні навчальні заклади. У кадетських корпусах у Полтаві (з 1840 р.) і Києві (з 1852 р.) із дворянських синків виховували офіцерів. У Єлисаветграді продовжувала працювати медична школа, заснована ще в 1787 р., у Києві в 1842 р. була створена фельдшерська школа, у Миколаєві – артилерійське (з 1794 р.) і штурманське (з 1798 р.) училища, засновані морським відомством. У Херсоні в 30-ті роки було відкрито училище торговельного мореплавства, у Севастополі – морську школу. У 1855 р. біля Харкова почала працювати землеробська школа, яка готувала агрономів.

Київська академія, яка у попередні часи відігравала велику роль у розвитку освіти й культури в Україні, після видання у 1814 р. нового статуту для духовних академій, повністю перетворилася на звичайний духовний навчальний заклад.

У першій половині XIX ст. в Росії було шість університетів і серед них в Україні – два: Харківський (1805 р.) і Київський (1834 р.). Головним завданням університетів, як це визначав університетський статут 1804 р., була підготовка державних чиновників. Випускники працювали вчителями, лікарями, адвокатами, судьями, чиновниками різних відомств та ін.

У Харківському університеті, заснованому за ініціативи В.Каразіна в 1805 р., у перший час було чотири факультети: словесний, етико-політичний (юридичний), фізико-математичний, медичний. Першим ректором університету (1805-1811 рр.) був професор російської словесності Іван Степанович Рижський. У рік відкриття університету в 1805 р. у ньому навчалось 65 студентів, у 1825 р. – 346, у 1855 р. – 492. Серед них переважали діти дворян і чиновників. До 30-х років серед професорів було засилля іноземців, а з цього часу викладачами ставали в основному випускники університетів Росії, у тому числі й Харківського.

Київський університет, відкритий у 1834 р., спочатку мав один філософський факультет, що складався з відділів історико-філологічного та фізико-математичного, у 1835 р. почав працювати юридичний, а в 1841 р. і медичний факультет. Першим ректором став відомий учений-природознавець, філолог, фольклорист та історик професор Михайло Олександрович Максимович. У 1834 р. в університеті навчалися 62 студенти, а в 1855 р. – 808. Царський уряд виділяв дуже мало коштів для університетів, тому вони нормально розвиватися не могли. У той же час він вдавався до репресій, намагаючись перетворити всі навчальні заклади, в тому числі й університети, в оплоти самодержавства й офіційної ідеології. Особливо посилилися репресії в період революції 1848-1849 рр. у Західній Європі. Був установлений суворий контроль за роботою професорів, скорочено програми суспільних наук, викладання філософії в університетах припинено, читання лекцій з логіки й психології доручено професорам богослов'я.

Для поширення науки, освіти і культури на західноукраїнських землях мала велике значення діяльність науково-дослідного інституту «Оссолінеум» – інституту Оссолінських, заснованого у Львові в 1817 р. Ю.Оссолінським – польським просвітителем, літературознавцем та істориком. В інституті були бібліотека і музей, яких уже на кінець 30-х років було зібрано близько 500 тис. книг із філософії, літератури, географії, права, багатющі колекції зброї, рідкісних монет, картин, гравюр та інших пам'яток старовини й мистецтва.

У 1805 р. австрійський уряд перевів Львівський університет до Кракова і замість нього до 1817 р. діяв ліцей. Після відновлення в 1817 р. його роботи навчання велось німецькою мовою. З професійних навчальних закладів у 1844 р. у Львові була заснована технічна академія.

Царський уряд, кріпосники-дворяни Росії негативно ставилися до розвитку наукової думки, особливо природничих наук, боячись поширення матеріалістичних поглядів і підриву панівної самодержавно-релігійної ідеології. Однак формування капіталістичних відносин, зростання промисловості, спроби інтенсифікувати сільськогосподарське виробництво, — зумовлювали науковий прогрес як у галузі природничих, так і гуманітарних наук.

В Україні Харківський і Київський університети внесли значний вклад у підготовку наукових кадрів і розвиток вітчизняної науки. Так, за дореформений час 66 вихованців Харківського університету стали професорами і працювали як у Харківському, так і в Московському, Київському, Казанському та інших університетах. Серед них найбільш відомими були: математик М.В. Остроградський, математик Т.Ф. Осиповський, біолог М.О. Максимович, хірург М.І. Пирогов.

М.В. Остроградський — математик, видатний педагог, який викладав у багатьох навчальних закладах Петербурга. Ряд його праць стосується питань методики викладання математики і механіки у вищій та середній школах. М.В. Остроградського було обрано членом Паризької, Турінської, Римської та Американської Академій наук. Праці вченого присвячено аналітичній механіці, гідромеханіці, теорії пружності, небесній механіці, математичній фізиці, математичному аналізу і теорії диференціальних рівнянь. Розвинув теорію хвиль на поверхні важкої ідеальної рідини (1826). Досліджував малі коливання пружних тіл (1829-1832). Ім'я М.В. Остроградського носить розроблений ним засіб виділення раціональної частини невизначеного інтеграла, що дав змогу алгебраїчним шляхом подати його у вигляді суми двох доданків.

З часу заснування Харківського університету протягом 16 років у ньому працював професором, завідував кафедрою математики, а в 1813-1820 рр. був ректором Тимофій Федорович Осиповський (1765-1832). У наукових працях з математики, фізики й астрономії він відстоював матеріалістичні погляди і виступав проти ідеалізму. Його тритомний «Курс математики» відіграв важливу роль у розвитку математичної науки і навчанні студентів.

Понад 100 праць із питань ботаніки, зоології, фізики, хімії та інших природничих наук написав перший ректор Київського університету Михайло Олександрович Максимович (1804-1873). М.О. Максимович висловлював новаторські для свого часу думки, що науку, техніку, людський розум слід скеровувати не на революційні зміни й створення чогось нового, а на об'єктивне вивчення, засвоєння й розумне використання вже створеного природою. Ці думки на багато років випередили дослідження Чарльза Дарвіна. Лекціями Максимовича на кафедрі ботаніки Московського університету захоплювалися О.Герцен і М.Лермонтов. Наполеглива праця і великі здібності сприяли тому, що в 1833 р., коли М.Максимовичу було лише 29 років, йому присуджено науковий ступінь доктора біологічних наук і звання професора.

Значний позитивний вплив на розвиток науки в Україні, зокрема в Київському університеті, мала діяльність видатного російського вченого,

визначного хірурга, анатома і педагога, засновника польової хірургії Миколи Івановича Пирогова (1810-1881), який у 1858-1861 рр. був попечителем Київського навчального округу.

Поряд з фізико-математичними, природничими науками розвивалися й гуманітарні.

Додаток 8

Значний крок уперед у першій половині XIX ст. зробила в Україні історична думка. За умов національно-культурного відродження зріс інтерес істориків до вивчення життя, побуту, культури, психології, діяльності народних мас. Саме в цей час і започаткувалася так звана народницька течія в історіографії, її прихильники головну роль в історії відводили народові. Велика робота була проведена по відшукуванню, збиранню, систематизації і публікації історичних джерел – архівних матеріалів, літописів та інших історичних творів, пам'яток народної творчості. Багато історичних джерел, зокрема архівних документів, зібрали й опублікували співробітники Київської Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, відкритої в Києві в 1843 р.

У національному відродженні й українській історіографії кінця XVIII – початку XIX ст. особливе місце займає «Історія Русів» – напівісторичний, напівлітературний, гостро політичний твір, що став відомим у 20-х роках XIX ст. і вперше був опублікований О.Бодянським у 1846 р. Невідомий автор увесь свій виклад, який він починає з давніх часів і доводить до 1769 р., підпорядкував обґрунтуванню на історичному матеріалі права українського народу на свою державність, на рівноправність із усіма народами.

Першу узагальнюючу історію України написав Д.М. Бантиш-Каменський (1788-1859). Виходець із дворянської родини, він п'ять років працював у канцелярії військового губернатора Малоросії. Бантиш-Каменський більше всього в історії змальовував не народ, а діяльність царів та царських сановників, гетьманів і козацьких старшин – Петра І, Меншикова, Мазепи, Скоропадського, Полуботка, Апостола та ін.

Важливим твором в історіографії України першої половини XIX ст. була «Історія Малоросії» М.Маркевича (1804-1860), вихідця з поміщицької родини, нащадка козацьких старшин. «Історія Малоросії» була видана в 1842-1843 рр., у Москві в п'яти томах. Змальовуючи минуле України як самостійний історичний процес, Маркевич розпочинає свій виклад із давніх часів і закінчує другим поділом Польщі та включенням Правобережної України до складу Росії (1793 р.). Ідучи за автором «Історії Русів», Маркевич прагнув історично обґрунтувати право українського народу на вільний національний розвиток.

Значний вклад у розвиток історичної думки вніс М.Максимович, виходець з родини дрібного поміщика, нащадка козацьких старшин, перший ректор Київського університету. У своїх численних, переважно невеликих за своїм розміром працях, Максимович висловив цілий ряд оригінальних думок про різні проблеми з історії України. Слідом за М.Ломоносовим він виступив проти норманської теорії походження Русі, показав, що українське козацтво було не прийшлим народом чи племенем, а особливим станом українського народу.

Максимович займався також вивченням історії народних рухів. Зокрема він був першим істориком Коліївщини – великого народного повстання на Правобережжі в 1768 р.

Наприкінці 30-х – у 40-х роках почав свою наукову діяльність як історик М.І. Костомаров (1817-1885). У 1842-1844 рр. Харківським університетом було опубліковано дві його дисертації, у 1843 р. у Харкові в третій книзі альманаху І. Бецького «Молодик» було надруковано перші історичні праці Костомарова «Русско-польские вельможи. Князья Острожские» и «Первые войны малороссийских казаков с поляками».

Література

1. Сарбей В.Г. Національне відродження України / В.Г. Сарбей. – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с.
2. Історія української культури / За заг. ред. І. Крип'якевича. – К., 2002.
3. Архітектурні та культурні пам'ятки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine.kingdom.kiev.ua/region/03/dnipro.php>.
4. Турченко Ф.Г., Мороко В.М. Історія України (кінець XVIII початок ХХ ст.). – К. : Генеза, 2004. – 424 с.

Урок 2

Тема. Культура України кінця XVIII – першої половини XIX століття. (9 клас)

Мета: проаналізувати стан розвитку літератури, показати, як російський царизм використовував культурне мистецтво для звеличення Російської імперії серед українців; продовжити формування вмінь і навичок складання текстуальних таблиць, рецензування виступів однокласників; виховувати шанобливе ставлення до визначних діячів української культури першої половини XIX ст.

Основні терміни і поняття: культура, фольклор, нова українська література, кобзарі, бандуристи, лірники, музика, театр, графіка, живопис, містобудування, педагогіка.

Обладнання: карта України, ілюстрації, портрети визначних діячів культури, репродукції художніх творів Т.Шевченка.

Тип уроку: комбінований.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Запис та пояснення домашнього завдання.

1. Опрацюйте § 17 (п. 3), § 9.
2. Підготуйте реферат на тему «Тарас Шевченко – художник».

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів.

Електронний тест.

Бесіда за питаннями.

1. Дайте визначення поняття «культура».
2. Проаналізуйте особливості розвитку культури в першій половині XIX ст.
3. Назвіть структуру системи освіти в Україні в першій половині XIX ст.

4. Покажіть на карті міста України, у яких знаходились: а) вищі навчальні заклади; б) середні навчальні заклади; в) професійні навчальні заклади.

5. Дайте характеристику досягнень українських учених (М.Максимович, М.Остроградський, Т.Осиповський).

6. Назвіть імена відомих українських істориків та їх внесок у вивчення історії України.

Бесіда на повторення.

1. Перелічіть особливості розвитку української літератури в другій половині XVIII ст.

2. Назвіть видатні літературні пам'ятки другої половини XVIII ст.

3. Як розвивалося образотворче, музичне, театральне мистецтво в Україні в другій половині XVIII ст.?

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Слово вчителя. Фольклор і нова українська література. Т.Шевченко, І.Котляревський, Г.Квітка-Основ'яненко, П.Гулак-Артемівський, Є.Гребінка.

У своїй розповіді вчитель проводить зв'язок між фольклором і літературою, нагадує значення поняття «фольклор» – це народна творчість, мистецтво, створюване народом, яке побутує в народному житті. Розрізняють фольклор словесний (народнопоетична творчість), музичний, танцювальний тощо.

Далі вчитель акцентує увагу учнів на таких особливостях:

1) «батьком» нової української літератури вважається І.Котляревський, який сміливо ввів у літературу народну мову й створив на її основі неперевершені на той час за художніми якостями твори («Енеїда», «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник»);

2) байкарі П.Гулак-Артемівський та Є.Гребінка різко таврували такі вади, як самодурство, аморальність, свавілля та деспотизм не найкращих представників правлячої верстви;

3) різкій сатирі піддав недоліки тогочасного суспільства Г.Квітка-Основ'яненко у повістях «Пан Халявський», п'єсах «Дворянські вибори», «Сватання на Гончарівці»;

4) формування нової української літератури завершилось у творчості Т.Шевченка. Уже в першій поетичній збірці «Кобзар» (1840) поет постав як неперевершений майстер поезії, здатний силою українського слова блискуче передати почуття, думи, прагнення й сподівання свого народу. (Додаток 1)

Бесіда.

Який внесок у розвиток української літератури першої половини XIX ст. зробили І.Котляревський, Т.Шевченко, Г.Квітка-Основ'яненко, П.Гулак-Артемівський, Є.Гребінка?

2. Музичний фольклор кобзарів, бандуристів, лірників.

Словникова робота.

Учитель пропонує записати визначення понять.

Кобзарі – українські народні співці й музиканти, які супроводжували свій спів грою на кобзі.

Бандуристи – українські народні співці й музиканти, які супроводжували

свій спів грою на бандурі.

Лірники – українські народні співці й музиканти, які супроводжували свій спів грою на лірі.

Розповідь учителя.

Помітне місце в культурному житті України належало музичному фольклору і музиці в цілому. Із середовища простого народу вийшли талановиті співці-кобзарі, бандуристи і лірники, які поширювали надбання народної творчості по всій Україні. Найвідомішими кобзарями стали А.Шут, І.Крюковський, Ф.Гриценко (Холодний), О.Вересай.

Учитель пропонує більш докладно ознайомитися з постатями кобзарів, використовуючи додаткову інформацію. (Додаток 2)

3. Образотворче, музичне, театральне, графічне мистецтво. Архітектура та містобудування.

Самостійна робота.

• Опрацюйте текст підручника і складіть таблицю «Культурні надбання першої половини ХІХ ст.».

Зразок таблиці

Галузь	Представники	Їх творчий доробок
Театральне мистецтво	І.Котляревський	Автор п'єс «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник»
	М.Щепкін	Актор, став першим виконавцем ролі виборного в п'єсі «Наталка Полтавка» та Чупруна в «Москаль-чарівник» І.Котляревського
	Г.Квітка-Основ'яненко	Був директором, режисером, актором професійного театру в Харкові. Автор п'єс «Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщик»
	К.Соленик	Славетний український актор, виступав у Харківському, Полтавському, Київському, Одеському театрах
Архітектура	Ж.Тома де Томон	За його проектом у 1809 р. було споруджено оперний театр в Одесі
	В.Беретті	За його проектом у 1837-1843 рр. збудовано приміщення Київського університету та Інститут шляхетних дівчат
	А.Меленський	За його проектом було збудовано церкву-мавзолей на Аскольдовій могилі (1810), перший у Києві театр на Хрещатику
	Є.Васильєв, О.Тон	За їх проектом було збудовано високу дзвіницю Успенського собору в Харкові
	А.Захаров	За його проектом споруджено Преображенський собор у Катеринославі
	Ф.Бовфо	За його проектом були споруджені Воронцовський палац, Потьомкінські сходи в Одесі
Образотворче мистецтво	В.Тропінін	«Портрет українця», «Дівчина з Поділля», портрет У.Кармелюка
	І.Сошенко	«Жіночий портрет», «Портрет бабусі», «Продаж сіна на Дніпрі»

Графіка	Т.Шевченко	Цикл малюнків «Притча про блудного сина», серія полотен «Мальовнича Україна», акварельні картини «Пожежа в степу», «Казахська стоянка на Кос-Аралі», «Катерина», «Селянська родина» Автор серії перших в українській графіці офортів «Живописна Україна», графічних портретів
Музичне мистецтво	І.Витвицький	Музичний твір «Україна» (1836)
	А.Єдлічка	Композитор, професійний музикант і педагог, працював на Полтавщині
	І.Вітковський	Композитор-виконавець, викладач Харківського університету
	С.Гулак-Артемівський	Опера «Запорожець за Дунаєм» (1862)
	М.Вербицький	Один з перших українських композиторів-професіоналів у Галичині. Написав хори «Заповіт», «Поклін», 11 симфоній-увертур, солоспіви, музику для драматичних вистав (мелодрама «Підгоряни»)
	М.Маркович	Історик-народознавець, упорядкував і видав нотні збірки українських народних мелодій

1. Народна творчість, педагогіка, святкова обрядовість.

Повідомлення учнів.

Випереджувальне завдання.

- Складіть одне-два запитання до кожного із заслуханих повідомлень.

Заслуховуються повідомлення на теми «Народне декоративно-ужиткове мистецтво», «Народне мистецтво виготовлення посуду й одягу», «Народна педагогіка», «Традиції трудової взаємодопомоги», «Святкова обрядовість». (Додаток 3)

V. Закріплення знань і вмінь учнів.

Пропонуються два варіанти проведення цього етапу уроку.

Варіант I

Бесіда за запитаннями.

1. Назвіть імена визначних українських поетів і письменників першої половини XIX ст. Визначте їх внесок у розвиток української літератури. Чому ми вважаємо їх класиками української літератури?

2. Що найбільше лякало російський царизм в українському книгодрукуванні?

3. Назвіть авторів перших українських п'єс та видатних акторів – виконавців ролей у виставах за цими п'єсами.

4. Як російський царизм використовував скульптурне мистецтво для звеличення Російської імперії серед українців?

5. Назвіть імена відомих фольклористів першої половини XIX ст.

6. Що ви знаєте про кобзарське мистецтво? Назвіть імена відомих кобзарів.

7. Хто автор слів російського романсу «Очи черные, очи страстные»?

Варіант II

Вікторина.

1. Назвіть твори, які увійшли до першого видання «Кобзаря» Т.Шевченка.

2. Назвіть місто і рік заснування першого в Україні університету. Якими мовами в ньому велось викладання?
3. Назвіть рік відкриття Київського університету. Хто був його першим ректором? Ученим якого фаху він був?
4. Який внесок М.Максимович зробив у культуру і науку України?
5. Хто автор слів відомого російського романсу «Очи черные»?
6. Назвіть найвідомішого актора кріпосного театру.
7. Що ви знаєте про Т.Шевченка як митця образотворчого мистецтва?
8. Укажіть прізвище автора «Енеїди».
9. Назвіть упорядника і видавця нотних збірок українських народних мелодій.
10. Назвіть прізвище архітектора найбільшого храму в Катеринославі.
11. Назвіть один з найулюбленіших українських сценічних образів М.Щепкіна.
12. Де було відкрито перший в Наддніпрянській Україні університет у ХІХ ст.?
13. Назвіть ім'я українського скульптора – автора пам'ятника Мініну і Пожарському в Москві.
14. Назвіть ім'я архітектора, що спроектував Київський університет.

V. Підсумки уроку

Заключне слово вчителя.

Перша половина ХІХ ст. стала добою, коли українське мистецтво почало прискорено розвиватись. Нова українська література дала потужний поштовх розвитку театрального мистецтва. Музичний фольклор кобзарів, бандуристів, лірників був тим поживним ґрунтом, який давав наснагу діячам професійного музичного мистецтва. Завдяки творчості В.Боровиковського, В.Тропініна та інших художників набув розвитку український живопис. Як надзвичайно талановитий художник, який обіцяв вирости у майстра світового рівня, розпочав свою творчість український поет Т.Шевченко. Помітний прогрес спостерігався і в архітектурі.

Додаток 1

І.Франко, оцінюючи безприкладний літературний подвиг Котляревського, порівнював творчість письменника з пробудженням високогірного орла, який, злетівши з вершини, відвалив снігову брилу, що, покотившись кам'яним схилом, викликала могутню лавину, яка залунала «дужче грому».

В.Короленко: «Він зробив цю м'яку, виразну, сильну, багату мову мовою літературною, і українська мова, яку вважали тільки місцевою говіркою, з його легкої руки залунала так голосно, що звуки її рознесли по всій Росії».

С.Єфремов: «А тим часом фігура Котляревського в історії громадського руху на Україні справді епохальна, така, що може з'явитись тільки на критичному переломі всього громадського життя, на межі двох епох, як синтез минулого й підвалина для майбутнього».

В одній з кращих своїх байок «Вовк і Огонь» Є.Гребінка у досить сміливій критичній формі так висловлює характер взаємовідносин між багатими і бідними:

З панами добре жить,
Водиться з ними хай тобі
Господь допоможе,
Із ними можна їсти й пить,
А цілувать їх – крий нас боже!

І.Франко: «Як байкописець, займає Гребінка перше місце в нашій письменстві. Його байки визначаються яким національним і навіть спеціально лівобережним українським колоритом, здоровим гумором і не менш здоровою суспільною і ліберальною тенденцією.

Він йшов шляхом, прокладеним в російській літературі Криловим, але йшов досить самостійно, не наслідуючи Крилова, вносячи у свої байки український пейзаж і світогляд українського мужика».

В українській літературі Г.Квітка-Основ'яненко має своє визначне місце як творець української прози та як письменник, що з таким теплом, з такою щирою прихильністю підійшов до селянського життя, своїми замальовками з побуту простолюду випередив він письменницю Жорж Санд у французькій літературі, Ауербахові «Сільські історії» в німецькій та «Деревню» Григоровича й «Записки охотника» Тургенєва в російській.

Додаток 2

Остап Вересай (1803-1890 рр.) народився в сім'ї кріпака-музики. На четвертому році життя осліп. Мав гарний високий тенор. У репертуарі О.Вересая були історичні, побутові, жартівливі й сатиричні пісні. Наприклад, пісня «Про Правду й Неправду». Він виконував і народні думи «Як три брати з Азова втікали», «Невольницька», «Дума про бурю на Чорному морі», «Про вдову і трьох синів». О.Вересай виступав у Києві, Петербурзі. Т.Шевченко, шануючи талант О.Вересая, подарував йому свій «Кобзар» з дарчим написом. О.Русов і П.Чубинський записали в нього понад 20 творів різних жанрів. У 1959 р. в с. Сокорицях, де О.Вересай жив і помер, заснували кімнату-музей ім. О.Вересая, а 1978 р. встановили йому пам'ятник.

Федір Гриценко (Холодний) (1814-1892 рр.). У репертуарі Ф.Холодного були українські народні пісні й псалми, а також сім дум («Івась Коновченко, Вдовиченко», «Сестра і брат», «Бідна вдова і три сини» та ін.).

Андрій Шут (?-1873 рр.). У репертуарі А.Шута були історичні пісні, думи, псалми. Кобзар знав 13 дум, зокрема про Б.Хмельницького, про визвольну війну 1848-1876 рр. Думи від А.Шута записували Г.Базилевич, П.Куліш і А.Метлинський.

У галузі малярства провідним майстром в Україні став Т.Шевченко. Вихованець видатного російського художника К.Брюллова, він пішов самостійним шляхом і досяг вершин у гравіруванні, за що був удостоєний Петербурзькою Академією мистецтв звання академіка. Пензлю й олівцю Шевченка належить понад 130 портретів.

А.Мокрицький та І.Сошенко відомі як автори реалістичних портретів людей з народу, діячів української і російської культури. Відомий майстер В.Тропінін майже 30 років був кріпаком поміщика на Вінниччині. На його картинах змальовані чудові краєвиди Поділля, на портретах – колоритні образи українських селян.

«На багатому українському народнопісенному фольклорі розвивалося музичне мистецтво. Саме на цій основі написано в перші десятиріччя XIX ст. невідомими авторами «Українську симфонію», пісні «Віють вітри», «Сонце низенько», варіації київського педагога і композитора Й.Витвицького під назвою «Україна» на теми народної пісні «Зібралися всі бурлаки». Історик-народознавець Микола Маркович упорядкував і видав нотні збірки українських народних мелодій.

На початку XIX ст., поряд з домашніми театрами поміщиків, у великих містах стали виникати театральні трупи і почали будуватися приміщення професійних театрів. У Полтаві 1819 р. було споруджено саме таке приміщення, на сцені якого було поставлено п'єси «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» І.Котляревського. Полтавський театр гастролював у Харкові, Києві, Кременчуці та інших містах.

Однак на той час театральне мистецтво розвивали переважно аматорські трупи, створені з кріпаків у поміщицьких маєтках. Серед них прославилися домашні театри в селах Качанівка та Спиридонова Буда на Чернігівщині, у с. Романівка на Волині. Вони давали балетні вистави, виїздили на гастролі у великі міста України. Та актори-кріпаки, навіть оволодівши високим мистецтвом, зазнавали брутальних знущань від поміщиків. Широку популярність здобув аматорський колектив у с. Кибинці на Полтавщині, керівником і режисером якого був батько видатного письменника М.Гоголя В.Гоголь-Яновський.

Великий російський актор, друг Т.Шевченка М.Щепкін теж починав театральну кар'єру кріпаком. І.Котляревський став ініціатором викупу з неволі цього неперевершеного виконавця ролей виборного в «Наталці Полтавці» і Чупруна в «Москалі-чарівнику». Щепкін виступав у цих ролях і на сценах Москви та Петербурга.

Прем'єра вистави «Наталка Полтавка» І.Котляревського відбулася 1819 р. Глядачі «Наталки Полтавки» були вражені: замість давно обридлих палаців і альтанок вони побачили милі їхньому серцю краєвиди рідної

Надворсклянщини, а замість фальшивої мелодрами чи пустого фарсу – глибоку драму серця простої дівчини-селянки.

З великим успіхом і не раз «Наталка Полтавка» йшла на сценах Петербурга, Москви, Кишинева, Мінська, Риги, Талліна, Вільнюса, багатьох міст Сибіру, Середньої Азії, Кавказу. Згодом «Наталку Полтавку» бачили і вітали Париж, Лондон, Загреб, Нью-Йорк, Відень, Сідней, Торонто. Кілька пісень із п'єси включив до своїх концертів відомий негритянський співак Поль Робсон. «Сонце низенько» та інші українські пісні І.Котляревського у його виконанні постійно звучали в найбільших театрах світу.

У наш час «Наталка Полтавка» з незмінним успіхом іде на сценах Італії, Німеччини, США, Англії, Угорщини. Усі ці факти красномовно засвідчують, що праматір українського театру й драматургії стала міцним надбанням світової театральної й музичної культури.

У Наддніпрянській Україні у великих містах споруджувалися театри за проектами талановитих архітекторів. Побудовані в класичному стилі, вони стали окрасою Києва (архітектор А.Меленський) та Одеси (архітектор Тома де Томон). Значні архітектурні споруди зводилися під навчальні заклади (університет та інститут шляхетних дівчат у Києві – за проектами академіка архітектури В.Беретті), культові приміщення (дзвіниця Успенського собору в Харкові – архітектори Є.Васильєв та О.Тон; Преображенський собор у Катеринославі – архітектор А.Захаров).

Кращих митців залучали й до будівництва поміщицьких палаців – Розумовського в Батурині (архітектор Ч.Камерон); Галагана в Сокиринцях (архітектор П.Дубровський). Працею кріпаків створювалися світові шедеври пейзажного архітектурного мистецтва, зокрема парки «Олександрія» у Білій Церкві та «Софіївка» в Умані.

Література

1. Сарбей В.Г. Національне відродження України / В.Г. Сарбей. – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с.
2. Історія української культури / За заг. ред. І. Крип'якевича. – К., 2002.
3. Архітектурні та культурні пам'ятки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine.kingdom.kiev.ua/region/03/dnipro.php>
4. Турченко Ф.Г., Мороко В.М. Історія України (кінець XVIII початок XX ст.). – К. : Генеза, 2004. – 424 с.

Бібік Н.С.,
учитель історії
НВК «Бобринецька гімназія –
загальноосвітня школа I-III ступенів № 1»
Бобринецької районної ради

Робота з історичними джерелами як засіб формування культури історичного мислення сучасного учня

Сучасна тенденція практично безмежного розширення інформаційного простору, численних інтерпретацій і оцінок минулого вимагають від учителя історії нових підходів до способів опрацювання, аналізу учнями історичної інформації. Практичний аспект оволодіння знаннями, самостійність, розвиток творчого мислення, критична освіченість є актуальними в процесі формування компетентної людини сучасного суспільства.

Однією з важливих цілей навчання історії в школі є формування *історичного мислення*, яке, за визначенням І. Лернера, Н. Запорожець, С. Терно, являє собою єдність історичних і методологічних знань, способів розумових дій та установок особистості на їх застосування в пізнанні та осмисленні конкретних історичних фактів, явищ і процесів.

Для розвитку *історичного мислення* необхідно залучати учнів до діяльності, яка потребує застосування принципів та методів історичного пізнання. Навчити мислити історично – це означає розвивати навички самостійної роботи, створювати відповідну мотивацію, активно використовувати проблемні методи навчання, проблемні завдання і вправи для розуміння логіки історичного процесу.

Активізації мислення, оволодінню навичками дослідницької роботи, поглибленню розуміння учнями історичних подій, процесів, явищ сприяє робота з різноманітними історичними джерелами: документальними, візуальними, речовими.

Актуальність визначеного напрямку і зумовила вибір теми дослідження: «Робота з історичними джерелами як засіб формування культури історичного мислення сучасного учня».

Основна ідея досвіду – розвиток самостійного творчого мислення учнів засобами історичних джерел, перетворення історичних джерел з матеріалу для ознайомлення на матеріал для дослідження.

Головною метою своєї педагогічної діяльності, а отже і дослідження, вважаємо: а) навчити учнів використовувати різні історичні джерела, критично осмислювати їх; б) знаходити у минулому можливі шляхи розв'язання сучасних суспільних проблем; в) використовувати набутий досвід та результати діяльності у своєму житті.

Науково-теоретичну базу дослідження складають публікації, рекомендації відомих науковців, дидактів, методистів.

Місце історичних джерел в історичній освіті досліджували М. Стасюлевич, А. Гартвіг, М. Рожков, роль історичних джерел у розвитку історичного мислення – І. Лернер, Г. Селевко, С. Терно. Методиці

використання історичних джерел присвячено праці В. Мисана, В. Власова, Ю. Комарова, В. Курилів. Розвиток умінь знаходити інформацію, аналізувати, інтерпретувати та оцінювати її передбачено в Державному стандарті базової та повної середньої освіти (освітня галузь «Суспільствознавство»), навчальних програмах, інструктивно-методичних листах Міністерства освіти і науки України.

Технологія реалізації провідної ідеї дослідження

При виборі форм організації навчальної діяльності учнів враховуємо фактори, що впливають на вибір історичного джерела:

- оновлення змісту історичної освіти;
- переведення старшої школи на профільне навчання;
- вивчення шкільних історичних курсів за декількома підручниками в кожному класі.

Важливою умовою вибору джерела є відповідність його змісту, цілям і завданням навчання історії, доступність, зв'язок з програмовим матеріалом.

Розвиток навичок роботи з документами починаємо з 5 класу, продовжуємо в середній ланці і в старшій школі. Спочатку учні повинні знати, що означає аналізувати документ, як зрозуміти його суть, значення; які існують етапи роботи з текстом. Допомагає їм на першому етапі пам'ятка «Як працювати з текстом історичного джерела». Корисним для формування вмінь та навичок роботи з документами вважаю використання першоджерел з книги-хрестоматії В. Мисана «Джерело» для учнів 5 класу.

Учні 5-6 класів лише вчаться працювати за спрощеною схемою аналізу історичного джерела (додаток), тому для них важливо не лише переказати, а й осмислити прочитане. Методичний прийом «добір фактів» дає можливість вирішити проблемне питання шляхом обговорення, що допомагає кожному учневі висловитися коротко і влучно.

Один з улюблених методів роботи школярів – словесно-логічна гра «Реставратор», «Загублена грамота». Учні 5-7 класів охоче «реставрують» історичні документи, логічно завершуючи «втрачені грамоти».

Для проведення даного виду роботи складається документ, у якому навмисно робляться помилки або випускаються слова.

Наприклад, у 6 класі на етапі підведення підсумків з теми «Стародавній Єгипет» пропонуємо документ «ПОВЧАННЯ НАЩАДКАМ»:

«Головним богом у всі часи був бог Тот.

Душа його знаходиться в тілі бика Апіса.

Бог Тот створив світ, богів та людей.

Щоб вшанувати його, биків повсюди вбивали.

Ще є інші боги.

Це Амон-Ра, Хор, Анубіс, Сет, Тутмос та Рамзес

Далеко в горах сидить великий змій, виливає воду в Ніл.

Чим більше води виллє, тим краще для Єгипту.

Брати Сет та Осіріс дружно допомагають людям обробляти поля, вони зупиняють сухоту.

Після смерті людини, її душа потрапляє на суд до Осіріса, а тіло її спляють.

Горе тому, хто здійснював добрі вчинки – його кидають у пащу чудовиська.

Душа ж праведника може знайти пристанище в будь-якому місці.

Учні 8 класу шукають помилки в історичному документі Гійома Левассер де Боплана:

«Шановне товариство!

У своїй книзі «Опис України» про козаків я писав, що вони сміливі, кмітливі, дотепні, люблять свободу.

Гетьмана призначає король.

Відзначалися козаки військовою майстерністю.

Вони дуже влучно стріляють із рушниць та важких гармат.

Козацькі вози – це «рухома фортеця».

Та вразили мене козацькі човни. Вони були громіздкі, на них по 5-7 пар весел.

Човни-чайки мали одне кермо.

Крім веслярів, на човнах розміщувалося до 30 козаків».

Учні аналізують повідомлення іноземця.

Період підліткового віку, як вважають учені, є найбільш сприятливим для розвитку мислення. На цьому етапі при роботі з історичними джерелами учням пропонуються проблемні завдання, у яких вони вчаться виділяти головне, порівнювати історичний матеріал, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки. Пам'ятка «Як аналізувати текст історичного джерела» допомагає учням краще зрозуміти суть, причини, значення історичної події чи явища, визначити своє ставлення до тексту історичного джерела.

ПАМ'ЯТКА для роботи з історичним документом (7-9 класи)

Походження тексту

- Хто написав цей текст?
- Коли він був написаний?
- До якого виду джерел він належить?
- Це повний текст чи фрагмент?
- Якщо це фрагмент тексту, хто і чому вибрав саме цю частину тексту?

Зміст тексту

- Яким є зміст тексту?
- Які факти в ньому описуються?
- Як автор пояснює причини, викладає хід і визначає значення історичних подій?

Достовірність інформації тексту

- Чи був присутній автор під час події, котру описує, чи взяв інформацію з первинних джерел?

- Коли написано документ: відразу чи значно пізніше самої події?

Упередженість у тексті

- Якими є погляди автора?
- До чого він закликає і що засуджує?
- Чиї інтереси він виражає?
- Чи є автор прихильником певної точки зору, чи він пропонує свій погляд на події?
- Як автор ставиться до описуваних подій та їх учасників?
- Чи є в автора особливі симпатії, переваги?
- Якою мовою пише автор?
- Чи є дане джерело єдиним свідченням про цю подію?
- Чи є інші джерела? Як вони описують подію?
- Яке з джерел більш достовірне і чому?
- Кому співчуває автор?
- Як він ставиться до описуваних подій?
- Чи можна вважати документ достовірним і неупередженим?

У 7-9 класах при роботі з історичними джерелами пропонуємо учням проблемні завдання, навчаємо виділяти головне, порівнювати історичний матеріал, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки.

Наприклад, на уроці в 7 класі в ході вивчення теми «Середньовічне місто» пропонуємо учням такий документ.

З розповіді про виникнення міста Брюгге (IX ст.)

Граф Фландрії Бодуен Залізна Рука збудував укріплений замок із підйомним мостом. Згодом для задоволення потреб його мешканців до мосту перед воротами замку почали сходитися торговці або продавці цінних речей, крамарі, власники заїжджих дворів, щоб нагодувати й надати притулок тим, хто вів торгові справи в присутності господаря, який також часто там бував; почали зводити будинки та облаштовувати готелі, де розселяти тих, котрі не могли жити всередині замку. З'явився звичай казати: «Йдемо до мосту». Це поселення так розрослося, що невдовзі перетворилося у велике місто, яке й досі в народі називають «міст», адже на місцевому діалекті Брюгге означає «міст».

Запитання до тексту:

- 1) Де виникло місто Брюгге?
- 2) Чому виникло це місто?
- 3) Про що говорить той факт, що в місті будувалися заїжджі двори та готелі?
- 4) Чому міста утворюються біля стін замків і фортець, біля мостів або поблизу монастирів?

У старшій школі навички роботи з історичними джерелами вдосконалюються, історичний матеріал вимагає більш високого рівня пізнавальної і розумової діяльності учнів, критичного ставлення до тексту, самостійного, творчого застосування знань. Поетапність роботи над історичними документами з урахуванням вікових особливостей робить процес навчання більш осмисленим, розвиває історичне і критичне мислення.

11 клас, тема «Культурне життя в Україні другої половини 1940-х – початку 1950-х років».

Уривок зі «Щоденника» О. Довженка (листопад 1948 р.).

«Ось уже кілька років тягнеться моє «Життя в цвіту». Я написав його як повість і як п'єсу. Я вистраждав його як кольоровий фільм, видушив і вистогнав, знемагаючи від приступів стенокардії і тупого бюрократизму. Потім, коли все нарешті з таким граничним трудом було зроблено, коли картина стала жити і радувати навіть натаस्कаних снобів, я потрапив у дивовижну містичну смугу її обговорень на художній раді великій. Потім міністр кудись бігав із нею і кожного разу вимагав усе нових і нових купюр. <...>

Тоді мене врятував від ядухи Жданов. Після зустрічі з ним я, здавалося, ожив. І хоча п'єсу також задушили, усупереч його думці, я спочивав начебто в Барвісі тиждень зо три і повернувся звідти знову хворим.

Тепер мене вже знову розпинає кіноорганчик. Я сиджу цілісінський день за столом. Я наступив на горлянку і задушив усі мої плани, усі мрії про п'єсу, про мій рідний край, про Дніпро, і тепле повітря, і ніжні береги моїх річок, про вічне свято просторів.

Я повинен нехтувати, заперечувати створене, ненавидіти те, чим захоплювалися, що утворено з багатьох тонких компонентів. І написати твір-гібрид – стару поему про творчість і нову повість про селекцію. А серце болить. І часто, ідучи від столу після цього дня трудів, я озираюсь на зроблене – як його нікчемно мало» [64, с. 463-464].

Запитання за змістом документа

1. Як наведене джерело відображає умови праці українських діячів літератури та мистецтва?

2. Якими були наслідки грубого втручання партійно-державного керівництва у творчість О. Довженка?

3. Чим, на ваш погляд, небезпечні явища, відображені в наведеному документі?

4. Визначте наслідки проведення такої політики.

У практичній роботі використовуємо історичні джерела на різних етапах уроку:

- для мотивації наступної діяльності учнів на початку уроку;
- для демонстрації розмаїття інтерпретацій, що презентують різні позиції, різні оцінки подій, процесів, явищ;
- для активізації розумової діяльності та створення дискусійної ситуації;
- для засвоєння учнями навичок дослідницької роботи.

Поетапність роботи над історичними документами з урахуванням вікових особливостей робить процес навчання більш осмисленим, розвиває історичне і критичне мислення.

Вважаємо доцільним використання історичних документів на уроках узагальнення. До речі, у завданнях зовнішнього незалежного оцінювання з історії України історичним джерелам приділяється велика увага. Там і карти, і картини, архітектурні споруди, портрети історичних осіб. І все це потрібно зафіксувати в пам'яті дітей.

Досвід використання *писемних історичних джерел* переконує в необхідності дотримання такого алгоритму роботи з ними:

1. Відбір документів.
2. Урахування вікових особливостей при роботі з історичними документами.
3. Використання історичних джерел на різних етапах уроку.
4. Аналізуючи документ, варто дотримуватись таких вимог:
 - а) первинний аналіз джерела – дає змогу зробити висновки про його об'єктивність, формує навички критичного мислення;
 - б) інтерпретація історичного змісту джерела – звертається увага на історичність ситуації, на важливість документа та його роль і місце в даному історичному контексті.
5. Розвиток навичок дослідницької роботи з документами на уроках і в позакласній роботі.

Важливим компонентом шкільної історичної освіти є використання *візуальних історичних джерел*, до яких належать: фото, плакати, карикатури, листівки, таблиці, схеми, діаграми, картини, малюнки, відео.

Розвивати навички аналізу візуального джерела допоможе пам'ятка (додаток). Робота з візуальними історичними джерелами може використовуватись як фрагмент уроку, як мотивація, підсумок чи узагальнення, як складова тематичного оцінювання, як форма домашнього завдання.

Дослідження історичних джерел продовжуємо в позаурочній та виховній роботі.

1. Музеї: Бойової слави, Історії школи.

Учасники групи «Пошук» при Музеї Бойової слави збирають та узагальнюють матеріали до різних тем, а саме: «Реабілітовані історією», «Голодомор-33», «Випускники 1941-го», «Наші земляки – учасники визволення Бобринця». Свідчення очевидців систематизуються та оформлюються в папки. За цими темами розроблено екскурсії.

2. Дослідницькі роботи з історії краю: історія парку, історія забудови міста, «Собор наших душ», «Історія в камені» тощо.

Мета цих досліджень: виховання в дітей поваги й інтересу до минулого наших предків; глибше дослідження історії рідного краю; формування почуття гордості за малу батьківщину та за людей, які тут проживають; спрямування пізнавальної активності учнів на самовдосконалення.

3. Конкурси: «Тут вічно панує любов...», «Маленька краплинка великої держави», «Сторінками сімейного літопису», «Живих барв майстриня».

У 2008 році учні 9-А класу брали участь у Всеукраїнській суспільній акції школярів України «Громадянин» (тема «Історія школи») і були нагороджені дипломом.

У 2010 році робота учениці 11 класу Алексєєнко Ольги була відзначена дипломом на Всеукраїнському конкурсі «Слідами історії».

4. Проекти:

«Повсякденне життя моєї сім'ї на тлі історичної епохи».

Мета проекту: залучити учнів до активного вивчення історії повсякдення на прикладі власної сім'ї; сприяти позитивному ставленню до історії родини як органічної складової історії країни.

Завдання проекту:

- залучити членів сімей учнів до спільної пошукової діяльності, сприяти формуванню спільної історичної пам'яті та ідентичності;
- підготувати матеріали для презентації;
- зібрати інформацію для використання на уроках історії України за темою «Повсякденне життя українців у 1920-1990 рр.».

Цей проект отримав своє продовження в наступних:

«Незгасна пам'ять». Проект виконано групою «Пошук», яка організувала роботу учнів школи. Пошуковці дослідили історичні факти початку Великої Вітчизняної війни на території району, записали спогади очевидців. Увесь матеріал узагальнено і на його основі розроблено екскурсію на тему «Трагедія 1941 року». Учасники групи «Пошук» розробили електронну версію екскурсії на тему «Наш край у роки війни», використавши фотоматеріали і документи місцевих краєзнавців та Бобринецького краєзнавчого музею, видали буклет.

«Голоси з минулого». Довготривалий загальношкільний проект з дослідження білих плям в історії 30-х років.

Мета проекту: збереження пам'яті про національну трагедію 1932-1933 років в Україні, формування співчуття до жертв геноциду; виховання патріотизму та історичної пам'яті у молодого покоління; вироблення вміння брати уроки для майбутнього; активізація дослідження Голодомору як частини історії рідного краю.

Спогади очевидців Голодомору учні школи збирають уже понад 20 років. Частину їх оформлено в буклет, проведено виховний захід для старшокласників міських шкіл.

Але на цьому проект не закінчився. Робота з дослідження історії Голодомору продовжується. Учні 10-х класів займаються вивченням долі своїх родин кінця 20-х – початку 30-х років. При цьому вони користуються алгоритмом, випробуваним мною при дослідженні історії моєї родини, яке

здійснювалось за участі мого батька, учителя історії, палкого прихильника історії краю Різанова Станіслава Харитоновича. Окрім того, працюємо над створенням карти району 20-30-х років.

«Історія школи». Проект започатковано у 2007 році в рамках акції «Громадянин».

Мета проекту: дослідити історію навчального закладу; зібрати письмові та фотографічні свідчення з історії школи; створити експозиції з історії школи в музеї; ініціювати створення Музею освіти; формувати громадянську активність учнів.

Мету проекту було досягнуто та відкрито музей Історії школи.

Зібрані в ході позаурочної діяльності історичні джерела активно використовуються у виховній роботі. Формування в учнів патріотичних почуттів (любові до рідної землі, свого народу, поваги до батьків, прищеплення шанобливого ставлення до українських звичаїв та традицій) відбувається шляхом проведення загальношкільних та міських заходів: «Світла пам'ять. Афганістан», «Наш край в роки війни», «Свічка Пам'яті» (захід, присвячений вшануванню пам'яті жертв Голодомору).

Використання сучасних інформаційних технологій сприяє кращій адаптації учнів до самостійного життя по закінченню школи.

Результати роботи.

Досвід організації роботи з історичними джерелами на уроках і в позакласній роботі дає позитивні результати.

За останні 5 років мною було підготовлено більше двадцяти призерів районної і 2 призери обласної олімпіади з історії.

Мої учні є постійними переможцями обласного конкурсу «Кіровоградщина – перлина скіфського степу» та Всеукраїнського конкурсу учнівської творчості «Об'єднаймося ж, брати мої!» на районному та обласному етапах. Роботи «Маленька краплинка великої держави» (2011), «Сторінками сімейного літопису» (2012), «Загубилось в долині село» (2013) стали переможцями IV етапу Всеукраїнського конкурсу учнівської творчості «Об'єднаймося ж, брати мої!».

Висновки та рекомендації:

1. Поетапно спланована робота з історичними джерелами на уроках історії розвиває культуру історичного мислення учнів, сприяє процесу пізнання та осмислення конкретних історичних подій, явищ.

2. Історичне мислення на творчому рівні передбачає обов'язкове вирішення проблемних пізнавальних завдань, які спонукають учнів до активної розумової діяльності.

3. Систематична робота з історичними джерелами на уроках історії формує навички дослідницької роботи і критичного мислення.

4. Використання історичних джерел підвищує ефективність уроків, якість знань та допомагає поглибити, закріпити й узагальнити матеріал.

5. Під час роботи з історичними джерелами різного типу необхідно пам'ятати про багатоперспективний підхід, коли будь-яка історична ситуація

висвітлюється з кількох – щонайменше двох перспектив, що репрезентують різні суспільні позиції та інтереси.

6. Для забезпечення результативності в роботі з історичними джерелами необхідно враховувати такі елементи: ретельний підбір, різноманітність, створення можливості для порівняння, інтерпретації, яскравість.

7. В умовах, коли на перший план виходять практико-орієнтовані концепції, робота з історичними джерелами розвиває навички самостійного здобуття знань, прагнення до самоосвіти, саморозвитку.

З розширенням інформаційного простору виникла проблема великого впливу на учнів різних інтерпретацій, тлумачень, трактувань історичних подій і процесів, з якими вони зустрічаються на сторінках преси, телебаченні, у кіно та комп'ютерних іграх. Щоб протистояти такому впливу, розвиваємо в учнів уміння аналізувати та оцінювати розмаїття поглядів на історичний процес, критично ставитися до них, спонукаємо учнів виробляти власну позицію, аргументувати свій вибір. А головне – навчаємо своїх вихованців розуміти, що історія – це не щось викарбуване на граніті, що минуле ніколи не можна реконструювати і вивчення історії ніколи не закінчується.

Додаток

Методика роботи з історичними джерелами у процесі вивчення шкільного курсу історії

ПАМ'ЯТКА для роботи з історичним документом (5-6 класи)

(за О.Пошетун)

Умови створення

- Якою була причина створення документа?
- Який привід для його створення?

Авторство

- Хто автор документа?
- Хто ще брав участь у підготовці документа?
- Що ви знаєте про цих людей?
- Що додаткового ви змогли довідатися про авторів з досліджуваного документа?

Датування

- Коли був написаний чи створений документ?
- Як це можна зрозуміти з його змісту?
- Яке значення має час написання документа?

Зміст

- Де відбувалися описані події?
- Як це можна зрозуміти зі змісту?
- Яке значення має місце, де відбувалися описані в документі події?
- Які факти наведені в документі?
- Які висновки можна зробити на їх основі?

Висновки

- Як досліджуваний документ допоміг вам більше довідатися про історичну подію, котру він розкриває?

ПАМ'ЯТКА для роботи з історичним документом (7-9 класи)

Походження тексту

- Хто автор тексту?
- Коли він був написаний?
- До якого виду джерел він належить?
- Це повний текст чи фрагмент?
- Якщо це фрагмент тексту, хто і чому вибрав саме цю частину тексту?

Зміст тексту

- Яким є зміст тексту?
- Які факти описуються?
- Як автор пояснює причини, викладає хід і розкриває значення історичних подій?

Достовірність інформації тексту

- Чи був присутній автор під час події, котру описує, чи взяв інформацію з первинних джерел?

- Коли написано документ: відразу чи багато пізніше самої події?

Упередженість у тексті

- Якими є погляди автора?
- До чого він закликає і що засуджує?
- Чиї інтереси він виражає?
- Чи є автор представником певної точки зору, чи він пропонує свій погляд на події?
- Як автор ставиться до описуваних подій та їх учасників?
- Чи є в автора особливі симпатії, переваги?
- Якою мовою пише автор?
- Чи є дане джерело єдиним свідченням про цю подію?
- Чи є інші джерела? Як вони описують подію?
- Яке з джерел більш достовірне і чому?
- Кому співчуває автор?
- Як він ставиться до описуваних подій?
- Чи можна вважати документ достовірним і неупередженим?

ПАМ'ЯТКА для роботи з історичним документом

(за Ю.Комаровим, В.Мисаном)

1. Що це за документ (вид документа):

- запис у щоденнику;
- лист, приватний чи офіційний;
- спогади;

- публічне звернення чи заклик;
- політичний документ (звіт, протокол, резолюція, урядова постанова);
- дипломатичне послання, акт, нота;
- уривок з історичного дослідження.

2. Хто є автором документа (приватна особа, офіційна, анонім)?

3. Яка політична, національна, етнічна, службова приналежність автора?

Яким чином це впливає на його ставлення до подій?

4. Чи є в документі інформація, яка підтверджує, що він базується на особистому досвіді чи на причетності автора до згадуваних подій?

5. Чи був автор очевидцем того, що сталося, або ж брав безпосередню участь у подіях?

6. Чи є в документі які-небудь факти, які допомагають робити висновок щодо мети появи документа? Кому адресовано текст?

7. Коли з'явилося джерело? Чи був документ написаний у той час, коли сталася подія, відразу після неї чи декілька днів, тижнів, місяців, чи навіть років потому?

8. Автор просто повідомляє про ситуацію, передає інформацію або описує те, що сталося, чи ж документ містить також погляди, висновки і рекомендації?

9. Чи намагається автор дати об'єктивний і осмислений опис того, що сталося?

10. Чи є в документі які-небудь твердження чи фрази, які свідчили б про уподобання чи упередження автора проти якої-небудь групи людей чи точки зору?

11. Чи є в тексті факти, що дозволяють вам вважати цей документ достовірним джерелом інформації?

ПАМ'ЯТКИ для роботи з візуальними джерелами

(за Ю.Комаровим, В.Мисаном)

ПАМ'ЯТКА для роботи з фотоджерелами

1. Опишіть, що ви бачите на фотографії (не шкодуйте часу на опис – найменша помічена вами деталь може мати важливе значення).

2. Які предмети, речі зображені на фото? Які з них автор, на вашу думку, хотів показати найбільш виразно? Чому?

3. Що роблять, чим займаються люди, зображені на фото?

4. Особливу увагу зверніть на те, чи люди позували для цієї фотографії спеціально. Чому саме в цей момент і на цьому місці опинилася людина з фотоапаратом?

5. Чи є на фото якась текстова інформація (плакати, реклама, підписи)? У якому зв'язку вона знаходиться з рештою зображень?

6. Якщо вам не відома дата фотографії, спробуйте за всіма можливими ознаками якомога точніше визначити час її появи.

7. Завжди слід брати до уваги, як співвідноситься інформація з фотографії з інформацією з інших джерел (текст, статистика, карикатура тощо), та намагатися створити цілісне уявлення.

8. Якщо ж джерела суперечать одне одному, то спробуйте з'ясувати, чому. Яку нову інформацію дає протиставлення різних джерел? Яке з них викликає у вас більшу довіру? Чому?

9. Отже, яку максимальну інформацію ви можете отримати, розглядаючи фото?

10. На які запитання фотодокумент не може дати відповіді? Якої інформації бракує?

ПАМ'ЯТКА для роботи з карикатурою

Опис

1. Опишіть зображені персонажі та фон.

2. Як зображені персонажі чи об'єкти? За допомогою яких художніх засобів?

Інтерпретація та аналіз

1. Чи впізнаєте ви персонажів? Завдяки чому? Якщо це реальні люди, назвіть їх та те становище, у якому вони перебували в час створення карикатури або під час подій, яким присвячено малюнок.

2. Перевірте дату створення карикатури. Якій події чи явищу вона присвячена?

3. Визначте символи, використані автором. Чому художник помістив їх у малюнок?

4. Яке ставлення до персонажів (позитивне чи негативне) відображає карикатура?

5. Яку оцінку, інтерпретацію персонажів, подій, явищ подає малюнок? Чи згодні ви з нею?

6. Які ідеї та політичні погляди сповідує автор? Як це можна визначити?

7. Що вам уже відомо з інших джерел про події, пов'язані зі змістом карикатури? Як співвідносяться ваші попередні знання з посланням карикатури?

ПАМ'ЯТКА для роботи з рекламою

1. Який товар чи послуги пропонуються?

2. Яким періодом можна датувати рекламу? Чому ви так вважаєте?

3. До якої категорії населення належать потенційні споживачі? Поясніть свої міркування.

4. Які уявлення формує, на які стереотипи спирається реклама?

5. Яку інформацію про суспільство можна отримати з реклами? В чому «історичність» цієї реклами? Які елементи реклами (художні, інформаційні) допомагають зробити висновки? Наскільки ці висновки відповідають іншим джерелам?

6. Чи звертаєте ви увагу на рекламу? Чому? Що вас у ній приваблює чи, навпаки, відштовхує?

ПАМ'ЯТКА для роботи з фотодокументами

Опишіть точно, що ви бачите.

Наприклад:

– Опишіть людей і те, що вони роблять, та/або зображені об'єкти/предмети.

– Як згруповані люди/об'єкти?

– Опишіть те, що ви бачите на задньому плані, передньому плані, у центрі, на лівому й правому краях фотографії. (Використовуйте, якщо це допоможе, діапозитивну плівку з нанесеною на неї сіткою).

– Заповніть запропоновану таблицю:

Інтерпретація	Докази. Звідки ви знаєте?	Наскільки ви впевнені в цьому?
Що, на вашу думку, відбувається на цій фотографії?		
Що це за люди, предмети/об'єкти?		
Коли приблизно, на вашу думку, було зроблено світлин (рік, подія, період)?		
Яка на фотографії пора року?		
Це документальний знімок чи фотографові позували?		
Основа для аналізу історичних фотографій		
Перелічіть будь-які історичні джерела, котрі допомогли б вам перевірити ваші висновки щодо цієї фотографії?		
Що вам уже відомо з недавніх уроків історії про події, з котрими пов'язана сцена, зображена на цій фотографії?		
Чи з'явилися у вас при дослідженні цієї фотографії які-небудь запитання, на котрі ви хотіли б одержати відповідь?		

ПАМ'ЯТКА для роботи з карикатурою

Опис

Опишіть точно, що ви бачите. На цьому етапі не намагайтеся будувати здогади щодо того, що ви розглядаєте.

Наприклад:

– Опишіть персонажів, зображених на карикатурі. Як вони одягнені? Що вони роблять?

– Персонажі зображені реалістично чи з перебільшенням? Якщо є перебільшення, то в чому?

– Опишіть будь-які предмети, котрі видно на карикатурі. Вони зображені в реалістичній манері чи з перебільшенням?

– Опишіть те, що ви бачите на задньому плані, передньому плані, у центрі, в лівому і правому кутках карикатури.

– Заповніть запропоновану таблицю:

Інтерпретація	Докази. Звідки ви знаєте?	Наскільки ви впевнені у цьому?
Чи впізнаєте ви кого-небудь із персонажів на цій карикатурі? Якщо це реальні люди, назвіть їх і їхнє становище на час створення цієї карикатури.		

Перевірте, коли й якого року була опублікована ця карикатура? Якої події чи проблеми вона стосується?		
Що вам відомо про цю подію чи проблему, а також про людей, намальованих карикатуристом?		
Що означає підпис під зображенням? Чи прихований у ньому гумор або іронія? Якщо так, то який саме?		
Визначте символи, використані карикатуристом.		
У якому плані зображено персонажів – позитивному чи негативному?		
Яке ставлення автора до сюжету карикатури? Характер карикатури позитивний чи негативний, схвальний чи критичний?		
Основа для аналізу історичних фотографій		
Перелічіть будь-які історичні джерела, котрі допомогли б вам перевірити ваші висновки щодо цієї карикатури?		
Наскільки ефективна ця карикатура в досягненні своєї мети?		
Чи змінила ця карикатура вашу власну інтерпретацію відповідної події, проблеми чи людей, яких вона стосується?		

Пам'ятка для роботи з історичними документами

Пояснення: дайте відповіді тільки на ці запитання. Не намагайтеся фантазувати. Не вважайте, що це було написано в час, коли відбулася подія.

Контекст

1. Хто написав цей документ?
2. Коли було написано документ?
3. Для кого його було написано?
4. До якого типу документів він належить (запис у щоденнику, лист, офіційний звіт чи протокол, дипломатична депеша, витяг з підручника історії, витяг з біографії чи автобіографії)?
5. Підсумуйте основні положення, викладені автором.
6. Чи містить це джерело будь-які посилання на події або людей, яких/про яких ви не знаєте?
7. Чи містить воно будь-які слова, вирази або скорочення, з якими ви не знайомі?

Умови проведення аналізу письмових джерел	
Позиція	Докази
1. Дане джерело є первинним чи вторинним?	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Джерело утворилося в письмовому вигляді в час, коли відбувалася подія, або в дні, тижні, місяці і роки по тому? ▪ У документі є певні свідчення, які вказують на те, що джерело спирається на безпосередній досвід автора або на його участь в описаних подіях? ▪ Автор був очевидцем того, що відбулося? ▪ Автор дійсно усвідомлював те, що відбувалося?
2. Чи є в джерелі певні докази того, як автор отримував дану інформацію?	

3 Наскільки ви можете стверджувати, що є надійні свідчення того, що відбулося?	<ul style="list-style-type: none"> ▪ У тексті є будь-які свідчення, котрі дозволяють думати, що це є надійне джерело?
4. Чому було написано саме цей документ?	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Є будь-які свідчення (ім'я автора, його позиція, адреса, назва документа), що допоможуть вам визначити, чому було написано даний документ? ▪ Документ було написано для надання інформації ще кому-небудь? Документ зроблено як власний запис? Документ підготовлено задля виправдання дій або рішень автора? Документ зроблено задля задоволення або роздратування отримувача документа?
5 Що говорить нам джерело про особисту точку зору або позицію автора?	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Автор просто повідомляє про стан справ, передаючи інформацію, або, чи містить джерело власні думки, висновки чи рекомендації?
6. Чи є автор упередженим у тому чи іншому відношенні?	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Автор намагається подати об'єктивне і збалансоване свідчення про те, що відбулося? ▪ Існують будь-які твердження або фрази, що висвітлюють авторську упередженість, за або проти будь-якої групи людей, особи або точки зору?
7. Зв'язок з попередніми знаннями.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Чи факти з цього джерела не суперечать фактам, про які ви вже знаєте з інших джерел у т.ч. з підручника? ▪ Джерело підтверджує чи суперечить тлумаченню подій в інших джерелах?
8. Визначення прогалин у доказах.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Чи існують будь-які прогалини у свідченнях, такі як відсутність імен, дат або інших фактів, які могли б вам допомогти відповісти на вищезазначені питання?
9. Визначення інших інформаційних джерел.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Чи можете ви пригадати будь-які інші джерела, що могли б допомогти вам заповнити прогалини, перевірити інформацію, подану у цьому джерелі або щодо авторського тлумачення подій?

Пам'ятка для роботи з кінофільмом

1. Хто знімав фільм?

2. Навіщо був знятий цей фільм? Чи знімався він як кіножурнал для показу в кіно? Чи є він навчальною програмою? Чи є він частиною серіалу? Чи створювався він спеціально для випуску новин, огляду поточних подій?

3. Якій, на вашу думку, аудиторії його призначено?

4. Які дані використано у стрічці: першоджерела і/чи похідні докази, розповіді очевидців, усні свідчення прямо причетних людей, журналістів, політичних діячів, наочні факти?

5. Чого намагаються досягти цим фільмом? Чи намагаються вплинути на суспільну думку або погляди тих, хто ухвалює рішення? Чи зроблено в ньому спробу пояснити, що відбулося, і/чи проінформувати людей про те, хто кому і коли що зробив? Чи зроблено спробу представити думку тих, кого звичайно ігнорують, чи ж хочуть внести корективи в історичний документ?

6. Наскільки це вдало?

7. Чи використано у фільмі яку-небудь музичну фонограму? Який передано настрій?

8. Яке смислове навантаження несе зображення?

9. Чи відповідають ці візуальні образи змістові звукового тексту?

10. Яка тональність звукового тексту? Чи упереджений він і однобічний і, якщо так, у чому це виявляється? Він є нейтральним чи критичним?

11. Як у фільмі використовуються інтерв'ю й усні свідчення? Чи просять учасників описати, що відбулося і коли? Чи пропонують винести якесь рішення щодо інших? Чи просять висловити свою думку? Зокрема щодо причин даної події? Чи не здається, що їх спеціально відібрали, бо вони погоджуються з точкою зору один одного? А може, саме тому що вони розходяться думками з іншими?

12. Чи не могли б ви, спираючись на прочитане про цю подію чи проблему, визначити які-небудь факти чи точки зору, котрі авторами фільму враховані не були?

Пам'ятка для роботи з історичним документом

(за В.Курилів)

I етап (5-7 класи)

1. Хто автор документа? (Не досить довідатися лише прізвище, треба збагнути людину, яка за ним стоїть, її походження, професію, місце у суспільстві, політичні погляди тощо). Чи створено документ групою авторів, чи однією особою? Коли його написано?

2. Для кого написано? Що можна довідатися про ситуацію (епоху) з цього документа? Чи вірите в правдивість написаного? Чи зрозуміли мову? Чи адресовано його більше ніж одній особі?

3. Який зміст документа? Які загальні ідеї викладено?

II етап (після I етапу, 8-9 класи)

1. Чому написаний цей документ? Який це документ? Чи переконливий, чи обґрунтовані його положення? Чи емоційно забарвлений?

2. Який жанр документа (формальний, офіційний, у формі запитань чи відповідей), чи дотримано норми правопису?

3. Загальні зауваження.

III етап (після I і II етапів, 10-11 класи)

1. Критичний перегляд документа. Залучивши уяву, визначте важливість документа. Ставтесь скептично до тексту – чи правду пишуть? Які докази, що це правда? Які інші погляди можуть бути?

2. Що можна довідатися про суспільство того часу? У що воно вірило? Які цінності шанувало?

3. Що для вас значить цей документ?

Література:

1. Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900-1939 роках: [навч. посібник] / Ю. Комаров, В. Мисан, А. Осмоловський та ін. – Київ : Генеза, 2004.
2. Йоке Ван дер Лью Роорд, Габерт Крюінс. Розвиток історичної освіти [Електронний ресурс] / Йоке Ван дер Лью Роорд, Габерт Крюінс. – Режим доступу: www.novadoba.org.ua.
3. Макарчук С. Писемні джерела з історії України: Курс лекцій. – Львів : Світ, 1993.
4. Пометун О. Методика навчання історії в школі. – К. : Генеза, 2005.
5. Страдлінг Р. Викладання історії Європи ХХ століття.
6. Мисан В. Писемні джерела на уроках історії. 5-11 класи. – К. : Шк. Світ, 2009.
7. Курилів В. Методика викладання історії. – Львів-Торонто : Світ, 2003.

Додатки

Урок історії України. 5 клас.

Тема. Розквіт Київської Русі.

Мета: розкрити провідну роль князів Володимира Великого і Ярослава Мудрого в розбудові Київської держави; показати значимість запровадження християнства в руських землях; ознайомити учнів з визначними пам'ятками історії та культури Києва; формувати навички роботи в парах, уміння робити порівняльний аналіз історичних осіб; сприяти формуванню естетичних смаків учнів.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: мультимедійна дошка, портрети князів Володимира Великого і Ярослава Мудрого; карта «Київська Русь»; ілюстрації з зображенням Софіївського собору, Золотих воріт, Десятинної церкви; документи.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація знань учнів.

1. Про яку державу ми говорили з вами на попередньому уроці?
2. Хто керував цією державою?
3. Яких князів ви знаєте?
4. Поставте імена князів у хронологічній послідовності їх перебування при владі.
5. З кого починається рід Рюриковичів?
6. Хто з князів був найбільш войовничим?

Робота з джерелом «Княгиня Ольга та її помста».

Запитання та завдання до історичного джерела:

1. Уважно прочитайте фрагмент літопису.
2. Яким можна назвати наказ княгині – справедливим чи жорстоким?
3. Які почуття переживали древлянські послы, коли їх несли на зустріч із княгинею в човні, і тоді, коли вони опинилися в ямі?

Текст джерела

«Ольга тим часом звеліла викопати яму велику і глибоку на дворі тюремному, поза городом. І назавтра Ольга, сидячи в теремі, послала по гостей. І прийшли до них кияни, кажучи: «Кличе вас Ольга на честь велику». Вони ж сказали: «Не поїдемо ми ні на конях, ні на возах, ні пішки не підемо, а понесете нас у човні». І сказали кияни: «Доведеться нам нести. Князь наш убитий, а княгиня наша хоче йти за вашого князя». І понесли їх у човні. Вони ж сиділи, взявшись у боки, величаючись і вигороджуючись, у великих застібках. І принесли їх на двір до Ольги, і, принісши їх, так і вкинули з човном у яму. І, приникнувши до ями, Ольга мовила їм: «Чи добра вам честь?». Вони ж сказали: «Гірша нам смерть, ніж Ігореві». І повеліла вона засипати їх живими, і засипали їх».

III. Мотивація навчальної діяльності.

Повідомлення теми та мети уроку.

IV. Вивчення нового матеріалу.

З кожним роком могутнішала Київська держава.

Особливої величі вона досягла за часів правління Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Князь Володимир керував державою з 980 по 1015 роки, Ярослав Мудрий у 1019-1054 роках.

Формування хронологічних умінь.

1. Відмітити на стрічці часу правління князів Володимира та Ярослава.

2. Визначити, яке це століття.

Робота з текстом підручника.

Вправа «Естафета ідей». Для цього клас ділиться на дві групи:

I група – літописці часів князя Володимира Великого;

II група – літописці доби Ярослава Мудрого.

Завдання. Уявіть, що ви – літописці й хотіли б залишити для історії перелік корисних справ обох князів. Віднайдіть у тексті підручника факти, пов'язані з діяльністю князів у справі зміцнення Київської Русі.

Учні почергово називають основні досягнення в діяльності князів, учитель записує це в таблицю на дошці, а учні в зошити.

Орієнтовний вигляд підсумків «Естафети ідей»

Володимир Великий (980-1015)	Ярослав Мудрий (1019-1054)
<ul style="list-style-type: none">– завершив об'єднання руських земель;– посилив князівську владу;– карбував перші гроші;– посилив військо;– воював з кочівниками;– будував церкви (Десятинна);– увів християнство (988 р.);– будував міста-фортеці, оборонні укріплення;– вождів і князів племен замінив дванадцятьма синами.	<ul style="list-style-type: none">– збільшив територію держави;– розбив печенігів;– запровадив першу збірку законів «Руська Правда»;– збудував нові міста;– поживав міждержавні відносини;– збудував Софійський собор, першу бібліотеку, школи– укладав вигідні шлюби з королівськими родами

Дуже важливим для Русі було рішення князя Володимира про запровадження християнства у 988 році.

Робота з першоджерелом.

Перш ніж ознайомити учнів із легендою про хрещення киян, даємо коротку історичну довідку про те, що легенда входить до тексту «Повісті минулих літ». Автор «Повісті минулих літ» – монах Києво-Печерського монастиря Нестор.

Запитання та завдання до історичного джерела:

1. Звернути увагу на деталі, незрозумілі слова.
2. Як Володимир примусив киян прийти на хрещення?
3. З яким настроєм вони йшли до Дніпра?

Уривок з «Повісті минулих літ»

«...Володимир послав посланців своїх по всьому городу, говорячи: «Якщо не з'явиться хто завтра на ріці – багатий чи убогий, чи старець, чи раб, – то мені той противником буде». І, це почувши, люди з радістю йшли, радуючись, і говорили: «Якби се не добре було, князь і бояри сього не прийняли». А назавтра вийшов Володимир з попами цесарициними і корсунськими на Дніпро. І зійшлося людей без ліку, і влізли вони у воду, і стояли – ті до шиї, а другі – до грудей. Діти ж [не відходили] од берега, а інші немовлят держали. Дорослі ж бродили у воді, а попи, стоячи, молитви творили».

Відеоекскурсія древнім Києвом.

Запитання до учнів:

- За якого князя місто було більшим?
- Хто збудував Софіївський собор?
- Як називався парадний в'їзд до Києва?
- Чому, на ваш погляд, було необхідно відреставрувати цю старовинну будівлю?
- За часів якого князя була збудована Десятинна церква?
- Чому вона так названа?

V. Узагальнення знань учнів.

Вправа «Правильні твердження».

Учитель зачитує твердження, учні усно визначають, які з них правильні.

1. За князювання Володимира на Русі розпочали карбувати перші давньоруські гроші. (Так.)
2. Князь Володимир склав «Руську Правду» – перший писемний збірник законів Русі. (Ні.)
3. Окрасою Києва часів Володимира став Софіївський собор – перший кам'яний храм на Русі. (Ні.)
4. У 988 р., за повідомленням літописця, князь Володимир здійснив хрещення Русі. (Так.)
5. Князь Ярослав Мудрий вирізнявся войовничістю й усе своє життя провів у військових походах. (Ні.)
6. Дочка Ярослава Мудрого, Анна Ярославівна, була дружиною короля Франції. (Так.)

VI. Підсумки уроку.

Найвагоміший внесок у розбудову і зміцнення Київської Русі зробили князі Володимир Великий і Ярослав Мудрий. Відтворивши неповторний образ Києва тих часів, ми побачили велике місто з прекрасними будовами: міцними дубовими стінами й могутніми баштами, пишними княжими палатами, просторими боярськими хоромами, чепурними будинками городян. Вражають неповторною величчю розкішні храми – Десятинна церква, Софійський собор, церква Василя тощо. Слава Києва тієї пори лунала не лише на Русі, а й на Заході. Тому імена князів шануються й нині.

VII. Домашнє завдання.

Опрацювати § 7 підручника:

Історія України (Вступ до історії) : підруч. для 5-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / В.С. Власов. – К. : Генеза, 2013. – 256 с.

Урок всесвітньої історії. 7 клас.

Тема. Виникнення середньовічних міст.

Мета: сформувати уявлення про середньовічне місто, його населення та зовнішній вигляд; розвивати вміння учнів установлювати причинно-наслідкові зв'язки, досліджуючи причини та місця утворення середньовічних міст, порівнювати античні та середньовічні міста; висловлювати власні судження щодо ролі міст в економічному та соціальному розвитку середньовічної Європи.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: мультимедійна дошка, ілюстрації з зображенням середньовічних міст, документи.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація знань учнів.

Робота з поняттями.

За допомогою методу «Мікрофон» учні дають визначення термінів: «імператор», «король», «монархія», «феодальна роздробленість».

Робота з персоналіями.

1. «Цей франк був майордомом. Він отримав прізвисько Молот за розгром арабів при Пуатьє. Саме йому належить ідея надавати воїнам земельні наділи за службу» (Карл Мартелл).

2. «Вправний воїн, 50 років провів у походах і битвах, розширюючи кордони своєї держави. Проте велику увагу надавав розвитку освіти та мистецтва» (Карл Великий).

3. «Цей король вступив у конфлікт з Папою Римським. Він зажадав запровадження для духовництва особливого податку. Папа опирався. У розпалі конфлікту для вирішення спірного питання були скликані Генеральні штати» (Філіпп IV Красивий).

III. Вивчення нового матеріалу.

1. Виникнення міст.

У Римській імперії було багато великих та квітучих міст. Вони виконували насамперед політичну, адміністративну і воєнну функції, тобто були осередками, де розміщувалися органи влади, війська та ін. Крім того, вони були центрами торгівлі та ремесла. Із занепадом Римської імперії згасло і міське життя. Майдани і вулиці перетворилися на поля, городи і пасовища. Кількість мешканців зменшилася до кількох тисяч або й сотень. Майже 500 років у Західній Європі домінував сільський пейзаж. Тільки деякі міста Італії та півдня Франції зберегли свій ритм і рівень життя завдяки міжнародній торгівлі та резиденціям єпископів.

У X-XI ст. почалося відродження деяких старих і виникнення нових міст у Західній Європі, які, хоч і постали на основі старих римських, але суттєво відрізнялися від них. Насамперед вони були економічними центрами – осередками ремесла і торгівлі.

Методичний прийом «Мозковий штурм».

Що ж зумовило і спричинило відродження міського життя у Європі?

Робота з документом.

Запитання до тексту:

1. Де виникло місто Брюгге?
2. Чому виникло це місто?
3. Про що говорить той факт, що в місті будувалися заїжджі двори та готелі?
4. Чому міста утворюються біля стін замків і фортець, біля мостів або поблизу монастирів?

З розповіді про виникнення міста Брюгге (IX ст.)

Граф Фландрії Бодуен Залізна Рука збудував укріплений замок із підйомним мостом. Згодом для задоволення потреб його мешканців до мосту перед воротами замку почали сходитися торговці або продавці цінних речей, крамарі, власники заїжджих дворів, щоб нагодувати й надати притулок тим, хто вів торгові справи в присутності господаря, який також часто там бував; почали зводити будинки та облаштовувати готелі, де розселяти тих, котрі не могли жити всередині замку. З'явився звичай казати: «Йдемо до мосту». Це поселення так розрослося, що невдовзі перетворилося у велике місто, яке й досі в народі називають «міст», адже на місцевому діалекті Брюгге означає «міст».

Робота з історичною картою.

Розгляньте карту «Торгівля та ремесло країн Європи та Близького Сходу в X-XV ст.».

- Назвіть великі торгово-ремісничі міста.
- Про що свідчать їх назви? Де вони розташувалися?

2. Зовнішній вигляд міст.

Робота з історичними текстами.

Запитання до тексту:

1. Як ви вважаєте, чи справді середньовічне місто мало прекрасний вигляд?

2. Як, на вашу думку, могли жителі міста влаштовувати собі вечірні прогулянки вулицями або околицями міста?

Із найдавнішого опису міста Лондона (XII ст.)

На сході височіє велика та могутня королівська цитадель (Тауер), внутрішній двір і стіни якої споруджені на глибокому фундаменті, скріпленому розчином крові тварин. На заході знаходяться два добре укріплені замки, а стіни міста високі та товсті, з сімома подвійними воротами, а на півночі укріплені баштами через рівні проміжки. Так само з півдня Лондон був укріплений стінами та баштами, велика річка Темза повна риби. Також на заході над річкою підноситься королівський палац – незрівнянна будівля з кріпосним валом та укріпленнями; вона розташована за дві милі від міста у багатолюдному передмісті. Домівки городян у передмістях усюди оточені великими та прекрасними садами. На півночі також розташовані поля, пасовиська та живописні луки, поміж яких біжать річки, які з приємним гуркотом приводять у рух млинові колеса. Біля Лондона, в північному передмісті, є чудові джерела з цілющою, солодкою, прозорою водою, які струмують світлим камінням, їх відвідують школярі та міська молодь, гуляючи літніми вечорами.

Громадяни Лондона, порівняно з жителями інших міст, виділяються гідною вдачею, одягом, розкішню столу...

Середньовічне місто

Міста забудовувалися стихійно. Будинки зводилися на декілька поверхів і тісно тулилися один до одного. Це пояснювалося високою вартістю міської землі. На нижніх поверхах будинків розташовувалися лавки або ремісничі майстерні, угорі – житлові приміщення.

Вулиці були кривими та настільки вузькими, що на них не завжди могли роз'їхатися два екіпажі. У XIII ст. в Європі з'являються перші правила дорожнього руху, згідно з якими порожній віз був зобов'язаний пропустити віз із вантажем.

Водопровід і каналізація у місті були відсутні, воду брали з колодязів, всі нечистоти виливали прямо на вулицю. У містах було дуже брудно, бруду додавали й домашні тварини, що гуляли вулицями.

На головній площі розміщувався собор, ринок і будівля міської ради – ратуші, де засідала міська рада – магістрат.

– Як же насправді виглядали міста? (Перегляд відеоролика «Європейське середньовічне місто».)

– Чому будівлі стоять так близько одна від іншої?

– Чим міста нагадували села?

– Подумайте, чим би вас привабило життя в такому місті?

IV. Закріплення знань.

1. За допомогою карти атласу виписати у зошит назви міст, до складу яких входять слова «міст», «фортеця», «будинок», «замок», «табір».

2. Співвіднести терміни та поняття.

1.	Магістрат	місто, що отримало право на самоврядування
2.	Комуна	міський житель
3.	Бюргер	міська рада

3. Якими були причини появи нових міст у середньовічній Європі?

а) зміцнення позицій феодалів-землевласників;

б) відокремлення ремесла від сільського господарства, розвиток торгівлі;

в) послаблення королівської влади.

V. Оцінювання знань учнів.

VI. Домашнє завдання.

1. Прочитати відповідні розділи підручника.

2. Підготувати історичні реконструкції середньовічних міст: намалювати емблеми міст, схеми вулиць та головної площі.

Урок історії України. 11 клас.

Тема. Культурне життя в Україні другої половини 1940-х – початку 1950-х років.

Мета: схарактеризувати розвиток культури України у повоєнний час; розглянути процес ідеологічного наступу на українську культуру («жданівщина»); показати здобутки української культури в даний період; формувати в учнів інтерес до культурних надбань українського народу; виховувати в душі патріотизму, національної свідомості та гідності, формувати високі моральні якості на кращих зразках національної культури.

Тип уроку: інтерактивний (з використанням активних методів навчання).

Обладнання: мультимедійна дошка, ілюстрації, документи.

Основні дати: 1946-1949 рр. – «жданівщина»; 1946 р. – запуск першого в УРСР і СРСР атомного реактора; 1947-1948 рр. – репресії проти вчених-біологів (генетиків), кібернетиків та інших; 1948-1950 рр. – виготовлення під керівництвом С.Лебедєва першої в Європі цифрової обчислювальної машини.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Повторення вивченого матеріалу.

Фронтальне опитування учнів.

1. Назвіть територіальні зміни, яких зазнала УРСР у повоєнні роки. Які це мало наслідки?

2. Які першочергові завдання ставив план відбудови господарства УРСР?

3. У чому полягали особливості відбудови в УРСР?

4. Чи можна було уникнути голоду 1947 року?

5. Які чинники впливали на демографічну ситуацію в Україні в 1940-ві роки?

III. Мотивація навчальної діяльності.

Повідомлення теми та мети уроку.

IV. Вивчення нового матеріалу.

Історичні умови розвитку культури в повоєнний час.

Відродження культурного життя України в післявоєнні роки стикалося з великими труднощами. Культура, як і раніше, фінансувалася за залишковим принципом. Перемога СРСР у війні посилила розвиток у радянському суспільстві процесів, які взаємовиключали один одного: зміцнення тоталітарного режиму і зростання суспільної свідомості (перемогли армія, народ). Війна радикально підірвала ідеологію «гвинтика», адже її могли виграти лише самостійно мислячі, а не сліпі виконавці волі вождя.

Величезний жертвний внесок народу в перемогу пропорційно збільшив у його свідомості не тільки відчуття самоповаги, а й поклав початок відродженню відчуття господаря країни, суспільства, своєї історії. Суттєвий вплив на світосприймання українців справило перебування їх за кордоном, знайомство з західним способом життя. Війна показала народу всю аморальність, антигуманність режиму абсолютної особистої диктатури, створивши передумови для критичної оцінки суспільством і системи влади, і особи керівника. Існувало переконання, що після величезних жертв і перемоги український народ, як і інші народи СРСР, заслуговує на поліпшення життя і справедливий демократичний лад.

Однак відповіддю режиму на ці вимоги часу стали не реформи, а його самоконсервація. Сталінський режим посилив контроль над суспільством, особливо у сфері ідеології. Прояви національної самосвідомості, критичний підхід до будь-яких явищ суспільного життя, відступ від регламентованих пропагандистських стереотипів – усе це кваліфікувалося як український буржуазний націоналізм, космополітизм, антирадянська діяльність і, як наслідок, вело до морального і фізичного знищення діячів культури.

Умови розвитку культури у 40-50-ті роки

Розвиток освіти і науки. Методичний прийом «Дебати».

Розвиток освіти і науки в повоєнні роки був складовою частиною процесу повоєнної відбудови України.

Відновлення зруйнованих під час війни шкіл, закладів культури, наукових установ почалося після визволення території України від німецько-фашистських загарбників. Поширення набув рух за відбудову зруйнованих і спорудження нових шкільних приміщень силами, засобами, руками самого населення – «методом народної будови».

Як і в довоєнні роки, більшовицька партія прагнула перетворити школу на знаряддя збереження і посилення свого контролю над учнівською молоддю. Була відновлена робота піонерських та комсомольських організацій. Найважливішим покликанням школи вважалося виховання відданості Сталіну та ідеалам комунізму.

(Пропоную дібрати з підручника факти, які б свідчили про позитивні та негативні зрушення в розвитку освіти).

Проте майже всі досягнення науки і техніки належали галузям, що були пов'язані з воєнним або суміжним з ним виробництвом. Суспільні ж науки остаточно перетворилися на служницю існуючої системи. Сталінська система не полишала надій встановити контроль над природничими науками. Яскравим проявом цього стало таке явище як «лисенківщина» – засилля в науці посередностей, людей споживацького гатунку, авантюристів.

Робота з документом.

Із монографії Панченко П.П., Шмарчук В.А. «Аграрна історія України».

У лютому 1935 р. Т. Лисенко виступив на бутафорському з'їзді колгоспників-ударників. Лейтмотив промови – «шкідники і куркулі в науці», «класова боротьба на фронті ярівизації». Присутній при цьому Й. Сталін у відповідь на висловлювання оратора вигукнув: «Браво, Лисенко, браво!». Із тих пір наукова основа дискусій почала відігравати для нього другорядну роль. Так звані наукові дискусії в біології, починаючи з грудневої IV сесії академії 1936 р. і до серпневої сесії ВАСГШЛ у 1948 р., такими вже не були. Наукові аргументи опонентів Т. Лисенко відхиляв ідеологічними звинуваченнями або начіплюванням ярликів.

Усе це прискорило перемогу «лисенківського вчення», яке стало називатися «мічурінською агробіологією», хоча І. Мічурін ніякого відношення до ідей Т. Лисенка не мав. Формування «лисенківщини» супроводжувалося заходами адміністративного та партійного тиску, що часто завершувалися арештами і передчасною смертю вчених. Так, були репресовані М. Вавилов, Г. Карпенко, С. Левит, Г. Левитський, І. Агол, М. Левин та багато інших. Наприкінці 30-х років Лисенко монополізував значні галузі біології. Він став президентом ВАСГШЛ, академіком, директором Інституту генетики АН СРСР.

У результаті цього відбулася трагічна для сільськогосподарської та біологічної наук серпнева сесія ВАСГШЛ (1948 р.). Після неї місце в науці залишилося лише для «мічурінської агробіології», що не відповідало «лисенківському вченню», – підлягало викоріненню. <...>

Лише восени 1948 р. було звільнено з вищих навчальних закладів 127 викладачів, у тому числі 66 професорів. Із 1948 р. до початку 50-х років загальне число звільнених із роботи, переведених на нижчу посаду або усунутих від керівної роботи обчислювалося тисячами. Серед них були і великі вчені зі світовим ім'ям, і талановиті молоді спеціалісти.

До 50-х років повністю завершилося створення псевдонаукової концепції, яку Лисенко силоміць упроваджував у науково-дослідну роботу замість класичної генетики і дарвінізму. Положення цієї концепції зводилося до того, що заперечувалось існування генів як матеріальних утворень у клітині, носіїв біологічної інформації про спадковість організмів.

Вітчизняна біологія виявилася відірваною від світової науки, причому в досить важливий період міждисциплінарних взаємодій. Фактично був зруйнований механізм використання досягнень фундаментальної біологічної науки в практиці сільського господарства, медицини.

Запитання за змістом тексту:

1) Дайте визначення поняття «лисенківщина».

2) У чому полягали причини виникнення такого явища, як «лисенківщина»?

3) Як це явище позначилося на розвитку вітчизняної науки? Яким були його наслідки?

Ідеологічний наступ сталінізму в повоєнний час. «Жданівщина».

У складних умовах працювали діячі літератури і мистецтва. Всупереч обставинам, у 1940-1950-х роках створено чимало творів, що залишили помітний слід у художній культурі українського народу.

Особливу популярність у повоєнні роки набула творчість О. Гончара, автора трилогії «Прапороносці», повісті «Земля гуде». Плідно творили також прозаїки В. Козаченко, В. Собко, письменник і режисер О. Довженко, гуморист Остап Вишня (П. Губенко), поети М. Рильський, П. Тичина, В. Сосюра, А. Малишко, Л. Первомайський.

Переможне завершення війни сприяло зміцненню особистого авторитету Й. Сталіна. Але післявоєнні реалії потребували зміцнення сталінського режиму і його нового ідеологічного забезпечення. Адже чимало людей, перебуваючи за кордоном, побачили «загниваючий капіталізм». Повернувшись на батьківщину, вони відчували себе переможцями і мріяли про краще, заможне і вільне життя. У західних областях, що напередодні війни увійшли до складу СРСР, взагалі ставилися вороже чи з недовірою до комуністичної ідеології, політичної та економічної практики. До того ж, у людей залишилася грізна зброя – вільнодумство і національні почуття, виразником яких була в першу чергу інтелігенція. Саме проти неї й було спрямоване вістря сталінських репресій.

Робота з документом.

Із редакційної статті журналу «Більшовик України» «До кінця ліквідувати буржуазно-націоналістичні перекопання історії України» (серпень 1947 р.).

«...Історична наука завжди була одним з могутніх засобів у руках більшовицької партії в ідейному вихованні трудящих...

Проте... незважаючи на своє тридцятирічне існування, Інститут історії України не розробив і не видав науково витриманої, марксистсько-ленінської історії України, зокрема «Короткий курс історії України» під редакцією С.М. Білоусова, К.Г. Гуслистого, М.Н. Петровського, М.І. Супруненка, Ф.О. Яструбова; «Нарис історії України» під редакцією К.Г. Гуслистого, Л.М. Славина, Ф.О. Яструбова; перший том «Історії України» під редакцією М.Н. Петровського містять в собі грубі помилки та перекирчування буржуазно-націоналістичного характеру.

Працівники Інституту запозичили у буржуазно-націоналістичних істориків Антоновича, Грушевського та інших основні положення, що... привело до відродження... буржуазно-націоналістичних настанов у питаннях історії України...».

Питання:

- 1) Як стаття характеризує роль історичної науки в Радянському Союзі?
- 2) У чому звинувачуються вчені-історики?
- 3) Якими, на вашу думку, є основні завдання історичної науки?

Робота з документом.

Зі «Щоденника» О. Довженка (листопад 1948 р.).

Ось уже кілька років тягнеться моє «Життя в цвіту». Я написав його як повість і як п'єсу. Я вистраждав його як кольоровий фільм, видувив і вистогнав, змагаючи від приступів стенокардії і тупого бюрократизму. Потім, коли все нарешті з таким граничним трудом було зроблено, коли картина стала жити і радувати навіть натасканих снобів, я потрапив у дивовижну містичну смугу її обговорень на художній раді великій. Потім міністр кудись бігав із нею і кожного разу вимагав усе нових і нових купюр. <...>

Тоді мене врятував від ядухи Жданов. Після зустрічі з ним я, здавалося, ожив. І хоча п'єсу також задушили, усупереч його думці, я спочивав начебто в Барвісі тиждень зо три і повернувся звідти знову хворим.

Тепер мене вже знову розпинає кіноорганчик. Я сиджу цілісінський день за столом. Я наступив на горлянку і задушив усі мої плани, усі мрії про п'єсу, про мій рідний край, про Дніпро, і тепле повітря, і ніжні береги моїх річок, про вічне свято просторів.

Я повинен нехтувати, заперечувати створене, ненавидіти те, чим захоплювалися, що утворено з багатьох тонких компонентів. І написати твір-гібрид – стару поему про творчість і нову повість про селекцію. А серце болить. І часто, ідучи від столу після цього дня трудів, я озираюсь на зроблене – як його нікчемно мало.

Запитання за документом:

- 1) Як у наведеному джерелі відображено умови праці українських діячів літератури та мистецтва?
- 2) Якими були наслідки грубого втручання партійно-державного керівництва у творчість О. Довженка?
- 3) Чим, на ваш погляд, є небезпечними явища, відображені в наведеному документі?
- 4) Визначте наслідки проведення цієї політики.

Наступним етапом ідеологічного наступу сталінізму стала боротьба з «низькопоклонством» перед Заходом, проти «космополітизму». Об'єктом переслідувань були обрані літератори, митці, учені.

Ця кампанія мала на меті посилити культурно-ідеологічну ізоляцію радянського суспільства, ізолювати і протиставити інтелігенцію іншим прошаркам суспільства, розпалити шовіністичні та антисемітські настрої, посилити процес русифікації, відновити образ «внутрішнього ворога» як необхідного атрибута тоталітарного режиму.

Сигналом до атаки проти «космополітів» стала редакційна стаття «Про одну антипатріотичну групу театральних критиків», опублікована в січні 1949 р. у газеті «Правда». Відгомонам цієї статті в Україні стало навішування ярликів «безрідних космополітів» на літературних і театральних критиків О. Борщагівського, А. Гозенпура та інших.

Боротьба з «космополітами» мала негативні наслідки для розвитку культури: у літературі та театрі, по суті, зникло поняття мистецької школи; поглибилась ізоляція від надбань західної культури; театральна та літературна критика перетворилася із засобу стимулювання творчого розвитку на засіб утримання митців у межах офіційної ідеології; обмежено свободу творчості.

З початку 1950-х років насувається нова хвиля звинувачень української інтелігенції. Переслідувань зазнали не лише письменники, а й українські композитори Б. Лятошинський, М. Колесса, М. Вериківський, К. Данькевич (опера «Богдан Хмельницький»), науковці.

Особливо нещадної критики зазнав В. Сосюра за вірш «Любіть Україну» (1944), який було оголошено «ідейно порочним твором».

«Жданівщина» призвела до гальмування розвитку науки, літератури і мистецтва в країні, породила потворні явища в середовищі радянської інтелігенції, зумовила її розмежування. Сталінський режим остаточно протиставив владу і народ, ліквідував патріотичне піднесення років війни, паростки відродження української культури. У міжнародному плані «жданівщина» посилила відірваність радянських митців від досягнень світової культури, стала ідеологічним обґрунтуванням конфронтаційної зовнішньої політики СРСР.

V. Закріплення нових знань.

Завдання. Складіть структурно-логічну схему «Ідеологічний наступ сталінізму», «Жданівщина».

«Жданівщина» – це система заходів, спрямованих на відновлення ідеологічного контролю над суспільством
Причини
Мета
Заходи:
Результати, наслідки

VI. Підсумки уроку.

Розвиток культури в повоєнні роки носив суперечливий характер: з одного боку, мало місце творче піднесення митців, учених, з іншого –

сталінська система намагалася загнати творчий процес у жорсткі ідеологічні межі. «Жданівщина» завдала величезного удару розвитку української культури.

VII. Домашнє завдання.

1. Опрацювати текст підручника.
2. Підготувати повідомлення про наслідки «лисенківщини» та «жданівщини» в Україні.

Гродзіцька Т.М.,

учитель історії

загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1

м. Гайворона Кіровоградської області

Формування історичної компетентності шляхом використання елементів проблемного навчання та структурно-логічних схем на уроках

Ключовою інноваційною ідеєю сучасної освіти є запровадження компетентнісно-орієнтованого підходу. Навчання необхідним якостям (компетенціям) є відповіддю освіти на виклики сучасного суспільства.

Компетентнісний підхід в освіті на противагу концепції «засвоєння знань» передбачає опанування учнями різного роду вміннями, які дозволять їм в майбутньому діяти ефективно в ситуаціях професійного, особистого і суспільного життя. Компетентнісний підхід зумовлює посилення прикладного, практичного характеру всієї шкільної освіти і полягає в тому, щоб не збільшувати обсяги інформованості людини в різних предметних галузях, а допомогти їй самостійно вирішувати проблеми в незнайомих ситуаціях.

Важливим показником якості історичної освіти, рівня освіченості «стає не наявність в індивіда внутрішньої організації чогось (знань, якостей, здібностей), а можливість використання та застосування всього нагромадженого: знань, вмінь, ставлень, досвіду – у навчальних чи життєвих ситуаціях» [11, С. 6]. За твердженням О. Пометун компетентнісний підхід «це спрямованість освітнього процесу на формування і розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості» [11, С. 3]. На думку науковця компетентність людини у певній сфері є «спеціальним шляхом структурований (організований) набір знань, умінь, навичок і ставлень, що набувається в процесі навчання» [11, С. 3].

У сучасній шкільній історичній освіті в Україні панує точка зору, згідно з якою, кінцевим результатом навчальної діяльності вважається сформованість компетенцій, що базується на знаннях і вміннях, набутих завдяки навчанню, тобто «саме оперування цими знаннями, способами діяльності мають бути визнані показниками результативності навчання» [2, С. 8]. Для вчителя історії, як і для будь-якого вчителя-предметника, важливо виділяти і формувати предметні компетентності. О.Пометун та Т.Фрейман визначають такі предметні компетентності з історії: хронологічну, просторову, інформаційну, мовленнєву, логічну, аксіологічну [11, С. 3].

Школа сьогодні – це, перш за все, школа самореалізації і самоактуалізації, соціалізації особистості. Наше завдання не тільки дати дітям суму знань, але й навчити спілкуватися, вирішувати проблеми, знаходити вихід із нестандартної ситуації, іншими словами, навчити найвищому із мистецтв – мистецтву жити.

Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392, метою освітньої галузі «Суспільствознавство», що складається з історичного та суспільствознавчого компонентів, визначає «забезпечення розвитку учня як особистості, що керується гуманістичними нормами і цінностями, усвідомлює себе громадянином України та успішно самореалізується в сучасному українському суспільстві» [4]. Важливе значення в контексті необхідності ефективного формування в учнів історичних компетентностей може відіграти використання технології проблемного навчання, основна мета якої полягає у забезпеченні активного ставлення учнів до оволодіння знаннями, інтенсивного розвитку їхньої самостійної пізнавальної діяльності та індивідуальних творчих здібностей. Проблемне навчання є основним засобом активізації розумової діяльності учнів, розвитку в них тяги до знань і бажання вчитися. Одночасно воно є умовою розвитку творчих здібностей школярів. Організація проблемного навчання сприяє більш активному і продуктивному засвоєнню учнями найважливіших знань про предмети, взаємозв'язки і закономірності.

Проблемне навчання сьогодні розглядається як технологія розвиваючої освіти, спрямована на активне одержання учнями знань, формування прийомів дослідницької пізнавальної діяльності, залучення до наукового пошуку, творчості, виховання соціально значимих рис особистості. Проблемне навчання засноване на конструюванні творчих навчальних завдань, що стимулюють навчальний процес і підвищують загальну активність учнів. Воно формує пізнавальну спрямованість особистості, сприяє виробленню психологічної установки на подолання пізнавальних труднощів. Завдання вчителя полягає в пошуку ефективних форм роботи, які б дали можливість домогтися максимальної ефективності застосування даної педагогічної технології.

Проблемне навчання не є цілковито новим педагогічним явищем. У минулому з проблемним навчанням пов'язані імена Ж. Руссо, Ф. Дістервега, М. Пирогова, К. Ушинського. Історія проблемного навчання розпочинається з уведення дослідницького методу, більшість правил якого були розроблені Джоном Дьюї, американським педагогом, психологом та філософом.

Грунтовні дослідження різних аспектів проблемного навчання розпочалися у 60-х роках XX століття. Ідея та принципи проблемного навчання у напрямку дослідження психології мислення розроблялися С. Рубінштейном, О. Матюшкіним, а у застосуванні до шкільного навчання М. Скаткіним, М. Махмутовим, І. Лернером, І. Ільницькою, А. Матюшкіним та ін. [13]. Учені, які досліджували питання проблемного навчання, єдиної думки в його вивченні не досягли. По-різному трактується розуміння особливостей функціонування проблемності на уроці, а також сам безпосередній вплив проблемної ситуації на

пізнавальну активність та психологічний стан особистості. Зокрема, М. Скаткін, а також І. Лернер розглядають проблемне навчання як один із методів навчальної діяльності, який ґрунтується на самостійній пізнавальній діяльності учнів, а в свою чергу М. Махмутов обґрунтовує особливості проблемного навчання як цілої методичної системи, яка об'єднує різноманітні методи навчання [10]. І. Ільницька, обґрунтовуючи особливості проблемного навчання, особливу увагу у своїх дослідженнях зосереджувала на розробці шляхів створення різних видів проблемних ситуацій [5]. А. Фурман, розглядаючи питання проблемного навчання, висвітлює психолого-педагогічні умови організації і ефективного використання проблемності в навчанні і особливу увагу приділяє методиці застосування проблемних ситуацій з урахуванням диференційованого підходу до учнів різних вікових категорій [16]. К. Баханов під проблемним навчанням розуміє сукупність методів, за допомогою яких перед учнями створюється проблемна ситуація, формуються проблеми, шукаються шляхи їх вирішення та саме рішення. Умовою для створення проблемної ситуації є включення в урок кількох, часом суперечливих поглядів щодо проблеми, яка вивчається. Учні повинні вибрати правильну точку зору та обґрунтувати її [3, С. 130].

Проблемне навчання передбачає активну участь учнів у процесі проблемно-аналітичної роботи над матеріалом уроку. Його застосування обумовлене необхідністю збагачення учнів такими знаннями, ідеями, переконаннями, які орієнтували б їх на вироблення у себе свідомої соціальної позиції, що характеризувалася б у майбутньому громадянською активністю, соціальною відповідальністю, демократичною і гуманістичною спрямованістю. Проблемний метод дає змогу кожному знайти своє місце на уроці, відчувати впевненість у собі, висловити свою точку зору, подискутувати, порівняти минуле і сучасність, що розвиває в учнів творчий підхід до історичного процесу. Учні, аналізуючи вітчизняний та світовий історичний досвід, залучаються до свідомої участі у суспільному житті.

Характерними ознаками проблемного навчання є: діалогічність; інтегративність; опора на суб'єктивний досвід учня; критичність мислення; інтерактивність; пошуково-дослідницький характер діяльності; високий ступінь пізнавальної активності, самостійності та творчості учня.

Дослідники виділяють кілька етапів у проблемному навчанні. Важливу роль відіграє підготовчий етап, метою якого є мотивація навчання. Мотиви містяться у самій навчальній діяльності, пов'язані зі змістом навчання (прагнення узагальнити щось нове, оволодіти знаннями, виявити сутність явищ), із процесом навчання (бажання проявити активність, подолати перешкоди у розв'язанні проблеми). Під час підготовчого етапу відбувається формування навичок самостійної роботи із шкільним підручником, картами, атласами, вміння самостійно знаходити потрібну інформацію, переказувати її, виділяти в ній головну думку. Уроки історії передбачають формування понятійного апарату, який під час розв'язання поставленої проблеми дає змогу характеризувати історичну особу, позицію, процес. Застосування проблемного методу сприяє поглибленню міжпредметних зв'язків, що є доречним на всіх

етапах формування розвиненої соціально адаптованої особистості на уроках історії.

На другому етапі учні повинні самостійно шукати шляхи розв'язання проблемних завдань і ситуацій через встановлення причинно-наслідкових зв'язків, визначення спільних та відмінних рис. Відповіді учнів мають бути аргументованими, спиратися на історичні документи, а висновки – містити власні судження за умови толерантності в оцінюванні історичних осіб, явищ, подій та процесів.

Для вчителя важливо навчити учня бачити в темі структурні підрозділи, подати зразок розгорнутого плану розгляду історії певного народу чи країни, сформувати навички пошуку причинно-наслідкових зв'язків, спільних та відмінних рис, розуміння історичних понять, навчити учнів аргументувати, висловлювати спочатку прочитані, а далі – власні судження, складати таблиці і схеми; давати стисло характеристику історичним особам, постійно закріплювати і розвивати в учнів уміння раціонального ведення конспектів. Усі ці завдання реалізуються з опорою на навички учнів, якими вони оволоділи на підготовчому етапі проблемного навчання.

Третій етап – це сама проблемна діяльність учнів та вчителя на уроках історії. Вона передбачає групове розв'язання проблемних ситуацій, індивідуальне виконання пошуково-практичних робіт за попередніми шаблонами, проблемні історичні діалоги на задану тему, нестандартні уроки, самоаналіз, рецензування, вміння складати структурно-логічні схеми певних частин матеріалу, окремих тем та системи уроків з даної теми в цілому, самооцінка знань учнів, самостійне здобуття частини знань на уроці, у читальному залі, вдома, введення елементів історичного прогнозування. удосконалення форм контролю знань учнів під час тематичного оцінювання, залучення учнів до самооцінювання та оцінювання роботи і знань однокласників. Дидактично-пізнавальна проблема ставиться не лише на початку уроку, а й на кожному його етапі.

Незважаючи на різні підходи, науковці єдині в тому, що ядром проблемного навчання є проблемні ситуації. На думку багатьох психологів та дидактів (Т. Кудрявцев, О. Матюшкін, В. Краєвський, І. Лернер та ін.), проблемна ситуація є центральною ланкою проблемного навчання [13]. Це ситуація, що викликає в учнів усвідомлену трудність, шлях подолання якої потрібно шукати. Для того, щоб її створення і розв'язання дало належний результат вона має бути: актуальною, посильною для розв'язання, достатньо складною, щоб це викликало утруднення при її розв'язанні, логічною, вмотивованою і, звичайно, цікавою. Розв'язання проблемної ситуації вимагатиме від учня відповідального ставлення до ухвалення рішень. Учні мають зрозуміти, що необхідно не просто заявити про свою позицію, щодо окресленої проблеми, а й довести та обґрунтувати її. Зважити всі «за» і «проти», передбачити наслідки ухвалених рішень. Для цього важливо розглядати проблему з різних точок зору, враховувати різні думки. Усе це дає змогу визначити проблемне навчання, як таку організацію процесу навчання, основу якої складають проблемні ситуації, визначення проблем і їх вирішення

учнями. Процес навчання сьогодні не можна розглядати лише як спільну діяльність вчителя і учнів при передачі і засвоєнні знань, умінь і навичок. Діяльність вчителя уже не зводиться до передачі знань в готовому вигляді, а полягає в організації активного пізнання учнів, у керуванні їхньою пізнавальною діяльністю, а навчання розглядається в цілому як організація пізнання учнів.

Саме, щоденна наполеглива праця вчителя на уроках спонукала відомого педагога-новатора А. Рєзніка звернути свій погляд у бік пошуку більш ефективних способів формування, зокрема, предметних компетентностей учнів через застосування проблемного навчання. «Одна из серьезнейших опасностей – заученый ответ, – зазначав Арон Борисович у своїй книзі «Гражданское становление школьников» у розділі «Без философии не пробиться». – Так много заученого чужого, что слова-то уже кажутся вроде бы своими. И мысли, из них состоящие, тоже. А, свои ли они? Вполне возможно, что и книжными словами школьник выражает уже ставшие воими взгляды. Как же быть?» [12, С. 28-29]. І відповіддю на це вічне питання в його педагогічній діяльності стало створення проблемних ситуацій, вирішення яких на уроках, а часто і під час виконання домашніх завдань, спонукало учнів вчитися мислити самостійно, народжувати, виражати і захищати власну думку, власну позицію через вирішення тих чи інших навчальних проблеми. Саме пошуки А. Рєзніком шляхів до свідомості дитини, прагнення допомогти їй позбутися байдужості, на яку страждає наше суспільство, способів зацікавити вивченням вітчизняної історії, мати власну думку з того чи іншого питання, а в результаті і свідому громадянську позицію, спонукали мене до поглибленого вивчення технології проблемного навчання і застосування на практиці її елементів з метою ефективного формування історичних компетентностей учнів на уроках.

Серед дослідників робота з проблемними ситуаціями на уроках оцінюється неоднозначно. Як вважає О. Матюшкін, проблемні ситуації відіграють суперечливу роль у навчанні, яка за одних умов може сприяти виникненню стану емоційного піднесення, активності школяра, інтересу до навчання, адекватної оцінки учнем своїх інтелектуальних можливостей, а за інших – стан невдоволеності, негативного ставлення до навчання. Часто проблемна ситуація має дезорганізуючий вплив на теоретично невідготовленого учня і навпаки, добре підготовленого учня вона захоплює, активізує та стимулює до пошуку [3]. Ця проблема дійсно має місце. Адже на вчителя покладається завдання так побудувати урок і підготувати учнів до роботи над вирішенням проблемної ситуації, щоб враховувати диференціацію в повній мірі.

Одним із способів ефективної подачі проблемної ситуації може стати робота з використанням структурно-логічних схем. Основою цієї педагогічної технології можна вважати систему К. Баханова [1]. Основою своєї системи він вважав експериментальну діяльність В. Шаталова, який за більш ніж десятирічний досвід роботи (у другій половині XX століття) створив технологію навчання, в основу якої покладено подання навчального матеріалу

великими блоками, його багаторазове повторення та закріплення у наочній знаковій моделі (опорному конспекті).

Отже, у педагогічній літературі під проблемним навчанням розуміють навчально-пізнавальну діяльність учнів із засвоєння знань та способів діяльності на основі створення й розв'язування проблемних ситуацій. Дослідники, що займаються теоретичним вивченням та практичним застосуванням даної технології зазначають, що користуватися нею необхідно виважено, враховувати доцільність, посиленість завдань проблемного характеру. Учитель має враховувати рівень готовності учнів до роботи над розв'язанням проблемної ситуації, щоб складність завдання не похитнула зацікавленості учнів предметом. Мета активізації пізнавальної діяльності учнів шляхом проблемного навчання не в тому, щоб навчити учнів окремих розумових операцій, а в тому, щоб сформувати систему розумових дій, за допомогою яких учень зможе, використовуючи отримані знання, розв'язувати нестандартні задачі. Саме цим технологія проблемного навчання відрізняється від традиційної технології навчання і ця особливість дає змогу учням виробити необхідні уміння і навички, що допоможуть їм у вирішенні цілого ряду навчальних і соціальних проблем.

У пошуках ефективних методів викладання предмета ми зупинились на використанні структурно-логічних схем, які полегшують процес засвоєння знань через упорядкованість: підбір прізвищ, фактів, понять, об'єднаних у логічний мікро-блок, взаємопов'язаних між собою і розміщених у логічно-історичній послідовності. Спочатку використовували схеми подані в підручнику і разом з учнями допрацьовували їх так, щоб вони допомагали краще розуміти й запам'ятовувати об'ємний матеріал. Потім розробили свою систему умовних позначень для спрощеного запису схеми.

Умовні позначення і символи, що використовуються при складанні структурно-логічних схем:

Умовні позначення	Що позначає
+	позитивне явище, умова;
–	негативне явище, умова;
	піднесення, зростання;
	зменшення, занепад;
	наслідок;
	протиріччя;
!?(?!)	проблемна ситуація;
}	спільне, узагальнення;
≈	наближено до...;
	взаємодія, взаємовплив;
	кардинальний, революційний вплив;
	історичний прогноз.

Такий опорний конспект (структурно-логічна схема) має певну структуру. Він поділяється на блоки, відповідно до плану вивчення теми. Кожний з блоків поєднує комплекс опорних сигналів, які в логічній послідовності відтворюють головні моменти матеріалу, що вивчається. Обов'язковою умовою є те, щоб опорний конспект вміщувався на одному аркуші і передавав цілісне уявлення про історичні події та процеси.

У створенні структурно-логічної схеми можна виділити такі кроки:

- будувати зліва направо, зверху вниз, по центру проходить основна логічна лінія теми;
- починати із запису фактів, з яких складається проблемна ситуація, далі подавати наочне вирішення визначеної проблеми;
- виписувати проблеми, ставити питальні знаки і аббревіатури, фіксувати шляхи вирішення визначених проблем;
- виписувати ключові слова, дати, імена, важливі висновки;
- схема – це план розгорнутий по горизонталі та вертикалі; по мірі викладення матеріалу схема креслиться на дошці, учні записують її в зошитах.

Наприкінці уроку обговорюється процес виконання роботи та обирається найкращий варіант схеми. У результаті складається приблизно така структура схеми:

1. Встановлення глобальних причинно-наслідкових зв'язків (причина – явище – наслідок).
2. Історичний аналіз (встановлення етапності).
3. Аналіз явища (поділ на складові).
4. Визначення основних суспільно-політичних течій і різних підходів.
5. Визначення ролі особистості і т. д.

При роботі зі схемою, на відміну від «Штаталовської системи опорних сигналів», поняття позначаються словами, буквами, а не значками, концентруючи великий обсяг інформації в зручному для розуміння і запам'ятовування вигляді. Структурно-логічна схема є свого роду планом, розгорнутим по горизонталі та вертикалі. Вона складається з тих же «блоків», що і великі розділи плану теми, з «елементів», що є підпунктами. Сама тема уроку диктує структурну схему, яка може бути оформлена як пам'ятка для аналізу того чи іншого явища. Так, при вивченні національно-визвольної, соціальної боротьби переважає чітка логічно-історична структура: причини подій, поетапне розкриття основних моментів боротьби, комплекс наслідків, що з них випливають.

Особливу структуру мають схеми вивчення військових дій. Оскільки вони тісно пов'язані з географічним простором, логічну схему необхідно поєднати з фрагментами контурних карт, відображаючи на них етапи військових дій, виносячи за її межі характеристику та огляд подій.

На відміну від опорних сигналів, структурно-логічні схеми значно більші за обсягом і потребують більше часу для складання. Тому, відтворити її учням на наступному уроці дуже складно. При підготовці домашнього завдання учні доповнюють схему: записують визначення, імена, дати, розфарбовують схему

(при потребі), що сприяє запам'ятовуванню матеріалу, вмінню робити історичний аналіз.

Досвід роботи зі структурно-логічними схемами показує, що доволі зручно на схемі позначати ті місця в матеріалі уроку, де виникають проблемні ситуації. Вони наочно проглядаються на малюнку схеми. Доволі просто прослідкувати появу цих ситуацій у ході викладу теми, оскільки вся тема подана у вигляді короткого структурного запису (структурно-логічної схеми). Часто схема сама підказує не лише причини, які зумовили проблему, а й шляхи її розв'язання. Тому ми почали доповнювати матеріал уроку, викладений у вигляді структурно-логічної схеми, проблемними ситуаціями, які виникали в ході роботи над темою. На схемі проблема виписується, проставляються питальні знаки і символами фіксуються шляхи вирішення поставленої проблеми.

Типи проблемних завдань, які можна створити у системі структурно-логічних завдань:

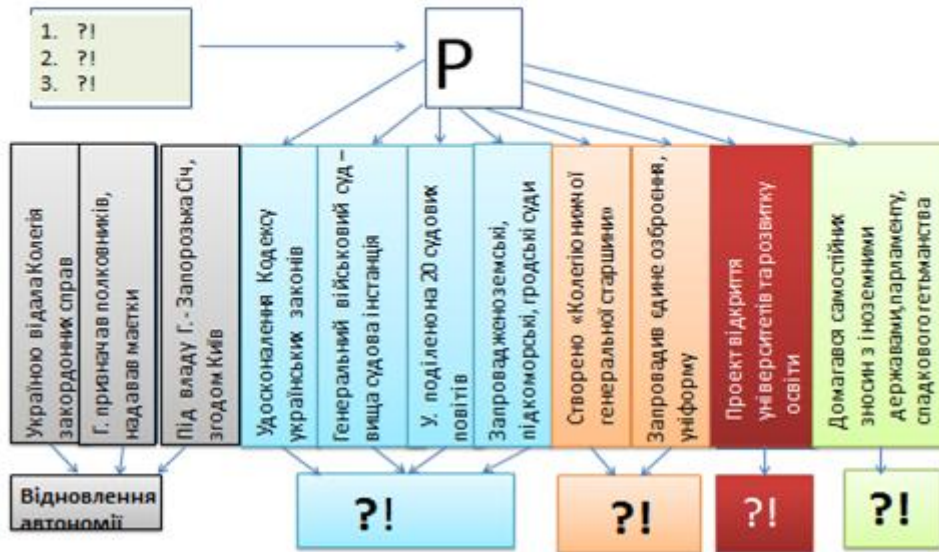
- проблемне завдання «із здивуванням»;
- проблемна ситуація «навмисна помилка»;
- проблемні ситуації причинно-наслідкового характеру;
- проблемне завдання типу «оціни ситуацію (факти, умови, наслідки)»;
- проблемні ситуації з урахуванням географічних особливостей – «картографічні»;
- проблемні ситуації, що виникають за відсутності певної частини структурно-логічної схеми, таблиці – «структурні»;
- проблемні завдання, що виникають при порівнянні певних явища, об'єктів, умов – «порівняльні»;
- проблемні ситуації можуть бути як «фрагментарні» (лише на певному етапі уроку, подаються у вигляді мікро-схем), так і проблемою цілого уроку.

Це можна проілюструвати на прикладі структурно-логічних схем різного типу, підсилених відповідними проблемними завданнями:

Реформи К. Розумовського

1.

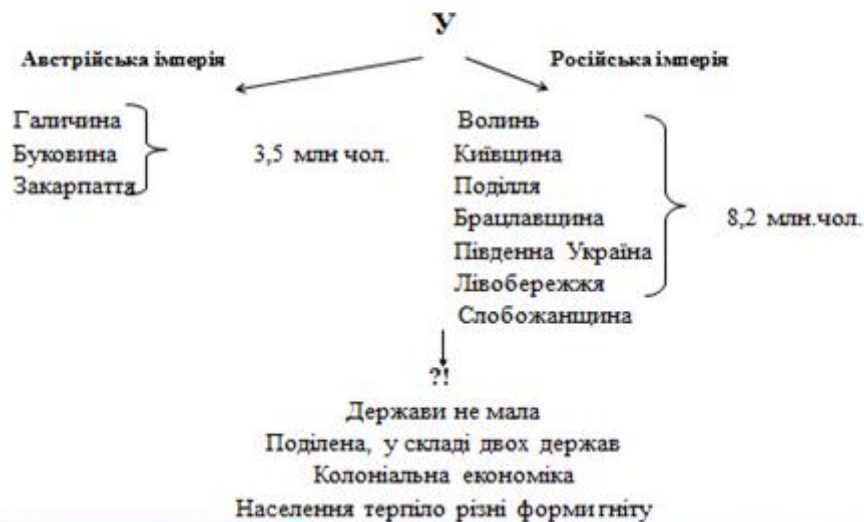

«порівняльні»

9 клас

Тема. Українські землі у складі Російської та Австрійської імперій

1. Становище українських земель наприкінці XVIII - у першій пол. XIX ст. (розповідь учителя з опорою на міні-схему)

«кола Вена»

УСРР

Західна
Україна

Після виконання завдання:

УСРР

- Держава – УСРР у складі СРСР;
- Тоталітарний контроль ВКП(б);
- Релігійні утиски;
- Колективізація господарства;
- Розвиток промисловості, як частини промисловості СРСР;
- Червоний терор;
- Слабкі національні політичні партії, через утиски радянської влади

Західна
Україна

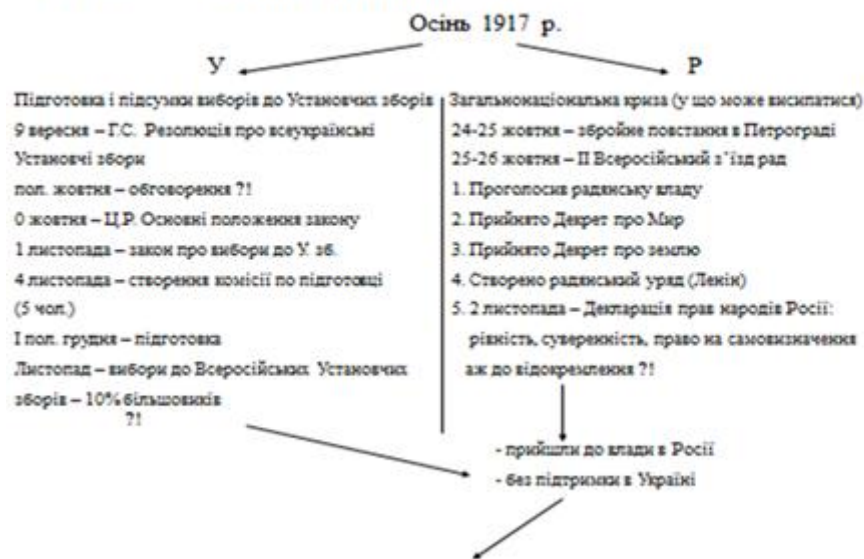
1. Не мають державності;
2. Національний і культурний гніт, Боротьба за незалежність;
3. Процеси українізації (більшовицька політика українізації, федеративна політика Пілсудського);

1. Відсутність державності;
2. Вільше політичної свободи;
3. Вільше сповідання релігії;
4. Кооперація селян і підприємців;

«глобальні» (цілого уроку)

10 клас

Тема. Проголошення УНР

продовження

2. Тактика більшовиків в Україні – мета: якнайшвидший контроль

Способи:

3. Встановлення контролю ЦР над Києвом

27 жовтня – Г.С. Засуджує повстання в Петрограді

29-31 жовтня – повстання в Києві

31 жовтня – сторони припиняють вогонь

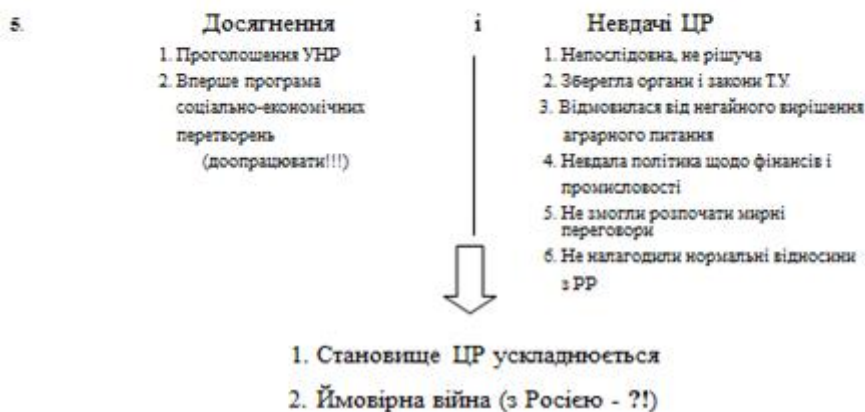
1 листопада – ЦР – контроль над Києвом

4. Проголошення УНР +/- ?!

III Універсал Центральної Ради (7 листопада)

1. Проголошує УНР – автономною у складі РФ ?!
2. Аналіз документу – записи – д/з
3. Оцінюємо!!!4.
- 5.

Для системного розв'язання проблемної ситуації доречно запропонувати учням «логічний ланцюжок»:

1. Визначити проблемну ситуацію.
2. Усвідомити наявність проблеми та її актуальність у рамках даної теми.
3. Сформулювати проблему.
4. Пошук шляхів (гіпотез) розв'язання проблемної ситуації.
5. Аргументована перевірка кожної з гіпотез.

6. Визначення головного, найбільш вдалого, найбільш доказового шляху розв'язання даної проблеми.

7. Загальний висновок: необхідно чітко виділити головну гіпотезу, повернутися до формулювання основного проблемного питання на початку уроку та сформулювати відповідь на нього.

Унаслідок розв'язання проблемної ситуації учні зрозуміють, що не достатньо лише знати історичні факти, а дуже важливо вміти оцінювати їхнє значення для країни, світу. Ця робота має переконати учнів в тому, що вкрай необхідно розуміти і приймати іншу точку зору за наявності переконливих аргументів.

На практиці можна використовувати кілька типів проблемних уроків: уроки з окремими проблемними питаннями; уроки, увесь хід яких присвячений розв'язанню великої загальної проблеми; урок-лекція; урок-диспут; урок-семінар; урок-дослідження; урок-прогноз; урок-історична лабораторія та ін. Перевіряючи домашнє завдання, можна використати відтворення учнями частини схеми або тестову перевірку знань, умінь і навичок. Для того, щоб учень міг сприйняти схему, зрозуміти її, працювати з нею, необхідні певні уміння і навички, тому така робота має бути системною.

Роботу зі спрощеними структурно-логічними схемами починаємо з 5 класу і використовуємо як елемент ігрової ситуації на уроках. Наприклад, на

уроках 1-7 розділу I «Звідки і як історики довідуються про минуле» при повторенні понятійного апарату схематично зображується історична казка про пошуки «Історією» помічників для вивчення подій далекого минулого (у ролі помічників виступають «археологія», «етнографія», «нумізматика», «геральдика» та інші науки, що пов'язуються у довільному схематичному записі стрілками з історичною наукою). В іншому варіанті вчитель складає подібну схему і дає можливість учням самостійно скласти оповідання про пригоди «Історії».

При вивченні історії Стародавнього світу учні 6-го класу працюють зі схемами, розміщеними в підручнику. У ході такої роботи вони вчаться читати прості схеми, знайомляться з загальноприйнятими позначеннями або виробляють свої умовні знаки, якими користуватимуться впродовж навчання.

На уроках історії у 7-8 класах разом з учнями ми розпочинаємо роботу з простими схемами, що складаються, як правило вчителем. На деяких уроках учні пробують складати схеми самостійно під керівництвом учителя. У цей період дуже важливо, щоб учні зрозуміли необхідність роботи саме зі структурно-логічними схемами, їх переваги над іншими формами роботи.

Слід зазначити, що структурно-логічні схеми не повинні застосовуватися бездумно. Ця технологія має використовуватися доцільно і чергуватися з більш знайомими і традиційними для учнів формами діяльності. Складніші елементи структурно-логічних схем, що містять логічні завдання, передбачають пошуки способів їх розв'язання, встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Такий вид роботи можна використовувати при вивченні теми «Реформа кріпосного права», «Реформи 60-70-х років XIX ст.» у 9-му класі.

Робота зі структурно-логічними схемами у 10-11 класах виходить на більш складний рівень. Поряд із застосуванням мікро-схем як окремих епізодів уроку, учні знайомляться зі структурно-логічними схемами цілого уроку (10 клас – «Проголошення УНР») та ряду тем в 11-му класі (наприклад, тема «СРСР після другої світової війни»). Вони удосконалюють вміння аналізувати такі схеми, доопрацьовувати певні їх частини і навіть складати свої власні. Отже, систему роботи зі структурно-логічними схемами можна поділити на такі етапи:

Клас	Зміст роботи
5 клас	початок знайомства зі структурно-логічними схемами, як елементом ігрової ситуації на уроках;
6-7 клас	використання простих, фрагментарних схем (зокрема, розміщених у підручнику); формування вміння читати схеми; знайомство з системою умовних позначень; підсилення їх нескладними проблемними завданнями;
8-9 клас	робота з поширеними структурно-логічними схемами; усвідомлення користі такого виду роботи; ускладнення схеми проблемними завданнями;
10-11 клас	робота з поширеними структурно-логічними схемами, підсиленими проблемними завданнями; удосконалення вмінь самостійно складати схеми окремих фрагментів та уроку в цілому.

Ця система має своїх прихильників і противників. Це спонукає до її удосконалення як шляхом спрощення, так і шляхом її ускладнення (підсилення). Одним з ефективних, на наш погляд, способів підвищення ефективності використання структурно-логічних схем є їх підсилення проблемними ситуаціями, що виникають у ході роботи з матеріалом уроку. Отримати бажаний результат можна лише, коли робота ведеться систематично. Хоча, звісно, залучати до неї необхідно лише учнів, яким вона під силу і які виявляють до неї інтерес.

Зрозуміло, що дана технологія вимагає затрат часу та зусиль з боку вчителя і учнів. Водночас, використання елементів проблемного навчання дозволяє досягти глибокого розуміння матеріалу, його свідомого засвоєння, забезпечує наукову доказовість знань, привчає учнів мислити діалектично, сприяє розвитку особистих якостей.

Як бачимо, використання елементів проблемного навчання та структурно-логічних схем для розвитку історичних компетентностей учнів на уроках має важливе значення для їхньої адаптації в суспільстві.

Література:

1. Баханов К.М. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі: [монографія]. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 160 с.
2. К. Баханов. Державний стандарт історичної освіти: в пошуках оптимального варіанту // Історія в школах України. – 2003. – № 2.
3. Вікова та педагогічна психологія: [навч. посіб.] / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.
4. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF4>.
5. Ильницкая И.А. Проблемные ситуации как средство активизации мыслительной деятельности учащихся на уроке. – Пермь, 1983. – 76 с.
6. Любарська О.М. Технології розвивального навчання // Освітні технології / за ред. О.М. Психоти. – К., 2004. – С. 91-108.
7. Лернер М.Я. Проблемное обучение. – М. : Знание, 1974. – 64 с.
8. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – М. : Педагогика, 1972. – 168 с.
9. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения. – М. : Педагогика, 1977.
10. Махмутов М.И. Концепция проблемного обучения М.И. Махмутова как дидактическая система: автореф. дис. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka-pedagogika.com/pedagogika-13-00-01/dissertaciya-kontseptsiya-problemnogo-obucheniya-m-i-mahmutova-kak-didakticheskaya-sistema>.
11. Пометун О.І. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті // Історія в школах України. – 2007. – № 6. – С. 9.

12. Резник А.Б. Гражданское становление школьников. – М. : Педагогика, 1985.
13. Сутність, принципи, завдання та типи проблемного навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://firstedu.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=368:2011-02-15-13-53-35&catid=7:osv&Itemid=31.
14. Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. – М. : Педагогика, 1980.
15. Тягло А.В., Воропай Т.С. Критическое мышление. Проблема мирового образования XXI века. – Х. : Ун-т внутр. дел, 1999. – 285 с.
16. Фурман А.В. Проблемні ситуації в навчанні: Книга для вчителя. – К., 1991. – 191 с.

Навчальні програми з історії залишають широке поле для творчого пошуку й апробації вчителем як власних, так і запозичених та адаптованих під педагогічний стиль дидактичних засобів, методик, технологій, беручи до уваги перш за все їх ефективність, актуальність та те, як вони сприяють підвищенню рівня формування історичних компетентностей учнів. Сьогодні проблемне навчання розглядається як технологія розвивальної освіти, спрямована на активне одержання знань, формування розумових здібностей та прийомів дослідницької діяльності, залучення до наукового пошуку, розвитку творчих здібностей.

Використання структурно-логічних схем підсилених та ускладнених елементами проблемного навчання може стати одним із способів полегшення сприйняття учнем навчального матеріалу, спонукати його до критичного осмислення історичних фактів та подій сьогодення, розвивати вміння аргументованого аналізу історичного минулого, співставлення тих чи інших подій. Використання цієї технології лише один із прийомів у викладанні історії, а не панацея від усіх бід. Така робота, як підказує досвід, допомагає учням формувати власну точку зору на матеріал, що вивчається, робить їх розум гнучким, живим, здатним сприймати й опрацьовувати доволі складні теми. Ураховуючи дані теоретичних розробок з проблемного навчання, учитель може створити ситуацію, під час якої напружена думка учня буде сприяти активізації і мобілізації його сил, волі, здібностей, розвитку самостійного творчого мислення. Набуті учнями в процесі таких форм роботи вміння та навички допоможуть їм соціалізуватися незалежно від профілю навчання, який вони оберуть по закінченню школи.

Прикладом ефективного використання елементів проблемного навчання та структурно-логічних схем може служити система уроків з історії України з теми «Українські землі у складі Російської та Австрійської імперій наприкінці XVIII – I третини XIX століття». Розробки уроків, умовні позначення та скорочення подані на основі зазначених вище підходів до викладання історії в системі технології проблемного навчання.

Конспекти уроків з теми: **Українські землі у складі Російської та Австрійської імперій наприкінці XVIII – першій третині XIX століття.**

Урок 5 (1). Українські землі у складі Російської імперії.

Урок 6 (2). Включення західноукраїнських земель до складу Австрійської імперії.

Урок 7 (3). Вплив міжнародних відносин на розвиток українських земель у I третині XIX століття.

Урок 8 (4). Початок національного відродження в Україні.

Урок 9 (5). Поширення ідей Просвітництва в Західній Україні. Пробудження національного життя.

Урок 10 (6). Російський визвольний та польський національно-визвольний рух на українських землях у 20-30-ті роки XIX століття.

Урок 11 (7). Українські землі у складі Російської та Австрійської імперій наприкінці XVIII – у першій третині XIX століття (узагальнення).

Урок 5 (1)

Тема. Українські землі у складі Російської імперії.

Мета: охарактеризувати становище українських земель у складі Російської імперії; формувати знання про адміністративно-територіальний устрій та регіональний поділ українських земель, чисельність і етнічний склад населення наприкінці XVIII – на початку XIX століття; формувати вміння і навички складання розгорнутого плану; розвивати вміння працювати з документами, картами, структурно-логічними схемами, таблицями, історичними поняттями, аналізувати історичний матеріал, робити висновки, висловлювати власну точку зору; виховувати в учнів національні та патріотичні почуття.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань, умінь, навичок.

Обладнання: Струкевич О.К. Історія України: Підручник для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Грамота, 2009; карта «Адміністративний поділ та історико-етнографічні землі України», документи, схеми, роздатковий матеріал.

Основні поняття: інкорпорація, інтеграція, уніфікація, бюрократизація, денационалізація, міграція, адміністративно-територіальний устрій, регіон, губернія, повіт, стан, етнічний склад населення.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація опорних знань.

– Коли і за яких обставин українські землі потрапили під владу Російської імперії? (Пригадайте вивчене за допомогою структурно-логічної схеми.)

– Яким був адміністративно-територіальний поділ українських земель за часів Гетьманщини?

– Яким був етнічний склад населення українських земель у II половині XVIII ст.?

III. Мотивація навчальної діяльності.

Оголошення теми і завдань уроку.

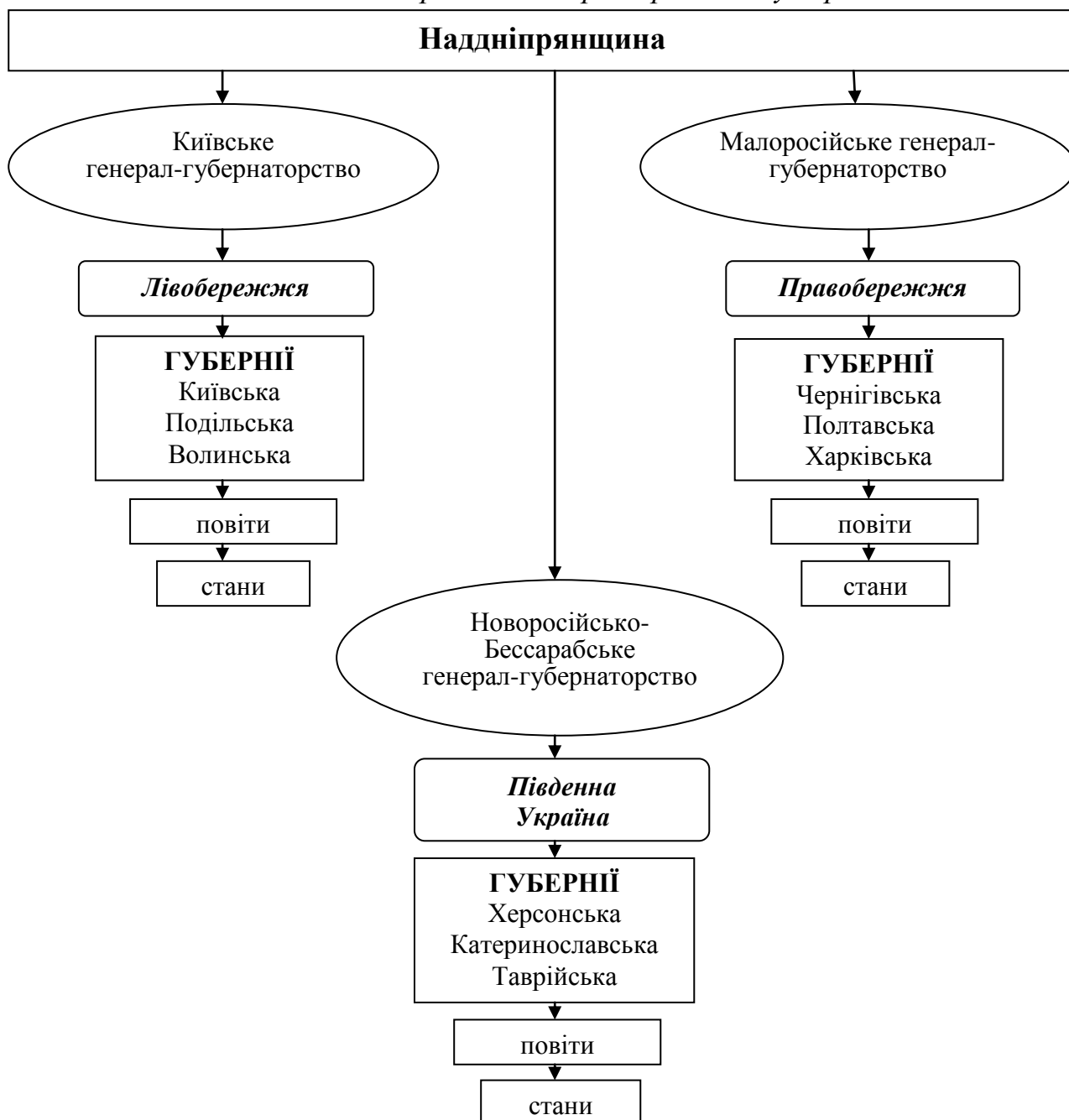
Уявіть себе російськими урядовцями, які нарешті отримали в свої володіння українські землі. Як ви (урядовці) будете діяти далі? Якими засобами спробуєте втримати свої володіння в Україні!? (1)

- Слухаємо результати роботи уяви...
- Чи достатньо інформації для повноцінних роздумів?
- Чи можемо перевірити правильність ваших думок? (Висновок: необхідно глибше вивчити тему.)

IV. Виклад і усвідомлення навчального матеріалу.

1. Включення українських земель до складу Російської імперії. (Повторюємо матеріал за структурно-логічною схемою, доповнюючи її новою інформацією.)

Адміністративно-територіальний устрій

Розповідь учителя з опорою на структурно-логічну схему, яка будується з урахуванням географічного розташування України:

- звірити записане з картою в підручнику (стор. 26);
- про яку політику російського уряду свідчить такий устрій?
- доповнити матеріалом з підручника (стор. 26, 27; історичний факт);
- використати додаток 1 «Україна очима іноземців»;
- робота з поняттями (зошит).

2. Регіональний поділ.

Робота з картою.

Визначити Правобережну Україну, Слобожанщину, Лівобережну Україну, Південну (Степову) Україну.

Робота з історичним джерелом (стор. 28).

3. Національне та соціальне становище різних регіонів України.

Робота з поняттями.

Національне становище, національний гніт, соціальне становище, соціальний гніт, соціальний устрій, соціальна структура населення (зошит).

Самостійна робота:

- скласти розгорнутий план § 3 п. 5, 6 (9-10 балів);
- скласти таблицю за зразком стор. 34 п. 5 (9-10 балів);
- опрацювати § 3 п. 5, 6 (7-9 балів; продовжити роботу під час виконання домашнього завдання).

V. Узагальнення та систематизація знань.

Повторення основних понять теми, метод «Передай мікрофон».

Робота з картою.

Розгляду проблемного завдання!? (1).

VI. Підсумок уроку.

- Над якою темою працювали?
- Чи реалізували мету і завдання, які ставили на початку уроку?
- Які форми роботи використали? У чому їхня ефективність?
- Чи вдалося розв'язати проблемне завдання?

VII. Домашнє завдання.

1. Опрацювати § 3, відповісти на питання стор. 34 (до 8 балів).
2. Завершити роботу над питанням 4 (9-10 балів).
3. Підготувати свій варіант розв'язання проблемної ситуації!? (1) (10-11 балів).

Додаток

Україна очима іноземця:

«1778 року французький письменник Ж. Шерер писав, що козаки успадкували від батьків «горде почуття незалежності». Інший француз, Ш. Масон, автор «секретних спогадів про Росію» кінця XVIII ст., писав, що «козаки не мають нічого спільного з росіянами»; він порівнював «цілковиту незалежність (України – Н. П.-В.) з теперішнім цілковитим поневоленням її росіянами». Німецький історик, автор першої наукової історії України,

О. Енгель, писав року 1796: «російський уряд зовсім відмінно ставився до українців... до них ставився він з великим підозрінням, бо ж це були переважно козаки,... що вміли обстоювати свою політичну й культурну незалежність та людську гідність». Ці твердження чужинців цікаві тим, що в них відбиваються політичні думки їхніх співбесідників-українців.

Дуже цікаві враження мандрівників-росіян, що відвідували Україну на початку ХІХ ст. 1816 року В. Левшин писав: «Я мушу сказати про ненависть українців до росіян». Князь І. Долгорукий 1817 року глибше дивився на причини цієї ненависті: «Україна не почуває себе щасливою... Вона змучена, терпить різні тягарі і почуває повністю втрачену свободу колишніх віків. Нарікання глухе, але майже загальне».

З часом ці настрої зростали. Року 1841 Й. Коль, подорожуючи по Україні, писав: «Відраза українців до москалів ... скоріше зростає, ніж слабшає... Нема жадного сумніву, що колись велетенське тіло Російської імперії розпадеться, і Україна стане знову вільною й незалежною державою».

Н. Полонська-Василенко. Історія України. – К. : Либідь, 1992. – т. 1. – С. 287-288.

Урок 6 (2)

Тема. Включення західноукраїнських земель до складу Австрійської імперії.

Мета: вивчити адміністративно-територіальний устрій, соціальний та національний склад населення; довести колоніальний характер політики австрійського уряду щодо українців; визначити роль реформ кінця ХVІІІ століття в економічному і суспільному житті Галичини та Буковини; удосконалювати вміння і навички складання розгорнутого плану; складати і читати таблиці, структурно-логічні схеми рецензувати відповіді однокласників; готувати і виступати з повідомленнями; виховувати інтерес до історичної долі українських земель.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: Струкевич О.К. Історія України: Підручник для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Грамота, 2009; карта «Адміністративний поділ та історико-етнографічні землі України», документи, схеми, роздатковий матеріал.

Основні поняття: адміністративний устрій, дистрикт, жупа, регіон, колоніальна політика, інтеграція, реформа.

Хід уроку

І. Організаційний момент.

ІІ. Актуалізація опорних знань.

1. Робота з поняттями. Метод «Інтерв'ю».
2. «Географічна подорож Україною ХІХ століття» (робота з картою).
3. Робота зі структурно-логічною схемою:
 - І в. – відповідь на питання з опорою на схему;
 - ІІ в. – відтворення схеми.

4. Відповідь на проблемне завдання!? (1) урок 5. Чи співпали ваші передбачення щодо політики російського уряду на українських землях з реаліями XIX століття?

5. Бесіда. Чому історичні регіони України мали значні відмінності в розвитку, чим це зумовлено?

III. Мотивація навчальної діяльності.

Оголошення теми і завдань уроку.

На початку XIX ст. Австрійська імперія складалася з багатьох земель, на яких проживали люди різних національностей, які розмовляли різними мовами, мали різні історичні, культурні й релігійні традиції. Тому цю державу називали «кляптиковою імперією». Нам випала нагода з'ясувати, яке місце займали українці в цьому величезному об'єднанні націй і народів!?

IV. Виклад та усвідомлення навчального матеріалу.

1. Включення західноукраїнських земель до складу Австрійської імперії.

2. Адміністративно-територіальний устрій та регіональний поділ.

Розповідь учителя з опорою на структурно-логічну схему, яка складається з урахуванням географічного розміщення регіонів України.

— Особливість адміністративно-територіального устрою: регіоналізація, інкорпорація та інтеграція до складу Австрійської імперії. Як розумієте цю думку?

— Порівняйте, використовуючи карту та структурно-логічну схему, адміністративно - територіальний устрій західноукраїнських земель та земель у складі Російської імперії!? (1)

– Спрогнозуйте, чи позначиться така відмінність на інших сторонах життя цих земель. Спробуйте прогноз підтвердити фактами!? (2)

3. Політика австрійського уряду щодо українців. Національне та соціальне становище українського населення.

– Складання розгорнутого плану §4, п. 3, 4.

– Робота з додатковими фактами. Про що вони свідчать? (додаток 2).

По завершенню роботи розглядаємо складнощі, що виникали в ході роботи.

Вправа для перевірки рівня усвідомлення матеріалу «Закінчити речення»: ...здійснювали політику асиміляції..., Йосип II..., ...щоб зменшити потяг селян, до освіти поміщики..., ...у Карпатах на Прикарпатті діяли... Протягом 1774-1776 рр. Марія-Терезія..., ...селяни нарешті отримали..., та ін.

– Чи допомагає опрацьований матеріал у вирішенні проблеми !? (2), яким чином?

Врахуйте оцінку О.Субтельного «Україна. Історія» (додаток 1).

V. Узагальнення і систематизація знань.

Бесіда.

1. Які причини зумовили політику реформ на західноукраїнських землях? Назвіть галузі, у яких було проведено реформи? Як вони вплинули на життя населення?

2. Що таке колоніальна політика? Чи можна назвати політику Австрійського уряду колоніальною? На які факти спиралися, роблячи висновок!? (3)

3. «Понятійний ланцюжок» (один одному запитання – відповідь – запитання).

VI. Підсумок уроку.

1. Над якою темою працювали?

2. Мета та завдання – чи досягли?

3. Нагадаємо проблемні ситуації, що склалися в процесі роботи !? (1), !? (2) – яка з них виявилась легшою (скоріше !? (1)). Що потрібно доопрацювати в іншій?

VII. Домашнє завдання.

Опрацювати § 4, завдання на стор. 41 (до 9 балів).

Завершити роботу над складанням розгорнутого плану (9-10 балів).

Продовжити дослідження проблеми !? (2), !? (3).

Додаток 1

Робота з документами

Врахуй думку: О. Субтельного «Україна. Історія».

«За всіх своїх вражаючих масштабів реформи Йосифа II насправді більше свідчили про те, чого він прагнув, ніж про те, чого він фактично досяг. У Галичині, як і в інших частинах імперії, багато реформ наштовхнулися на нездоланні перешкоди. ... За всієї своєї обмеженості й неповноти реформи Йосифа II й Марії-Терезії все ж поліпшили умови життя західних українців –

одного з найбільш пригноблених народів імперії, вплинувши не лише на їхнє матеріальне буття, а й на погляди та настрої».

Субтельний О. Україна. Історія. –
К. : Либідь, 1991. – С. 197-198.

Додаток 2

Факти: Проаналізуй!

«Наприкінці XVIII ст. 20% українських земель перебували у складі Австрійської імперії. Це була територія площею 70 тис. км² із 3,5 млн. населення.

Першим українським придбанням Австрії стало Закарпаття. Унаслідок переможних воєн з Туреччиною воно було приєднано до володінь Габсбургів у складі Угорського королівства у два етапи: у XVI столітті та наприкінці XVII століття. Більшість населення Закарпаття становили українці, решту – угорці, румуни, словаки. Східна Галичина приєднана до Австрії 1772 р. унаслідок першого поділу Польщі. 66-70% її населення становили українці, майже 20% – поляки і приблизно 10% – євреї. У містах Східної Галичини також мешкали вірмени і німці. 1774 р. Австрія відібрала в Османської імперії Буковину. 70-75% населення Північної Буковини становили українці. Національні меншини тут були представлені румунами, євреями, німцями».

«Західноукраїнські землі після розпаду Польщі ввійшли до складу Австрії: Галичина – 1772 р., а Буковина – 1775 р.; Закарпаття залишилося в складі Мадярщини. Галичина й Буковина одержали назву «Королівство Галичини і Володимирії», тобто землі Галицько-Волинської держави». На горе українського народу, до цього «королівства» були прилучені польські землі Краківщини і Сандомирщини, але без міста Кракова, що аж до 1846 року було ніби незалежною республікою.

За Британською Енциклопедією, це штучне утворення мало 30 299 квадратних миль території й 7 980 477 мешканців до Першої світової війни. З того 4 672 050 були поляками та 3 208 092 – українцями. У Східній Галичині українське населення складало 72%, отже, переважну більшість. Натомість Українська Англомовна Енциклопедія подає, що Галичина має 30 200 квадратних миль української етнографічної території.

Це був період т. зв. «освіченого абсолютизму», коли Марія Терезія та її син Йосиф II проводили основні реформи в цілій державі. Загально кажучи, життя українського народу в Австрії одержало кращі умови й можливості для свого розвитку, ніж це було в польському королівстві.»

І.Нагаєвський «Історія Української держави
двадцятого століття». – К., 1994. – С. 21.

Урок 7 (3)

Тема. Вплив міжнародних відносин на розвиток українських земель у I третині XIX століття.

Мета: закріпити знання учнів про основні риси та особливості становища Українських земель у складі Росії; визначити вплив міжнародних відносин на розвиток Наддніпрянщини; розвивати вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; складати та читати структурно-логічні схеми; ставити та розв'язувати проблемні ситуації; виховувати повагу до вітчизняної історії.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: Струкевич О.К. Історія України: Підручник для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Грамота, 2009; карта «Адміністративний поділ та історико-етнографічні землі України», документи, схеми, роздатковий матеріал.

Основні поняття: стратегія, ополчення, коаліція, васальна держава, автономісти, Гетьманщина, статус, колоніальна залежність, контрабандисти.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація опорних знань.

Мозковий штурм (поняття, хронологія).

Коротка характеристика становища українських земель на початку XIX століття.

Адміністративно-територіальний устрій українських земель у складі Російської імперії (Наддніпрянщина) з опорою на структурно-логічну схему.

Результати роботи над проблемним завданням !? (2) (працюють сильні учні).

III. Мотивація навчальної діяльності.

Оголошення теми та завдань уроку.

Учитель подає інформаційну довідку про участь українців у війні 1812 р.: 15 козацьких полків Лівобережжя, 4 полки Правобережного козацтва по 1200 козаків, земське ополчення – разом майже 70 тис. чоловік; 8 полків – учасники «битви народів» під Лейпцигом восени 1813 р.; на військові потреби зібрано 10 млн. крб., продовольство, фураж та ін. !?(1)

Це свідчить про бажання активної участі у конфлікті !?

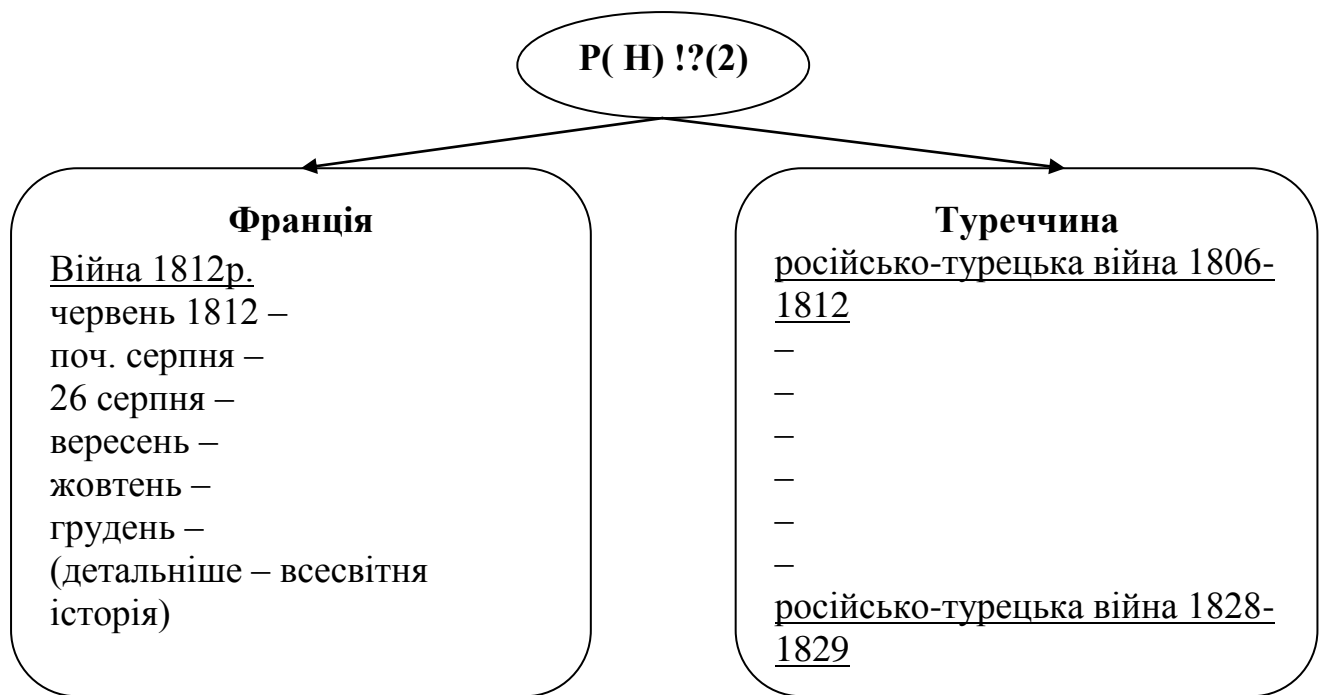
Протягом уроку працює «дослідницька лабораторія» (додаток 1) – озвучуються результати дослідження; як це характеризує події, що вивчаються.

IV. Виклад та усвідомлення навчального матеріалу.

План

1. Основні напрями зовнішньої політики Російської імперії на початку XIX ст.

Повідомлення вчителя з поетапним оформленням структурно-логічної схеми (робота з картою).

Розгляд !? (2) проблемного елемента структурно-логічної схеми.

Робота за планом розв'язання проблемних ситуацій:

- постановка проблемної ситуації;
- усвідомлення проблеми;
- формулювання;
- пошук шляхів розв'язання (гіпотез);
- висунення ідей, їх перевірка фактами;
- визначення основної ідеї (гіпотези), якщо їх декілька;
- загальний висновок.

Орієнтовний шлях розв'язання даної проблемної ситуації: на поч. XIX століття Україна (Наддніпрянина):

- не мала державності;
- перебувала у складі Російської імперії, отже не могла проводити власної зовнішньої політики;
- щодо неї проводилася політика уніфікації в усіх сферах життя;
- це стосувалося й участі у військових конфліктах;
- українці змушені були брати участь у всіх війнах, які проводила Російська імперія

На структурно-логічній схемі це й відображено.

Один із шляхів розв'язання !? (1)

2. Україна у війні Російської імперії з Туреччиною 1806-1812 рр. (§5 п. 1).

3. Україна та Російська імперія у війні з Францією 1812 р. (§ 5 п. 2, 3).

4. Україна у війні Російської імперії з Туреччиною 1828-1829 рр. (§ 5 п. 4,

5).

Для того, щоб визначити роль і місце України у військових конфліктах початку XIX століття, ми запросили групу військових спеціалістів (сильні учні), які й будуть працювати над вивченням цієї проблеми:

- група експертів з проблем Західної Європи;

- 2 групи спеціалістів з проблем Сходу отримують завдання: розглянути війни початку XIX ст. і висловити свої судження про причини, основні події, участь у них українців та значення цих подій для українських земель (робота з картою).

Для класу: опрацювати параграф, хронологія параграфу

1805 р. —
1806-1812 р. —
1809 р. —
1811 р. —
1812 р. —
осінь 1813 р. —
кінець 1814 р. —
1816 р. —
1820-1825 р. —
1828-1829 р. —

Військові експерти:

- звіт про свої дослідження з опорою на карту;
- відповідь на можливі запитання;
- свої варіанти розв'язання !? (1).

V. Узагальнення і систематизація знань.

1. Повторення основних дат.
2. Робота з картою.
3. Поясніть !? (1), аргументуйте.

VI. Підсумки уроку.

1. Тема, яку розглядали?
2. Мета і завдання, які ставили?
3. Чому у формі структурно-логічної схеми?
4. Над чим необхідно попрацювати?

VII. Домашнє завдання.

Опрацювати §5, дати відповідь на питання стор. 49, вивчити основні дати, поняття), робота з картою (до 10 балів).

Робота з документом на стор. 46, додаткова інформація до теми (10-11 балів).

Додатки

1. Використай матеріал:

Участь українців у російсько-турецькій війні 1806-1812 рр.

У Чернігівській, Харківській, Полтавській, Київській, Херсонській та Катеринославській губерніях було оголошено набір до ополчення. Кожна губернія повинна була направити до російського війська кілька тисяч ополченців. На потреби армії з Лівобережної України було реквізовано понад 6 тис. возів, близько 14 тис. волів, понад 1 тис. коней у супроводі 4 тис. селян-погоничів. Козаки були вимушені, як і українці у складі російської армії, битися за чужі інтереси і проливати кров братів-одновірців.

Участь українців у російсько-турецькій війні 1828-1829 рр.

Російська армія була послаблена експериментами О. Аракчеєва зі створенням військових поселень і не мала необхідних сил для ведення тривалої війни. У цій скрутній ситуації імператор Микола I, як і його попередник, згадав про козаків. У 1828 р. було створене Дунайське козацьке військо у Південній Бессарабії, де впродовж двох десятиліть селилися задунайські козаки, які поверталися з Туреччини на Батьківщину. Дунайське військо стало однією з найбільш боєздатних частин російської армії.

Несподівану допомогу отримала під час війни російська армія і від козаків-задунайців, які на чолі з отаманом Йосипом Гладким перешли на бік Росії. У відповідь Туреччина зруйнувала Задунайську Січ.

Плани Наполеона щодо України.

У своїх планах Наполеон значне місце приділяв Україні, яку він планував перетворити в осередок антиросійського руху. Правобережжя він обіцяв повернути польському королю, Галичину та Волинь – передати австрійському імператорові, Крим і Північне Причорномор'я – турецькому султану. Решта території мала ділитися на військово-адміністративні колоніальні області (наполеоніди) і стати джерелом постачання французької армії продовольством, фуражем, конями, волами і навіть солдатами.

Участь українців у війні 1812 року.

До козацьких та ополченських полків вступило майже 70 тис. чоловік. До війська вступало вільне селянське населення, селяни-кріпаки. У формуванні одного козачого полку брав участь видатний український поет і письменник І. Котляревський. У регулярній російській армії українці складали значний відсоток. Так, серед рядового складу він дорівнював 50%, серед молодшого офіцерського складу – 80%, старшого офіцерського складу – 20%. Серед українського населення існувало два погляди на цю війну. Перший – погляд автономістів, котрі сподівалися за допомогою Наполеона здобути автономію. Другий – «консерваторів-малоросів», що схилялися до Олександра I і сподівалися після перемоги над наполеонівською армією знову поставити питання про автономію. Тому український народ пожертвував на військові потреби великі суми грошей, багато продовольства, фуражу, волів, коней, засобів транспортування, брав активну участь у будівництві оборонних споруд. На українське ополчення витрачено 9 млн. крб., 13,5 пудів срібла та кілька кілограмів золота.

У бойових діях проти наполеонівської армії брали участь 2 бузькі, 2 полтавські та 3 київські козацькі полки, ескадрон херсонських козаків, загони «лісових козаків», велике з'єднання українських та донських козаків. Особливо прославило себе українське ополчення на території Польщі під час облоги та взяття фортеці Замостя.

Самовідданий патріотизм показали навіть солдати-одинаки, які з різних причин опинялися в тилу ворога. З місцевого населення вони організовували партизанські загони, які не давали спокою завойовникам (Ф. Потапов, Є. Четвертак).

Вісім українських козацьких полків брали участь у так званій «битві народів» восени 1813 р. під Лейпцигом. Це була ще одна нищівна поразка наполеонівської армії, завдана їй коаліцією військ Росії, Англії, Австрії, Пруссії, Саксонії, Швейцарії, Іспанії та Португалії. Переможцям відкривався прямий шлях на Париж. У березні 1814 р. шість українських козацьких полків у складі російської армії вступили до столиці Франції. Так війну було завершено. Проте сподівання українців, що їх становище після війни покращиться, виявилися марними.

2.Точка зору:

«...Вторгнення наполеонівських військ відродило ідею поновлення козацьких військ в Україні як з боку урядової адміністрації, так і власне українського населення. Проте, мета в них була різною: російський уряд змушений був піти на цей тимчасовий захід для встановлення суворого контролю над вільнолюбивим українським населенням, а українство сподівалося на відновлення козацького стану з його правами та привілеями...»

В'ячеслав Ісаков. Участь українського козацтва
у Вітчизняній війні 1812-1814 років

[Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.cossackdom.com/articles/i/isakov_vv1812.pdf.

Урок 8 (4)

Тема. Початок національного відродження в Україні.

Мета: закріпити знання про особливості розвитку українських земель на початку ХІХ століття у складі Росії; розкрити значення понять «суспільно-політичний рух» та «національне відродження», причин появи та особливості розвитку цих явищ на українських землях; розвивати вміння працювати з понятійним апаратом теми, складати та читати структурно-логічні схеми, розв'язувати проблемні ситуації, що виникають у ході роботи над вивченням нового матеріалу; виховувати почуття поваги до діячів національного Відродження.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань, умінь, навичок.

Обладнання: Струкевич О.К. Історія України: Підручник для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Грамота, 2009; карта «Адміністративний поділ та історико-етнографічні землі України», документи, схеми, роздатковий матеріал.

Основні поняття: народність, нація, ідея народності, національна ідея, автономістська ідея, суспільно-політичний рух.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація опорних знань.

Коротка характеристика (4 речення) становища українських земель на початку ХІХ ст.

Уніфікація ? про що свідчить ? у чому проявлялася ?

Чи можливе в таких умовах національне відродження !? (1) мотивація (1).

III. Мотивація навчальної діяльності (2).

Оголошення теми та завдань уроку.

Учитель зачитує: «...найвизначнішим літературним твором цього періоду була поема «Енеїда» І.Котляревського, перша частина якої вийшла у світ 1798 року. З неї починається нова українська література, яка ґрунтується на живій українській мові. Перетворення живої української мови в літературну мало для народу величезне значення» .(Історія України, підручник для 9 класу, Ф.Г.Турченко.)

Підкреслює особливість цього літературного твору !? у такий час !!! !? це епізод, чи початок чогось важливого?

IV. Виклад та усвідомлення навчального матеріалу.

План

1. Поняття «суспільно-політичний рух» (С-ПР). Течії суспільно-політичного руху.

Інформація вчителя з опорою на структурно-логічну схему.

Визначення понять (зошит).

С-ПР, учасники якого висувують ідеї тих чи інших змін в організації життя суспільства і спрямовують свою діяльність на досягнення цих змін.

2. Умови зародження української національної свідомості (§ 6 п. 1).

3. Початки національного відродження (§ 6 п. 2).

4. Від «ідеї народності» до «національної ідеї» (§ 6 п. 2-3).

5. «Історія Русів» (§ 6 п. 4).

6. Українська автономістська ідея (§ 6 п. 5-6).

7. Українське культурне відродження на Слобожанщині (§ 6 п. 7).

Робота над поняттями (зошит)

національна свідомість – ?

ідея народності – робота з підручником (стор. 51, коментар)

національна ідея – робота з підручником (стор. 52, коментар)

– це усвідомлення самими українцями себе, як окремого народу з власною історією, своїми політичними, економічними і культурними запитами, власним поглядом на майбутнє України.

(Можна вибрати один з варіантів.)

українське національне відродження – процес пробудження і формування самосвідомості народу, який проявляється в розвитку його духовної культури, прагненні відтворити власне історичне минуле, захисті мови.

Побудова «логічного ланцюжка» добору фактів

Самостійна робота в дослідницьких групах.

I група

(§ 6 п. 1-3)

– орієнтовний зміст роботи;

– аналіз джерела Д. Дорошенко про умови українського національного відродження (додаток 1). Перелічити, оцінити їх «+» або «-», аргументувати думку !? (2)

II група

(§ 6 п. 4-7)

**Умови зародження
національної свідомості**

**Факти, що підтверджують
початки національного
відродження**

(!?) національне відродження
!? – відсутність держави
!? – відсутність національної
буржуазії
!? + історичні традиції Лівобережжя
!? – скасування козацького війська
!? + нащадки козацької старшини
!? + боротьба за автономію
!? + ідея народності

національна ідея
«Історія Русів»
автономістська ідея
діяльність В. Капніста
відкриття університету в
Харкові
«харківські романтики»

Підсумки і оцінка роботи дослідницьких груп.

Заслуховуємо випереджальне завдання: В. Капніст – життя та діяльність (виділити головне, оцінити; 10-11 б).

V. Узагальнення і систематизація знань.

Робота зі словником.

– Течії суспільно-політичного руху (повторення) – як розв'язали проблему!?! (1) чи достатньо інформації ? (недостатньо, не всі течії розглянули – продовжимо розгляд проблеми на наступному уроці);

– Перелічити факти, які переконують у тому, що в Україні на початку XIX ст. розпочалось національне відродження; які наслідки це може мати ? («історичний прогноз»).

Мотивація (2) – ваша точка зору.

VI. Підсумки уроку.

1. Тема, над якою працювали?
2. Мета і завдання, які ставили?
3. Що і чому не вдалося завершити?
4. У чому особлива актуальність теми?

VII. Домашнє завдання.

Опрацювати § 6, запитання на стор. 56 (до 10 б).

Робота з джерелами на стор. 51, 53, 55, 56, додаткова інформація до теми, що вивчається (10-11 б).

Додаток

Про умови, що сприяли національному відродженню.

«У другій половині XVIII ст. разом із упадком українського політичного життя на Лівобережжі ми бачимо серед тогочасної української інтелігенції зріст інтересу до минулого рідного краю. З'являється цілий ряд нових історичних компіляцій з літописів, хронік, записок (Г.Лукомський); деякі українці, що почали працювати в російській літературі й журналістиці, друкують матеріали до історії рідного краю в московських виданнях (В.Рубан, Ф.Туманський, Я.Маркович), інші збирають матеріали до опису й історії українського козацтва або Гетьманщини з доручення самого російського уряду, що хотів мати відомості про новоприлучені краї (О.Ріг'ельман, О.Шафонський); інші знову збирають цілі бібліотеки й архіви, щоб рятувати рідну старовину від загиби й забуття (А.Чепа). Серед цих учених українолюбів особливо помітний був своїм патріотизмом Григорій Полетика (1725-1784). Син бунчукового товариша з Роменщини, вихованець Київської академії, він був депутатом Катерининської комісії 1767 р. та обороняв у ній автономію Гетьманщини, посилаючись на історичні права України, на договори Б.Хмельницького й інших гетьманів. Йому ж належить з великим запалом і таланом написана «Історія Русів» (тобто історія України) в дусі українського автономізму; писана анонімно і, може бути, оброблена вже сином Григорія Василем Полетикою, «Історія Русів» стала відомою в колах української інтелігенції тільки в 20-х рр. XIX ст. і здобула собі велику славу. Не менш завзятим оборонцем українського автономізму був Василь Капніст (1757-1823), що написав скорбну «Оду на рабство» з приводу введення кріпацтва в Гетьманщині. У порозумінні з гуртком українських патріотів цей Капніст їздив у 1791 р. в Пруссію і звернувся таємно до прусського міністра із скаргами на «тиранію російського уряду» із запитанням, чи можуть українці сподіватись допомоги Пруссії, коли б вони повстали, щоб «скинути російське ярмо». З цієї справи не вийшло нічого, бо Пруссія не мала тоді ні інтересу, ні приводу до війни з Росією, але вона дуже цікава для нас, бо показує, що українські патріоти кінця XVIII ст. не думали обмежуватися самою літературною обороною своїх історичних прав.»

Д.Дорошенко. Історія України. –
К. : Освіта, 1993. – С. 175-176.

Урок 9 (5)

Тема: Поширення ідей Просвітництва в Західній Україні. Пробудження національного життя.

Мета: закріпити знання про риси та особливості суспільно-політичного руху, його течії; розглянути факти, що ілюструють пробудження національного життя в Західній Україні; порівняти процеси національного відродження в Наддніпрянщині та Західній Україні; виховувати почуття вдячності до наших попередників – зачинателів українського національного відродження.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: Струкевич О.К. Історія України: Підручник для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Грамота, 2009; карта «Адміністративний поділ та історико-етнографічні землі України», документи, схеми, роздатковий матеріал.

Основні поняття: просвітництво, національна ідея, національно-визвольний рух, українське національне відродження.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація опорних знань.

Понятійний диктант:

- назвіть особливості адміністративно-територіального устрою західно-українських земель;
- оцініть умови, у яких відбувалось українське національне відродження;
- прокоментуйте «Історію Русів», визначте головну ідею твору;
- у чому суть суспільно-політичного руху та його течій? Чому не змогли закінчити розгляд цього питання !? (1) на попередньому уроці?

III. Мотивація навчальної діяльності.

Оголошення теми і завдань уроку.

Чи достатньо інформації, щоб з'ясувати характер суспільно-політичного руху та витоки національного відродження в Україні на початку XIX ст.? (1)

Порівняйте структурно-логічні схеми адміністративно-територіального устрою Наддніпрянщини та західноукраїнських земель. Визначте особливості устрою Західної України (менш жорстка централізація управління, наявність елементів самоврядування, наслідки реформ кінця XVIII ст. та ін.).

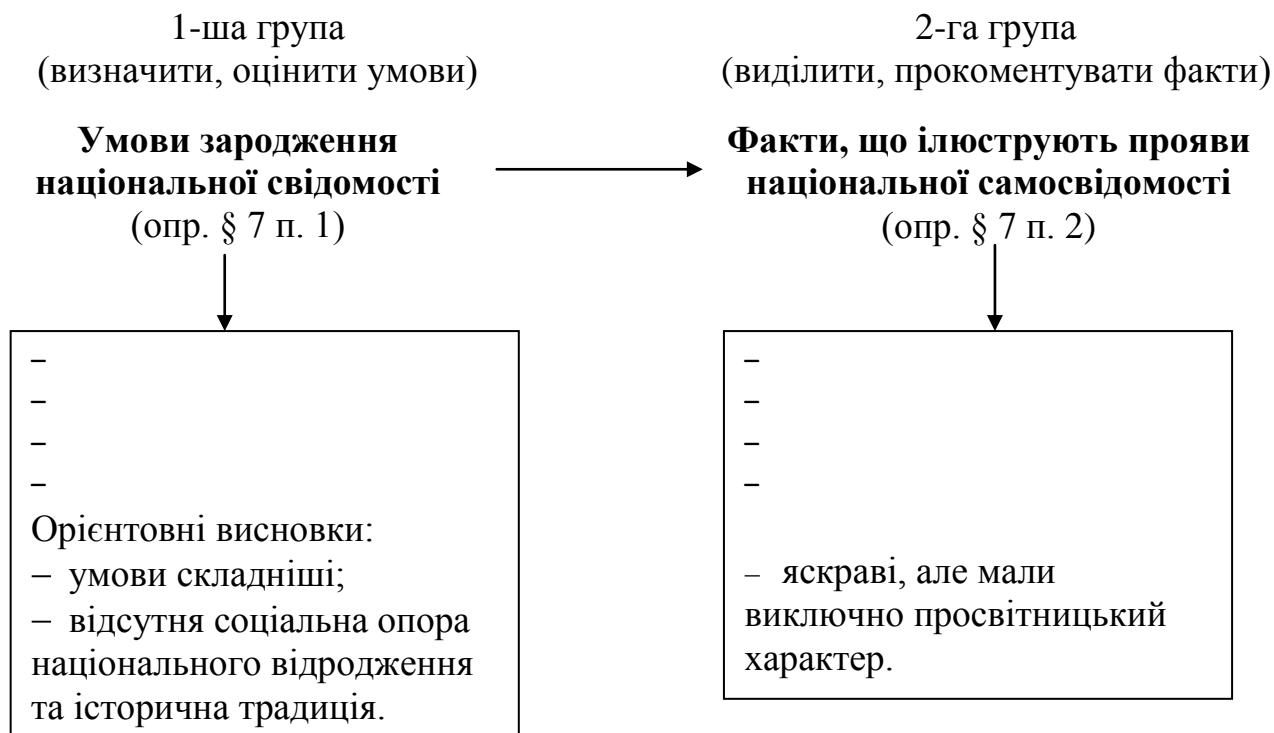
Чи мало це вплив на умови національного відродження? (2)

IV. Виклад та усвідомлення навчального матеріалу.

План

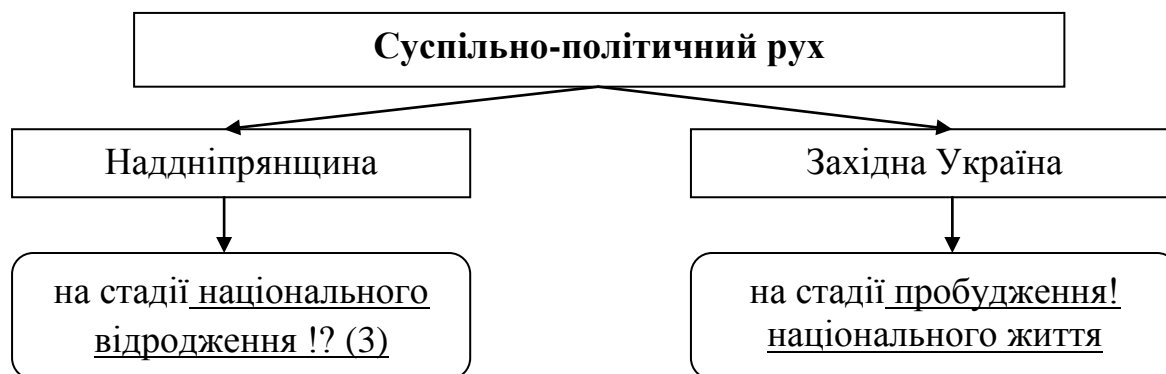
1. Формування національної самосвідомості греко-католицьких священників. (Опрацювати § 7 п. 1.)
2. Поширення ідей просвітництва в Західній Україні.

Робота в групах (за схемою з попереднього уроку).

Заслуховування результатів самостійної роботи в групах:

- 1) висновки, до яких прийшли учні в результаті роботи,
- 2) порівняльні висновки про умови, зміст та особливості пробудження національних процесів у Східній та Західній Україні.

Чи можемо ми, спираючись на попередню роботу над структурно-логічною схемою, розв'язати цю проблему !? (3). Робота за раніше розробленим планом: формулювання проблеми, добір фактів, висування гіпотез, вибір найбільш вдалої...

Випереджальне завдання:

Інформаційне повідомлення про діяльність «Руської трійці» (10-11 б).

Розкрити питання: яку мету ставила перед собою «Руська трійця», що небезпечного побачили в її діяльності австрійські власті? Які основні напрями діяльності гуртка.

На основі почутого доведіть, що діяльність гуртка була виявом галицько-українського відродження !? 2 (10-11 б)

Поясніть, чому альманах «Русалка Дністрова» називають «політичним маніфестом українства»? 3 (10-11 б)

Робота з додатковою інформацією (додатки 1-3).

V. Узагальнення і систематизація знань.

«Історична галерея»: представ одного з діячів національного відродження, визнач головну рису його діяльності (М.Левицький, І.Могилюцький, О.Духнович, Й.Левицький, Й.Лозинський, І.Лаврівський, І.Лучкай, І.Кутка, Я.Головацький, М.Шашкевич, І.Вагилевич та ін.).

VI. Підсумки уроку.

1. Тема, над якою працювали?
2. Мета, завдання уроку?
3. Чи змогли розв'язати проблему!? урок 8?
4. Що доопрацювати!? 2,!? 3 (10-11 б)

VII. Домашнє завдання.

Опрацювати § 7, відповідь на запитання стор. 63-64, опрацювати документи на стор. 58-63 (до 10 б).

Додаткова інформація до теми (10-11 б).

Завершити роботу над проблемними питаннями!? 2,!? 3 (10-11 б).

Додатки

1. Як автор оцінює альманах «Русалка Дністрова»?

«Рекламуючи «Русалку Дністрову» у часописі «Сербській Народний листь», Т.Павлович представляв її громадськості як першу книгу, написану «народною малоросійською мовою» і надруковану гражданським шрифтом: «Найновіший, однак, твір малоросійської літератури, який дійсно можна рекомендувати кожному любителю слов'янської літератури, особливо філологам і граматикам, насамперед ради пізнання тієї мови, якою розмовляє більше мільйона слов'ян, є надрукований тут, у Буді, 1837 р. під назвою «Русалка Дністрова». [Це] перша книга, написана простою народною малоросійською мовою і надрукована нашими гражданськими буквами.»

Цит. за вид.: «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали. – К., 1989.

2. Цікаві факти:

«Підсумовуючи результати дослідження примірників «Русалки Дністрової» у бібліотеках, музеях світу і приватних колекціях, подаємо короткі дані так званого книжкового «екзит-полу». За кількістю виявлених примірників 60% припадає на Україну, 35% – на Європу і Росію, 5% – на США і Канаду. Серед колишніх власників книги умовно можна виділити чотири категорії: 1) діячі культури, вчені, письменники – 55% (у співвідношенні Україна і світ – 2:1); 2) бібліотеки слов'янських Матиць (Сербської, Словацької), бібліотеки установ, товариств, університетів, національні бібліотеки (Австрія, Словенія,

Литва, Росія), до яких «Русалка Дністрова» надійшла безпосередньо – 25%; 3) учителі, працівники – 10%; 4) священники – 10%..»

Ільницька Луїза. «Русалка Дністрова» (1837)
в системі культурних цінностей: поширення
книги у світі як фактор міжнаціональних зв'язків // *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. – 2008. – № 1. – С. 43-53.

3. Про видавництво «Русалки Дністрової».

«У 1835 році Яків Головацький прибув до Пешта вчитися. Швидко здобув прихильність сербської громади, особливо заприятелював він із студентом Пештського університету Георгієм Петровичем, який тоді студіював право й економіку, належав до сербської еліти (був сином лікаря), а ще являвся другом угорського цензора. Ще в Пешті Головацький домовляється про видання української книжки. Повернувшись з Пешта, докладно розповідає Шашкевичу про можливості видання «Русалки» в Угорщині.

Через листування з Петровичем Головацький з'ясовує реальні можливості, і у зв'язку з тим, що термін до початку видання був коротким, «Руська трійця» спішно упорядкувала збірник, замінивши назву «Зоря» (раніше заборонене цензурою видання) на «Русалку Дністровую», внесли певні зміни, які не були надто радикальними. 4 вересня 1836 року Головацький переслав рукопис Г. Петровичу, 6 жовтня угорський цензор Надь підписав його до друку. У кінці грудня цього ж року альманах був готовий, але датований він 1837 роком.»

Ярослав Хартяні. «Шашкевич у «Свобідній Угорщині».
До 160-ліття з дня смерті Маркіяна Шашкевича. 2003 р.

Урок 10 (6)

Тема. Російський визвольний та польський національно-визвольний рух на українських землях у 20-30-ті роки XIX століття.

Мета уроку: розкрити причини поширення західноєвропейських революційних ідей в Україні та створення масонських лож, проаналізувати діяльність декабристів в Україні та історичне значення декабристського руху для України; визначити місце і роль Польського повстання 1890-1831 рр. в українському суспільно-політичному русі; виховувати в учнів інтерес до подій пов'язаних із суспільно-політичним рухом в Україні.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: Струкевич О.К. Історія України: Підручник для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Грамота, 2009; карта, портрети діячів суспільно-політичного руху кінця XVIII – початку XIX століття.

Основні поняття: суспільно-політичний рух, масонство, масонські ложі, декабристи, федерація, опозиція, реакція.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація опорних знань.

«Мозковий штурм».

Течії суспільно-політичного руху в Україні, мета, шляхи досягнення.

III. Мотивація навчальної діяльності.

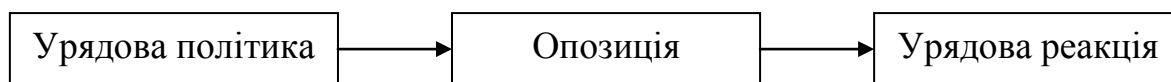
Оголошення теми і завдань уроку.

Україна перебувала у складі двох імперій, які прагнули не допустити проникнення прогресивних та революційних ідей. Чи дійсно Україна розвивалась ізольовано від світу!? (1)

IV. Виклад і усвідомлення навчального матеріалу.

План

1. «Дух опозиції».
2. Масонство в Україні.
3. Декабристські організації в Україні. Україна в програмних документах декабристів.
4. Розповідь учителя за логічним рядком:

Робота з поняттями у зошиті.

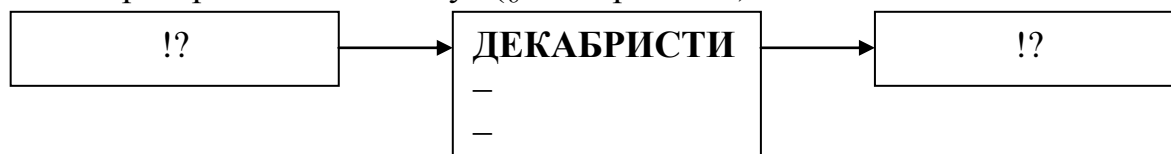
Робота дослідницької лабораторії:

- з'ясувати зміст і шлях виконання дослідницького завдання;
- визначити часові рамки і форму звіту про виконану роботу;
- визначити зміст роботи, причинно-наслідкові зв'язки.

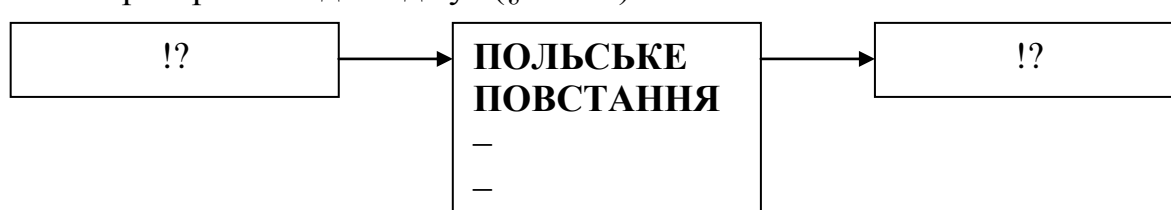
Лабораторія № 1 досліджує (§ 8 п. 2).

Лабораторія № 2 досліджує (§ 8 стор. 66-69).

Лабораторія № 3 досліджує (§ 8 п. 4).

Після завершення досліджу:

- проаналізувати роботу в зошиті з оформлення структурно-логічної схеми;
- заслухати і оцінити зміст роботи;
- перевірити рівень усвідомлення дослідниками результатів виконаної роботи через додаткові запитання (складають учні самостійно).

Орієнтовний перелік питань:

1. Які причини появи масонства в Україні?
2. «Масон», «ложа», статут, релігійно-етичне об'єднання.
3. Назвіть прихильників масонства.
4. Які основні ідеї?
5. Який слід залишили в історії?
6. Чому ідеї декабризму знайшли підтримку в Україні, хоча самі декабристи не приділяли значної уваги проблемам України?
7. Найбільші декабристські організації в Україні.
8. Хто з декабристів висловлював найбільш прогресивні погляди?
9. Якою була реакція українців на польське повстання?
10. Що стало причиною поразки поляків?

V. Узагальнення і систематизація знань.

Завершити думку товариша... (примірні варіанти):

- суспільно-політичний рух – це...;
- суспільно-політичний рух складається з...;
- українська течія виступала...;
- поляки вимагали відновлення...;
- російську течію представляли....

Чи готові розв'язати проблемне завдання поставлене на одному з попередніх уроків ?

Наявність в українському суспільно-політичному русі 3-х течій... !? (1) урок 8 !!! (діємо за планом розв'язання проблемних ситуацій: формулюємо проблему ще раз, перелічуємо факти, що дають нам можливість розв'язати проблему, висуваємо гіпотези, вибираємо найбільш раціональну) (10-12 б).

VI. Підсумки уроку.

1. Тема уроку?
2. Мета і завдання уроку?
3. Чи вдалося завершити роботу?

VII. Домашнє завдання.

Опрацювати § 8, дати відповідь на питання стор. 71.

Опрацювати документ стор. 70-71 (до 10 б).

Додаткова інформація (додаток 1) використай!

Запитання для роздумів: чому гасло свободи збирало і збиратиме під свої знамена значні повстанські сили !? (10-11 б).

Використай інформацію:

Декабристський рух в Україні мав певні специфічні риси, які відрізняли його від руху в Росії. Найвиразніше це проявлялось у діяльності «Товариства з'єднаних слов'ян», у його панславістських ідеях. Програма товариства ставила за мету не лише знищення самодержавства і кріпацтва, а й утворення федерації слов'янських демократичних республік. Восени 1825 року «Товариство з'єднаних слов'ян» об'єдналось з «Південним товариством». Після повстання 14 грудня у Петербурзі та виступу Васильківського піхотного полку під проводом С.Муравйова-Апостола декабристський рух було розгромлено.

Причинами поразки були відсутність підтримки повстання з боку народних мас; нерішучість керівників повстання у вирішальний час, коли треба було перейти до наступальних дій.

Однак виступ декабристів, зокрема «Товариства з'єднаних слов'ян», залишив помітний слід у розвитку політичної думки в Україні. Висунута ними ідея федеративної слов'янської держави знайшла своє продовження у політичних програмах наступних діячів національно-визвольного руху, зокрема в Кирило-Мефодіївському братстві.

Типовою рисою українського масонства було переважання в їхній діяльності інтернаціонального над національним. І це не випадково, адже основною метою масонства було створення всесвітнього, наднаціонального братства. Однак масони Правобережжя, головним чином польська шляхта, виступали за відновлення Польської держави, у кордони якої входила б і Правобережна Україна. Крім того, незначна частина українських масонів пропагувала ідеї визволення слов'янських народів від національних і політичних утисків та їхнє об'єднання в загальнослов'янську федерацію під керівництвом України. В.Лукашевич та його прибічники по «майстерні» обстоювали ідею відокремлення України від Росії та її входження до складу Польщі.

Урок 11 (7)

Тема. Українські землі у складі Російської та Австрійської імперій наприкінці XVIII – у першій третині XIX століття.

Мета: узагальнити та закріпити знання учнів з теми, що вивчалася; удосконалити вміння свідомого використання опорних понять теми; виховувати почуття поваги до історії українського народу.

Тип уроку: урок узагальнення та корекції знань.

Обладнання: Струкевич О.К. Історія України: Підручник для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Грамота, 2009; карта «Адміністративний поділ та історико-етнографічні землі України», документи, схеми, роздатковий матеріал.

Основні поняття:

– стратегія, ополчення, коаліція, васальна держава, автономісти, Гетьманщина, статус, колоніальна залежність, контрабандисти;

- просвітництво, національна ідея, національно-визвольний рух, українське національне відродження;
- суспільно-політичний рух, масонство, масонські ложі, декабристи, федерація, опозиція, реакція;
- інкорпорація, інтеграція, уніфікація, бюрократизація, денаціоналізація, міграція, адміністративно-територіальний устрій, регіон, губернія, повіт, стан, етнічний склад населення;
- адміністративний устрій, дистрикт, жупа, регіон, колоніальна політика, інтеграція, реформа – «банк понять».

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Мотивація навчальної діяльності.

Вивчивши дану тему ми дізналися, яким було становище українських земель у складі Російської та Австрійської імперій у першій третині XIX ст. Під час роботи на уроках ми розв'язали цілий ряд проблемних ситуацій, зокрема: переконались у правильності характеристики становища українських земель у XIX століття; з'ясували відмінності адміністративно-територіального устрою Наддніпрянщини та Західної України і до яких наслідків це призвело; спостерігали за проявами різних течій суспільно-політичного руху та прогнозували наслідки цього розколу; визначили умови, у яких відбувалось національне відродження та дослідили спільні риси та відмінності цих процесів у різних частинах України.

III. Підготовка до основної роботи.

1. Розминка.

«Хронологічний забіг». 3 учні, не зупиняючись, називають відомі їм дати й події (10 разів) – переможе той, хто не зійде з «дистанції».

Робота з «банком понять». «Понятійний марафон»:

I етап: у парах поняття – визначення;

II етап: по 1 учневі з ряду поняття – визначення;

«представ історичну постать» (1-3 речення).

1. Самостійна робота. (До 20 хв.).

Завдання поділені на три групи.

1-ша група. Завдання, які можливо вирішити самостійно, допомогу можна шукати лише у додатковій літературі (10-12 б).

– Чому антицарські виступи в грудні 1825 року в Петербурзі й Україні зазнали поразки? Чи можливо було щось змінити, щоб повстанці досягли поставлених цілей !?

– Чому гасло свободи збирало й збиратиме під свої знамена значні сили!?

– Подумайте, чому в Європі слово «націоналіст» є синонімом слова патріот, а в Україні його сприймають з внутрішнім напруженням та недовірою. Аргументуйте свої висновки!?

2-га група. Завдання, при розв'язанні яких можна користуватись записи в зошиті, але заключні висновки формувати самостійно (9-10 б).

– Визначте ставлення українців до польського повстання 1830-1831 рр. Поясніть ситуацію, що склалася!?

– Порівняйте ідеї та дії лояльного до російського уряду дворянства й автономістів. До чого призвели розбіжності в їх поглядах!?

– Чому уряд Австрійської імперії заохочував переселення на українські землі представників інших національностей? Які наслідки для подальшого розвитку українських земель це мало!?

3-я група. Проблемне завдання можна вибрати на власний розсуд, користуватись підручником, але намагатись висловлювати самостійні судження (до 9 б).

– Як розумієте гасло польських повстанців: «За вашу і нашу свободу!».

– На які два табори поділилося українське дворянство напередодні війни з Францією. Чи мало це наслідки!?

– Поясніть, чому Російська імперія скасувала старий політико-адміністративний устрій українських земель, чи досягла вона цим бажаної мети!?

Перелік завдань може бути складений вчителем, а може бути запропонований самими учнями.

IV. Етап завершення роботи.

1. Обмін думками про особливості, труднощі, здивування та відкриття, що супроводжували учнів під час написання роботи.

2. «Вільний мікрофон». Як ти оцінюєш власні знання, вміння і навички самостійної роботи з розв'язання проблемних ситуацій, що виникали під час вивчення нового матеріалу!!!

V. Підсумки уроку.

1. Тема, над якою працювали?

2. Чим особливий?

3. Що вдалося?

4. Над чим необхідно працювати?

VI. Домашнє завдання.

Повторити основні поняття, дати теми.

Література:

1. Баханов К.М. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі: [монографія]. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 160 с.

2. Вікова та педагогічна психологія: [навч. посіб.] / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.

3. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF4>.

4. Д.Дорошенко. Історія України. – К. : Освіта, 1993. – С. 175-176.

5. Іващенко О.М. Історія України в опорних таблицях [Текст] : Навч. посібник для загальноосвітніх навч. закладів / О.М. Іващенко, Ю.М. Поліщук. – К. : Генеза, 2002. – 304 с.
6. Ільницька Луїза. «Русалка Дністрова» (1837) в системі культурних цінностей: поширення книги у світі як фактор міжнаціональних зв'язків // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В.Стефаника. – 2008. – № 1. – С. 43-53.
7. В'ячеслав Ісаков. Участь українського козацтва у Вітчизняній війні 1812-1814 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cossackdom.com/articles/i/isakov_vv1812.pdf.
8. Л. Кульбаба. Ігрові технології на уроках історії // Історія України. – 2009. – № 43.
9. Любарська О.М. Технології розвивального навчання // Освітні технології / за ред. О.М. Психоти. – К., 2004. – С. 91-108.
10. Методичний банк // Історія та правознавство. – 2005. – № 6; 2006. – № 13.
11. Мочкіна Л.І. Нестандартні уроки з історії України. 10 клас. – Тернопіль: Мальва-ОСО, 2005.
12. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1994. С. 21.
13. Пометун О. Методика навчання історії в школі / О.Пометун, О.Фрейман. – К.: Генеза, 2005.
14. Н.Полонська-Василенко. Історія України. – К. : Либідь, 1992. – т. 1. – С. 287-288.
15. Резник А.Б. Гражданское становление школьников. – М. : Педагогика, 1985.
16. «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали. – Київ, 1989.
17. Субтельний О. Україна. Історія. – К.: Либідь, 1991. – С. 197-198.
18. Сутність, принципи, завдання та типи проблемного навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://firstedu.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=368:2011-02-15-13-53-35&catid=7:osv&Itemid=31.
19. Тягло А.В., Воропай Т.С. Критическое мышление. Проблема мирового образования XXI века. – Х. : Ун-т внутр. дел, 1999. – 285 с.
20. Фурман А.В. Проблемні ситуації в навчанні: Книга для вчителя. – К., 1991. – 191 с.
21. Хартяні Я. Шашкевич у «Свобідній Угорщині». До 160-ліття з дня смерті Маркіяна Шашкевича [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://arhiv.ukranok.hu/arhiv/hromada_64_ua/istorija/saskevecs.htm.
22. Худобець О. Схеми на уроках історії // Історія України. – № 26-28.

Кравченко Ю.В.,

завідувач науково-методичної лабораторії
суспільствознавчих дисциплін
комунального закладу
«Кіровоградський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
імені Василя Сухомлинського»

Активно-пізнавальна діяльність учнів на уроках правознавства як умова формування предметних компетентностей

Становлення України як правової, демократичної, соціальної держави передбачає високий рівень правової культури кожного громадянина і суспільства загалом, яка тісно пов'язана із загальною культурою суспільства, ґрунтується на її засадах, слугує відображенням її розвитку.

Основою правової культури, її фундаментом є правова освіченість молодого покоління громадян України і важлива роль в цьому процесі належить саме вчителям правознавства.

Філіп Ірина Вікторівна – учитель вищої кваліфікаційної категорії, учитель-методист, переможець обласного конкурсу «Учитель року – 2007» у номінації «Правознавство», закінчила Кіровоградський державний педагогічний інститут імені О.С. Пушкіна у 1989 р. Педагогічний стаж – понад 25 років. Її прагнення до самовдосконалення, висока працездатність, невтомний педагогічний пошук, захопленість у справу створюють професійний імідж. Педагогічну майстерність Ірина Вікторівна поєднує з глибоким знанням предмета, що робить її уроки улюбленими, цікавими для дітей. Учитель вміє створити на уроці атмосферу співробітництва, зацікавити, знайти індивідуальний підхід до кожного учня. У своїй діяльності керується гуманістичними ідеями педагогіки В.О. Сухомлинського, новаторськими ідеями спадщини А.Б. Рєзніка. У своїй практичній діяльності використовує дослідження вчених М.М. Махмутова, Т.І. Шамоної, В.Ф. Паламарчук, які визначають пізнавальну активність як інтенсивну аналітико-синтетичну, мисленнєву діяльність учнів у процесі вивчення оточуючого світу і оволодіння системою наукових знань. У практичній площині активізація діяльності учнів – це система дій учителя, спрямована на стимуляцію їхньої пошукової активності, інтенсифікацію пізнавальних процесів. Наукові розвідки О.І. Пометун, К.О. Баханова з проблеми особистісно орієнтованого та компетентнісного навчання використовуються вчителем у методиці викладання правознавства, а також інноваційні ідеї Заслужених учителів України – О.Д. Наровлянського, Л.О. Лохи (м. Київ), Т.М. Філіпенко (м. Курахів Донецької області), Н.Г. Мамалиги (м. Новоукраїнка Кіровоградської області).

Основна ідея – це формування предметних компетентностей на уроках правознавства шляхом активної пізнавальної діяльності, розв'язування юридичних ситуацій, вироблення в учнів умінь аналізувати суспільно-політичні події, користуватися правовими актами та юридичною літературою.

Основні напрями реалізації ідеї досвіду: формування системи правових знань та вмінь на основі використання елементів інноваційних технологій навчання; розвиток правового мислення; забезпечення практичної спрямованості навчання, зокрема формування в учнів навичок діяти згідно з нормами права в конкретних життєвих ситуаціях; використання на уроках авторського методичного комплексу. Оптимальна реалізація важливих завдань забезпечується використанням елементів сучасних технологій навчання, що спрямовані на активну пізнавальну діяльність учнів, як умову формування предметної компетентності.

На уроках з правознавства використовуються сучасні досягнення педагогічної науки.

Активізацію діяльності учнів учитель здійснює як систему дій, спрямовану на стимуляцію пошукової активності, інтенсифікацію пізнавальних процесів учнів. Методика, про яку йде мова, допомагає педагогові стимулювати мислення, пам'ять, увагу, уяву, емоційно-вольову сферу.

З метою активної пізнавальної діяльності учнів на уроках правознавства вчитель проводить діагностику:

- рівня пізнавальних процесів (інтелект);
- рівня мотивації;
- стану профільного інтересу;
- впливу соціуму.

Мотивацію пізнавального інтересу здійснює через формування ціннісних пріоритетів «Я і право», «Я і держава», «Я і громадянське суспільство», що сприяє формуванню системи знань, умінь і навичок.

На її уроках навчально-пізнавальна діяльність сприяє:

– розвитку мотивів, які створюють внутрішню цілісність діяльності, пов'язаної з потребою в глибокому засвоєнні знань, умінь, навичок, ставлень, цінностей:

– зміні ролі учня, який стає активним суб'єктом у процесі навчання;

– підготовці старшокласника до свідомого вибору життєвого шляху;

– формуванню свідомості людини як активного члена громадянського суспільства та правової держави.

У методиці навчання використовуються інтерактивні й активні методи навчання, які забезпечують:

- роботу з понятійним апаратом (за алгоритмом);
- лабораторно-практичні заняття (авторська розробка);
- обмін компетентністю в групах з різним рівнем сформованих знань і навичок.

На уроках Ірини Вікторівни основна увага приділяється визначенню понять. Вона доводить до учнів, що це не просто відтворення «виділеного тексту» у підручнику, а процес абстрактного мислення. Для того щоб зрозуміти про що йде мова, потрібно виконати такі розумові дії:

- виділити ключове слово;
- визначити ознаки правового явища чи предмета;

– записати визначення так, щоб легко було запам'ятати.

Наприклад: держава – це

– суверенна

– політико-територіальна організація суспільства,

– що здійснює свою владу через державний апарат

– за допомогою системи законодавства,

– у разі потреби спирається на легальний примус,

– має державні символи.

} *ознаки*

Учні ведуть словник опорних слів «державна – організація», «функції – основні напрямки», «принципи – вимоги», «форми – способи» тощо. І під час вивчення основ теорії права більшість учнів самостійно моделюють визначення понять.

Організація розумової діяльності – аналіз, порівняння, синтезування, установлення причинно-наслідкових зв'язків, узагальнення (системно-структурний аналіз) – учнів здійснюється в ході лабораторно-практичних робіт на уроках правознавства. Така практична діяльність формує вміння і навички роботи з нормативно-правовими актами (Конституція України, Закони України). Тому навчальний процес вимагає відповідної навчально-методичної бази та чіткого розподілу часу.

Застосовуючи цю форму роботи вчитель звертає увагу на алгоритм її виконання: вивчення теми, завдання, джерела інформації, порядок дій (хід), висновок, узагальнення, час роботи.

Великий обсяг навчального матеріалу допомагає опанувати «випереджаюче» навчання. Так, при вивченні ознак держави учні знайомляться не тільки з поняттям «державний суверенітет», а й іншими його видами, працюють з «Декларацією про державний суверенітет України». Під час розробки механізму держави вчитель пропонує вивчити систему публічних органів України, для чого потрібно визначити:

– адміністративно-територіальний устрій України (ст. 133 Конституції України);

– систему державних органів (ст. 75, 102, 113, 118, 124 Конституції України);

– систему органів місцевого самоврядування (ст. 140 Конституції України).

На думку вчителя, серед активних методів навчання та діяльності учнів найефективніший – це обмін досвідом у групах учнів з різним рівнем знань, умінь та навичок з правознавства. При підготовці до участі в різних етапах Всеукраїнської олімпіади така робота проводиться в різновікових групах. Призери предметних олімпіад мають можливість відвідувати «Школу майбутнього юриста», організовану Олександрійським міськрайонним управлінням юстиції, де відвідують судові засідання, зустрічаються з представниками правоохоронних органів, знайомляться з роботою міського управління юстиції.

Серед вихованців цього навчального закладу є багато переможців та призерів III етапу Всеукраїнської олімпіади з правознавства, які в подальшому займають призові місця на IV етапі олімпіади.

Так, у 8 класі вивчається курс «Практичне право», у 9 класі – поглиблене вивчення правознавства (2,5 години).

Чимало учнів Ірини Вікторівни навчаються у юридичних вишах і стають кваліфікованими фахівцями. Учителю має авторські розробки та напрацювання: «Лабораторно-практичні роботи на уроках правознавства для 9 класу», «Структура правової системи. Плани-конспекти уроків для 10 класу з поглибленим вивченням курсу «Основи правознавства».

Філіп Ірина Вікторівна охоче ділиться досвідом своєї роботи з учителями міста й області, проводить відкриті уроки, позакласні заходи, майстер-класи на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників, бере участь у науково-методичних конференціях обласного та всеукраїнського рівнів.

Досвід учителя схвалено вченою радою КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського» (протокол № 4 від 16 листопада 2010 року).

Додаток

Конспекти уроків з правознавства. 10 клас **Тема.** Особливості організації державної влади і місцевого самоврядування в Україні

УРОК 1

Тема. Особливості організації державної влади в Україні.

Мета: розкрити зміст понять «демократія», «вибори», «референдум»; формувати в учнів уявлення про державно-правові реалії України; виховувати активну громадянську позицію, активного члена громадянського суспільства та громадянина правової, демократичної держави.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: Конституція України, підручник.

Основні поняття: безпосередня демократія; представницька демократія; референдум; вибори; виборчий процес; виборча система.

Структура уроку:

I. Організаційний момент – 1-2 хв.

II. Мотивація навчальної діяльності – 1-3 хв.

III. Постановка завдань теми та уроку (очікувані результати) – 5 хв.

IV. Проектування навчальної діяльності – 5-7 хв.

V. Організація і виконання плану навчальної діяльності – 20-25 хв.

VI. Закріплення нових знань та умінь учнів – 2-3 хв.

VII. Підсумки уроку – 1-2 хв.

VIII. Домашнє завдання – 1-2 хв.

Хід уроку

I.	Організаційний момент		
II.	Мотивація навчальної діяльності	Учитель. Події політичного життя нашої держави вимагають глибокого розуміння процесів, що відбуваються, їх сутності, особливостей організації. У наступних виборах до Верховної Ради України та Президента ви станете виборцями. Щоб зробити свідомий вибір, необхідно орієнтуватися в правовому та політичному просторі країни.	
III.	Постановка завдань теми та уроку	На вивчення теми «Особливості організації державної влади і місцевого самоврядування в Україні» відведено 3 години. Під час її вивчення ми: – поглибимо набуті в 9-му класі знання про форми демократії в Україні; – будемо розвивати та формувати вміння й навички роботи з Конституцією України; – класифікуватимемо і порівнюватимемо правові та політичні інститути. Перший урок теми «Особливості організації державної влади в Україні». Опанувавши тему, ми повинні:	
		Знати	Уміти
		1. Визначення основних понять. 2. Основні положення Конституції України з даної теми.	1. Пояснювати загальні засади організації державної влади, визначені Конституцією України. 2. Характеризувати референдум та вибори як форми безпосередньої демократії.
IV.	Проектування навчальної діяльності (Учні знайомилися з питанням у курсі 9-го класу)	Учням пропонується план самостійної роботи: 1. Загальні засади організації державної влади (ст. 5, 69 Конституції України, стор. 178-179 підручника). 2. Референдум (ст. 72-74 Конституції України, стор. 179-181 підручника). 3. Поняття і види виборів в Україні (ст. 69-71 Конституції України, стор. 182-185 підручника).	

V.	Організація і виконання плану навчальної діяльності	<p>Учні працюють над першим питанням. Учитель пропонує:</p> <ul style="list-style-type: none">– побудувати схему «Форми демократії в Україні» <div style="text-align: center;">ФОРМИ ДЕМОКРАТІЇ<div style="display: flex; justify-content: space-around; align-items: center; margin-top: 10px;"><div style="text-align: center;">↓ безпосередня (пряма)</div><div style="text-align: center;">↓ представницька (непряма)</div></div></div> <p>– заповнити порівняльну таблицю</p> <div style="text-align: center;">ДЕМОКРАТІЯ<table border="1" style="margin: 10px auto; width: 80%;"><tr><td style="padding: 5px;">безпосередня</td><td style="padding: 5px;">представницька</td></tr></table></div>	безпосередня	представницька
безпосередня	представницька			
	Учитель пропонує порівняти вдома порядок призначення та проведення Всеукраїнського та місцевого референдумів	<p>Учні визначають:</p> <ul style="list-style-type: none">– нормативно-правові акти, що регламентують питання організації та проведення референдумів в Україні;– поняття «референдум»;– види референдумів;– порядок призначення та проведення Всеукраїнського референдуму;– предмет. <p>(Ст. 73, 74 Конституції України). Робота з датами: 1 грудня 1991 р. – ? 16 квітня 2000 р. – ?</p>		
	Учитель пропонує визначити, за якою системою відбувалися вибори до ВРУ у 2014 році	<p>Вибори – поняття,</p> <ul style="list-style-type: none">– принципи виборчого права;– етапи виборчого процесу;– виборча система. <p>Пропонується побудувати порівняльну схему</p> <div style="text-align: center;">«ВИДИ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ»<div style="display: flex; justify-content: space-around; align-items: center; margin-top: 10px;"><div style="text-align: center;">↓ ?</div><div style="text-align: center;">↓ ?</div><div style="text-align: center;">↓ ?</div></div></div>		
VI.	Закріплення нових знань і вмінь	Учні виконують тестові завдання (фронтальне опитування).		
VII.	Підсумки уроку	<p>Реалізація очікуваного результату.</p> <div style="text-align: center;">МИ<div style="display: flex; justify-content: space-around; align-items: center; margin-top: 10px;"><div style="text-align: center;">← знаємо</div><div style="text-align: center;">→ вміємо</div></div></div>		
VIII.	Домашнє завдання	<ol style="list-style-type: none">Опрацювати §16.Вивчити визначення понять.Виконати усно завдання II (стор. 187).Знати значення термінів «електорат», «абсентеїзм» (стор. 188 – письмово).		

УРОК 2

Тема. Органи державної влади в Україні.

Мета: ознайомити учнів з конституційно-правовим статусом державних органів; формувати вміння аналітично-синтетичної розумової діяльності до самоосвіти і саморозвитку; виховувати в учнів правову та політичну культуру.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: Конституція України, підручник, фотографії сучасних політичних діячів, таблиці-схеми.

Основні поняття: державний орган; апарат держави; Верховна Рада України; Президент України; органи державної виконавчої влади; Кабінет Міністрів України; судова система України; правоохоронні органи.

Структура уроку:

I. Організаційний момент – 1-2 хв.

II. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів – 5-10 хв.

III. Мотивація вивчення нового матеріалу і постановка завдань уроку – 1-2 хв.

IV. Вивчення нового матеріалу – 25-30 хв.

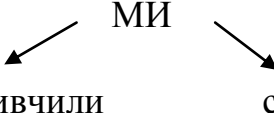
V. Підсумки уроку – 3-5 хв.

VI. Домашнє завдання – 2-3 хв.

Хід уроку

I.	Організаційний момент	
II.	Актуалізація опорних знань і вмінь учнів. Фронтальне опитування	Учитель. На попередньому уроці ми ознайомилися з особливостями організації державної влади в Україні. – Який розділ Конституції України закріплює загальні засади (принципи) конституційного ладу держави? – Які форми народовладдя закріплює ст. 5 Конституції України? – Визначення понять: <ul style="list-style-type: none">• форма безпосередньої демократії;• вибори;• референдум. – Дайте відповіді на запитання: <ul style="list-style-type: none">• Які принципи виборчого права ви знаєте?• Який порядок призначення всеукраїнського референдуму?• З яких питань не допускалось проведення референдуму.
III.	Мотивація навчальної діяльності	Отже, з формами безпосередньої демократії ми обізнані. На уроці будемо працювати зі способами реалізації волі народу через представників – представницькою демократією.
	Постановка завдань уроку	ЗАВДАННЯ УРОКУ:
		Вивчити
	– Визначення основних	– Роботу над формуванням умінь

		<p>понять (записані на дошці).</p> <p>– Конституційно-правовий статус державних органів, їх структура, компетенція та порядок роботи.</p>	<p>та навичок роботи з джерелами права.</p> <p>– Аналізувати та систематизувати правовий матеріал.</p>
<p>Вивчення нового матеріалу</p> <p>Конституція України (КУ)</p>	<p>Учням пропонується план вивчення теми (на дошці):</p> <p>I. Верховна Рада України.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Конституційно-правовий статус (ст. 75 КУ). 2. Структура. 3. Повноваження. <p>II. Президент України.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Конституційно-правовий статус (ст. 102 КУ). 2. Вимоги до кандидата в Президенти України. 3. Повноваження. <p>III. Система державних органів виконавчої влади.</p> <p>IV. Судова система України.</p> <p>V. Правоохоронні органи.</p> <p>Учитель пропонує вивчення теми розпочати зі статті 6 КУ «Гілки державної влади».</p> <div data-bbox="646 1086 1300 1339" data-label="Diagram"> <pre> graph TD A(()) --> B[законодавча] A --> C[виконавча] A --> D[судова] </pre> </div>		
<p>На самостійне опрацювання</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Робота зі статтею 75 КУ. 2. Робота зі схемою підручника (стор. 190) «Структура Верховної Ради України». <p>! – звертаємо увагу на фото (ст. 88) – Голова парламенту.</p> <p>стаття 101 – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.</p> <ol style="list-style-type: none"> 3. Повноваження, систематизовані відповідно до функцій, – (вивчаємо самостійно сторінки 192-193 підручника). 		
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Робота зі статтею 102 К.У. 2. Робота зі статтею 103 КУ, учитель пропонує порівняти вимоги до кандидатів у нардепи та Президенти. 3. Повноваження Президента України (сторінки 196-197 підручника). 		

		Учні опрацьовують схему «Систему державних органів виконавчої влади» (стор. 198 підручника). – Стаття 113 КУ (статус Уряду). – Схема «Склад кабінету Міністрів України» (стор. 199).		
	Вдома	V. Заповнити схему «Правоохоронні органи України».		
			Прокуратура	міліція
		поняття		СБУ
		завдання		
V.	Підсумки уроку (як реалізовано очікування)	I. Узагальнення. Сьогодні на уроці <div style="text-align: center;"> </div> II. Тестові завдання (стор. 210-211).		
VI.	Домашнє завдання	1. Опрацювати §17. 2. Працювати з текстом Конституції України (статті 75, 102, 113, 124, 125, 129). 3. Письмове завдання: заповнити таблицю «Правоохоронні органи України» (стор. 212). 4. Повторити з курсу історії поняття «магдебурзьке право».		

УРОК 3

Тема. Місцеве самоврядування в Україні

Мета: ознайомити учнів з основними поняттями теми, особливостями організації та здійснення місцевого самоврядування; формувати нові та застосовувати набуті вміння і навички самостійної роботи з джерелами; сприяти вихованню активного члена територіальної громади.

Тип уроку: урок застосування знань, умінь і навичок.

Обладнання: Конституція України; підручник; план самостійної роботи (дидактичний матеріал).

Основні поняття: місцеве самоврядування; територіальна громада; органи місцевого самоврядування; органи самоорганізації населення.

Структура уроку:

I. Організаційний момент – 1-2 хв.

II. Мотивація навчання (проблема) діяльності, визначення завдань уроку – 1-2 хв.

III. Застосування знань, умінь та навичок – самостійна робота з джерелами знань – 25-30 хв.

IV. Підсумки уроку – 7-10 хв.

V. Домашнє завдання – 1-2хв.

Хід уроку

I.	Організаційний момент			
II.	Мотивація. Проблемне питання уроку	«Всякому місту звичай і права, Всяка тримає свій ум голова». Як ви думаєте, чи можна вислів українського філософа Г.Сковороди взяти епіграфом нашого уроку? Для того щоб відповісти на питання, нам потрібно з'ясувати, що таке місцеве самоврядування в Україні, чи має воно історичне коріння і як діє (на прикладі м. Олександрії).		
III.	Застосування знань, умінь і навичок	Самостійна робота з джерелом знань – складання конспекту за планом		
		План роботи за темою	Джерело знань	
		1. Поняття про місцеве самоврядування.	стор. 214 підручника, ст. 140 КУ	письмово
		2. Нормативно-правові акти, що регламентують діяльність органів місцевого самоврядування: 1) 2) 3)	стор. 214, 217	письмово
		3. Принципи місцевого самоврядування.	стор. 215	письмово
		4. Функції місцевого самоврядування.	стор. 216	письмово
		5. Система місцевого самоврядування (вказати лише складові).	стор. 217	письмово
		6. Повноваження місцевого самоврядування.	стор. 218	усно
		7. Поняття території громади.	ст. 140 КУ, стор. 217	письмово
		8. Органи самореалізації населення (назвати).	стор. 217	письмово
IV.	Підсумки уроку	Бесіда «учитель – учень» про органи місцевого самоврядування м. Олександрії: – Територіальна громада м. Олександрії – це..... – Олександрійську міську раду складають 50 депутатів – Міський голова.... – Виконавчим органом Олександрійської міської ради є... – Які питання вирішують органи місцевого		

		самоврядування м. Олександрії? – Чи знайомі ви з органами самоорганізації населення (ваш будинок, ваша вулиця)? Розв'яжіть ситуацію (завдання 4 стор. 222). Отже, чи можемо ми вислів Г.Сковороди взяти епіграфом уроку?
V.	Домашнє завдання	– опрацювати § 18, Розділ 11 КУ; – виконати завдання 5, стор. 222; – вивчити визначення основних понять теми; – повторити основні положення теми «Особливості організації державної влади в Україні».

Література

1. Правознавство. 10 клас: Рівень стандарту, академічний рівень: [підручник] / С.Б. Гавриш, В.Л. Сутковий, Т.М. Філіпенко. – К. : Генеза, 2010. – 416 с.
2. Олімпіади з правознавства / Авт.-упор. І.І. Котюк, І.М. Рибак, Т.М. Філіпенко. – Х. : Вид. група «Основа», 2006. – 384 с.
3. Популярна юридична енциклопедія / В.К. Гіжевський та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 527 с.
4. Правознавство: [підручник] / за ред. В.В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 736 с.
5. Конституція України. – К., 2012.

Непом'яца Т.М.,

учитель історії

навчально-виховного комплексу

«Голованівська загальноосвітня школа

I-III ступенів ім. Т.Г.Шевченка – гімназія»

Голованівської районної ради

Застосування методики критичного мислення у процесі навчання всесвітньої історії в 10 класі

XXI століття – період надзвичайно складних змін у суспільстві, високих досягнень науково-технічного прогресу, розвитку інноваційних технологій у всіх сферах, у тому числі і в освіті, яка, як відомо, тісно пов'язана з усіма важливими процесами розвитку кожної країни.

Сьогодні рівень освіти і культури, людські ресурси та інтелект дедалі частіше відносяться до розряду національних багатств і пов'язують з ними майбутнє країни [8].

XXI століття – це час, коли саме розумові здібності людний, її мислення, а не технічні досягнення, визначатимуть майбутнє людства.

Сучасний світ потребує вдосконалення навичок мислення, яке неможливе без його критичності. Уміння критично мислити забезпечить науково-

технічний і суспільний прогрес, стане запорукою демократії, а освіта відіграє в його розвитку першочергове значення.

Упровадження навчання, орієнтованого на розвиток критичного мислення, є важливою методичною проблемою сучасної освіти.

«Школа повинна навчити мислити і навчити вчитися – ось педагогічні імперативи сучасної епохи», – стверджує В.Борисенков [2].

Проблема формування критичного мислення в Україні стоїть досить гостро, оскільки є важливим чинником формування громадянського суспільства. Сьогодні серед невичерпного потоку інформації дуже важливо вміти вибрати головне, уміти перевірити отриману інформацію, виробити власний план щодо її практичної реалізації. Технологія критичного мислення передбачає необхідність навчити учня розумових операцій для того, щоб він міг знайти власні шляхи розв'язання проблем і життєвих ситуацій.

Офіційними авторами та розробниками технології є американські вчені. Українські науковці О. Пометун, С. Терно, К. Баханов розглядають проблему формування критичного мислення в контексті оновлення змісту освіти, упровадження освітніх технологій у вітчизняній школі. Вони вважають, що критичне мислення – це здатність людини чітко виділити проблему, яку необхідно розв'язати, самостійно знайти, обробити і проаналізувати інформацію, логічно побудувати свої думки, навести переконливі аргументи; бути відкритим до сприйняття думок інших і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції. С. Терно наголошує, що «критичне мислення означає не негативність судження або критику, а зважений розгляд різноманітних підходів до проблеми, щоб приймати обґрунтовані судження та рішення щодо неї. Критично мисляча людина нічого не сприймає на віру. Мета критичного мислення полягає у встановленні об'єктивної істини» [7]. «Критичне мислення – це здатність ставити нові запитання, виробляти різноманітні аргументи, приймати незалежні та продумані рішення» [6]. Поняття «критичного мислення» К. Баханов подає як процес розгляду ідей з багатьох позицій відповідно до їх змістовних зв'язків та порівняння їх з іншими ідеями [1].

До основних рис критичного мислення відносяться: вміння робити логічні висновки, приймати обґрунтовані рішення, уміння давати їм оцінку, спрямованість на результат.

На нашу думку, впровадження методів критичного мислення в процес вивчення історії допоможе вчителю активізувати пізнавальну діяльність учнів, а розв'язання проблемних задач з історії сприятиме розвитку критичного мислення та формуванню вмінь приймати оптимальні рішення. Методика розвитку критичного мислення заснована на творчому співробітництві учня і вчителя, на розвитку в учнів аналітичного підходу до будь-якого матеріалу. Вона розрахована на постановку проблеми і пошук її розв'язку.

Урок, на якому використовується методика критичного мислення, автор дослідження поділяє на стадії:

- 1) виклик;
- 2) осмислення;

3) рефлексія.

На першій стадії актуалізуються наявні знання учнів, визначаються цілі вивчення матеріалу, здійснюється мотивація навчальної діяльності та формулюється проблемне (пізнавальне) завдання. Тут доцільно використати «мозковий штурм», висунення різних версій щодо досліджуваного матеріалу.

Наприклад:

- продовжте думку: «Першочерговими завданнями, що стояли перед повоєнною Францією були...»;
- спрогнозуйте наслідки Першої Світової війни для Великобританії;
- спростуйте або підтвердіть тезу: «У швидкому промисловому розвитку США в 20-х рр. XX ст. було закладено передумови економічної кризи».

Метою етапу осмислення є розвиток творчого і критичного мислення, навичок самостійної роботи, пошукової діяльності. Відбувається основна змістова робота учня: пошук інформації, її опрацювання та осмислення.

На цьому етапі можливе використання різних форм, методів, прийомів роботи, а саме: складання таблиць, схем, тез, групова робота, робота з текстом підручника (читання тексту із зупинками, маркування тексту символами, «подвійні нотатки»), історичною картою, відеоматеріалами, оформлення «Асоціативного куща», «Групування» тощо.

Наприклад:

- проаналізуйте джерела, визначте суперечливі сторони «проспериті»; результати оформіть у вигляді таблиці

Сильне	Вразливе

- чому, на вашу думку, період «проспериті» виявився недовгим?
- застосуйте вправу «Маркування тексту» (умовні позначки), при вивченні питання «Фашизація Італії»;
- використавши метод «Подвійних нотаток», проаналізуйте «Програмні завдання НСДАП».

На етапі рефлексії учні повинні осмислити вивчений матеріал і сформулювати власну думку, ставлення до досліджуваного матеріалу. Доцільне проведення дискусії, написання есе, використання методів «Займи позицію», аргументації, визначення протилежностей та ін.

Наприклад:

- використовуючи аргументи і контраргументи, визначте доцільність створення «корпоративної держави» в Італії;
- чи існувала альтернатива приходу до влади нацистів у Німеччині?
- застосуйте метод «Займи позицію» і спростуйте або доведіть твердження: «Чи можна вважати економічну кризу у Франції, Іспанії «французьким варіантом», «іспанським варіантом» світової економічної кризи відповідно?».

Тематичне оцінювання здійснюється шляхом написання есе-відповіді на проблемні задачі, тобто під час класної або домашньої роботи учні мають дати відповідь на проблемні питання, що були сформульовані на стадії «виклику».

При цьому учні можуть користуватися будь-якими джерелами інформації, оскільки головним критерієм оцінювання є вміння знаходити, використовувати та інтерпретувати інформацію.

Наприклад:

- есе «Реформи Ф.Рузвельта: новий чи старий курс?»;
- «Фашизм – закономірний наслідок розвитку європейської цивілізації чи трагічне відхилення від магістрального шляху історії?»;
- «Чим демократія Веймарської республіки відрзнялася від американської та британської демократії?».

Есе оцінюється відповідно до державних критеріїв з урахуванням вміння використовувати правила критичного мислення. Виставлення оцінок за есе супроводжується аналізом виконаної роботи: які були допущені помилки, які правила логіки та принципи історизму не були враховані, що потрібно врахувати на майбутнє. Таким чином, під час навчання за методикою критичного мислення, учні повинні пройти три стадії в опануванні матеріалу, оскільки кожна з них відтворює відповідну ланку процесу засвоєння: сприйняття → осмислення → застосування. Практична значимість технології полягає в орієнтуванні учнів на самостійне здобування знань, розвиток творчості й набуття навичок самостійної навчальної праці. «Самостійність людини, – стверджує О.Пометун, – це риса особистості, що проявляється в умінні здобувати нові знання, оволодівати новими методами пізнавальної та практичної діяльності, а також використовувати їх для розв’язування будь-яких життєвих проблем» [4].

До проблем і труднощів, які виникають у ході роботи з розвитку в учнів критичного мислення можна віднести: стереотипність мислення учнів, орієнтацію на репродуктивне навчання; страх самостійного мислення; обмеженість у джерелах інформації на уроці.

Навчити критично мислити за урок чи день неможливо. Це результат щоденної кропіткої роботи. Активна життєва і громадянська позиція, прагнення до істини, здатність аргументовано відстоювати власні переконання, давати оцінку історичним явищам – це є результат сформованого критичного мислення.

Література

1. Баханов К. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти. – Донецьк: Юго-Восток ЛТД, 2005. – 384 с.
2. Борисенков В.П. Вызовы современной эпохи и приоритетные задачи педагогической науки // Педагогика. – 2004. – № 1. – С. 3.
3. Наволокова Н.П. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / Автор-укладач Н.П. Наволокова. – Х. : Вид. група «Основа», 2009. – 176 с.
4. Пометун О., Фрейман Г. Нові підходи до відбору та структурування змісту сучасної історичної освіти // Історія в школах України. – 2000. – № 1. – С. 2-7.
5. Терно С.О. Критичне мислення: чергова мода чи нагальна проблема? / Історія в школах України. – 2007. – №. 4. – С. 13-15.

6. Терно С.О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії. – Х. : «Основа», 2012. – 275 с.

7. Терно С.О. Проблемні задачі з історії для старшокласників. Практикум для учнів 10-11 класів // Історія України. – 2012. – № 21-22. – С. 757-758.

8. Тхагапсоев Х.Г. О новой парадигме образования // Педагогика. – 1999. – № 1. – С. 107.

Тема. Провідні держави світу в 20-30-х рр. XX століття

Урок 1. США у 20-30-х рр. XX ст.

Урок 2. Великобританія в 20-30-х рр. XX ст.

Урок 3-4. Політичний та соціально-економічний розвиток Франції у 20-х рр. XX ст. Франція та Іспанія в період кризи.

Урок 5. Прихід фашистів до влади в Італії. Фашизація країни.

Урок 6. Німеччина в 20-30-х рр. XX ст.

Урок 7. Політичні портрети Б. Муссоліні, А. Гітлера, Ф. Франко, Й. Сталіна.

Урок 8. Урок узагальнення.

Тема. США у 20-30-х рр. XX ст.

Мета: визначити зміни у світовому статусі США після закінчення Першої світової війни; охарактеризувати особливості періоду «проспериті» у США; пояснити причини і наслідки «Великої депресії»; проаналізувати зміни в соціально-економічній і політичній сферах США в період «нового курсу»; формувати вміння аналізувати хід історичних подій, висловлювати аргументовану власну думку.

Тип уроку: засвоєння нових знань і умінь.

Обладнання: політична карта світу, атласи, портрет Ф.Рузвельта, вислови про В.Гардінга, К.Куліджа, Г.Гувера, Ф.Рузвельта, фото Ч.Чапліна, Мері Пікфорд, документи, що характеризують даний період, хронологічна шкала «Соціально-економічний розвиток США в 20-30-ті рр. XX ст.».

Основні поняття і терміни: «проспериті», «Велика депресія», «світова економічна криза», «новий курс», «кодекс чесної конкуренції».

Основні дати й події:

1921-1923 рр. – президентство В.Гардінга;

1920-1929 рр. – період «проспериті»;

1923-1929 рр. – президентство К.Куліджа;

24 жовтня 1929 рік – крах на Нью-Йоркській біржі;

1929-1933 рр. – світова економічна криза («Велика депресія»);

1933-1939 рр. – «новий курс» Ф.Рузвельта;

1935 р. – закон Вагнера.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Повідомлення теми, мети, завдань уроку, мотивація навчальної діяльності.

III. Вивчення нового матеріалу.

План

1. США після Першої світової війни.
2. Період «проспериті» за президентів-республіканців У.Гардінга, К.Куліджа.
3. «Велика депресія».
4. «Новий курс» Ф.Рузвельта.

США після Першої світової війни

Стадія виклику

1. Самостійна робота учнів.

Використовуючи розповідь учителя, матеріал підручника, скласти схему «США після Першої світової війни». (Метод «Асоціативний куц».)

Прогнозована відповідь:

Запитання: Як змінився статус США після війни? (З країни боржника перетворились на кредитора Європейських держав.)

Стадія осмислення

Період «проспериті»

за президентів-республіканців У. Гардінга, К. Куліджа

Проблемне завдання: Чи можна вважати, що у швидкому промисловому розвитку США в 20-х рр. ХХ ст. було закладено передумови економічної кризи?

Робота в парах з використанням роздаткового матеріалу, документів, тексту підручника:

а) проаналізуйте заходи президентів В. Гардінга (1921-1923 рр.), К. Куліджа (1923-1929 рр.);

б) заповніть таблицю «Суперечливі сторони «проспериті».

Прогнозована відповідь:

Суперечливі сторони «проспериті»

<i>Сильне</i>	<i>Вразливе («Ахіллесова п'ята»)</i>
<ul style="list-style-type: none"> ✓ вплив Першої світової війни прискорив технологічні зміни; ✓ ресурси (наявність великого запасу); ✓ інновації; ✓ масова продукція; ✓ масовий маркетинг; ✓ впевненість американців; ✓ кредити населенню; ✓ політика республіканських президентів. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ наслідки «сухого закону»; ✓ несприятливі умови в аграрному секторі; ✓ встановлення обмежень для прийому емігрантів; ✓ активізація діяльності расистів; ✓ застій виробництва в традиційних сферах (вугільній, суднобудівній, текстильній); ✓ «Ера надмірностей»; ✓ «втрачене покоління».

в) виконайте завдання:

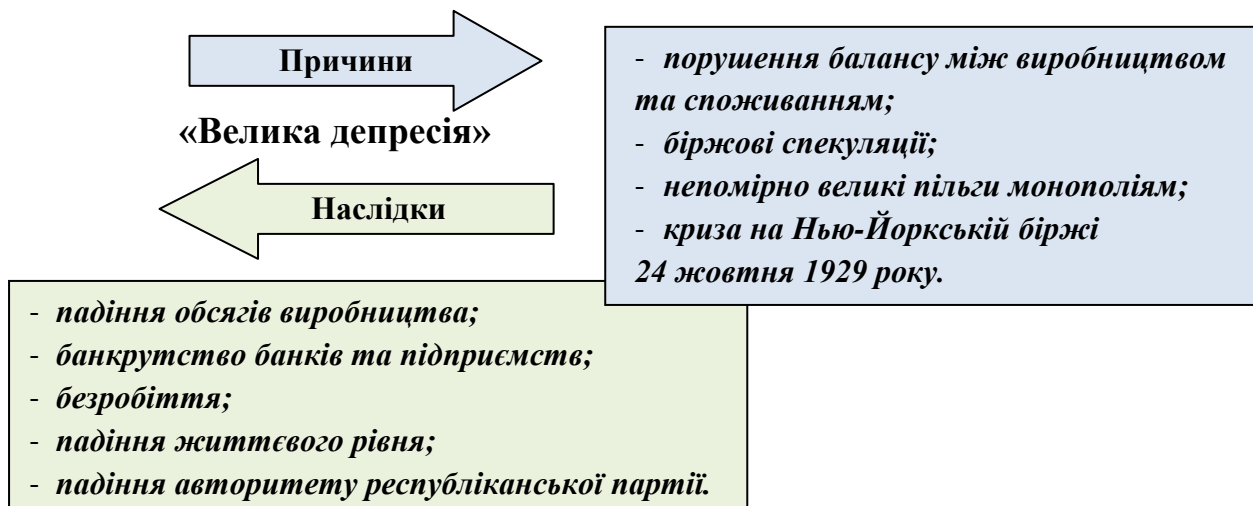
- прокоментуйте вислів К. Куліджа: «Справа Америки – бізнес!»
- чому період «проспериті» виявився недовгим?
- розгляд проблемного завдання: «Чи можна вважати, що у швидкому промисловому розвитку США в 20-х рр. XX ст. були закладені передумови економічної кризи?».

«Велика депресія» в США (1929-1933 рр.)

Використовуючи розповідь вчителя, визначити причини і наслідки «Великої депресії».

Прогнозована відповідь:

«Велика депресія» (1929-1933 рр.)

«Новий курс» Ф. Рузвельта

Повідомлення вчителя.

У 1932 році президентом США був обраний кандидат від демократичної партії Ф. Рузвельт. Щоб подолати кризу, Ф. Рузвельт втілює у життя соціальний, економічний, політичний експеримент, що був названий «новим курсом».

Завдання:

1. Проаналізуйте джерело (додаток 1).
2. Дайте відповідь на питання: «Як автор документу розуміє нову роль держави на рубежі 1920-1930-х рр.? Які надії на неї покладає і чому?».
3. Використовуючи текст підручника, визначте основні заходи «нового курсу».

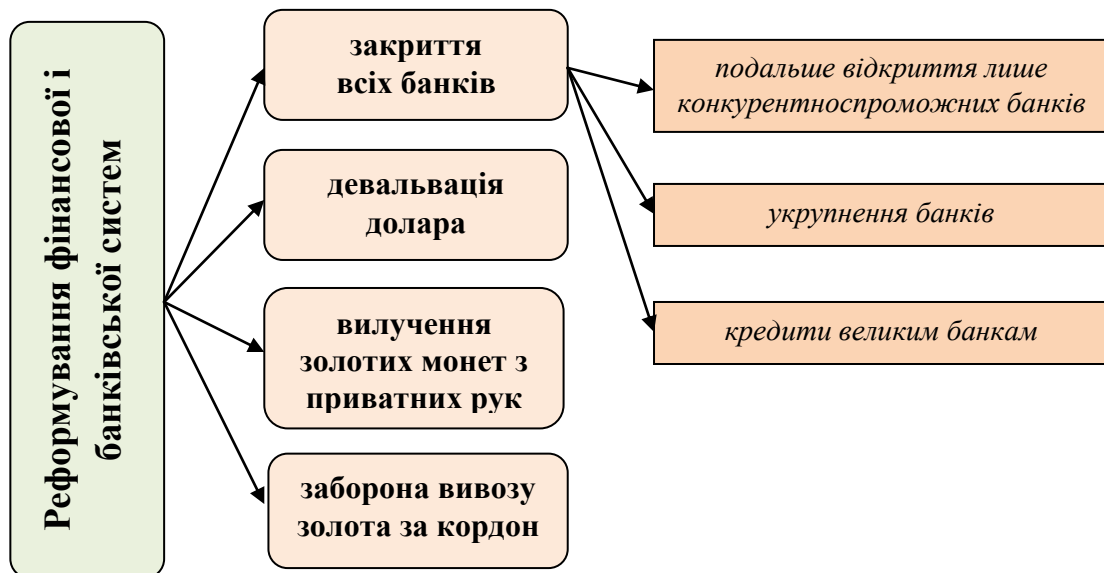
Прогнозована відповідь:

- реформування фінансової та банківської систем;
- відбудова промисловості, реформування сільського господарства;
- реформування системи оподаткування;
- програма допомоги нужденним;
- програма трудових відносин (закон Вагнера, 1935 рік);
- соціальне забезпечення.

4. Застосуйте метод «Групування» до одного із заходів «нового курсу».

Наприклад:

1)

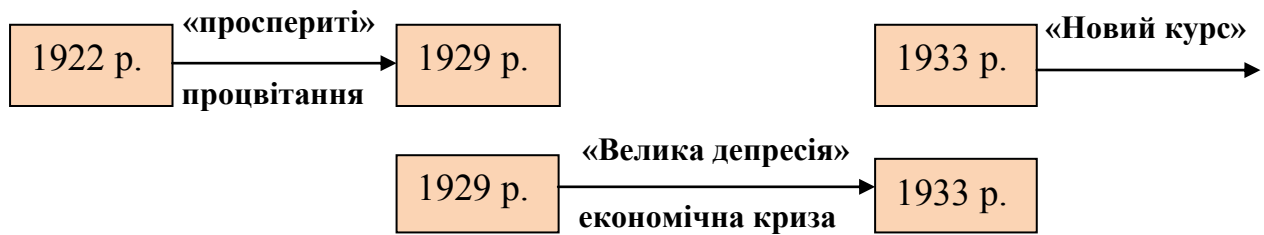
- 2) використовуючи метод «Передбачення», спрогнозуйте наслідки реформ «нового курсу».

IV. Закріплення нових знань та умінь (рефлексія).

Запитання учням:

- Використайте метод «Перекладач» і поясніть поняття: «проспериті», «Велика депресія», «Новий курс».
- Які наслідки періодів «проспериті» та «Великої депресії»?
- Які, на вашу думку, заходи «Нового курсу» можна застосувати в нашій країні?
- Використовуючи хронологічну шкалу, визначте хронологічні межі вказаних історичних періодів.

Прогнозована відповідь:

IV. Підсумки уроку. Оцінювання навчальних досягнень учнів.

V. Повідомлення домашнього завдання.

1. Напишіть репортаж про «Велику депресію» у США.
2. Дайте відповідь на питання: «У чому полягає принципова відмінність між політикою республіканських урядів В. Гардінга, К. Куліджа, Г. Гувера та «Новим курсом» Ф. Рузвельта?».

Додаток

Погляд політика

Ф.Д. Рузвельт про проблеми американської економіки:

«Я бачу в цій країні десятки мільйонів її громадян ... чиє буденне життя минає в умовах, які визнані недостойними цивілізованим суспільством півстоліття тому... Я бачу, що третина нації живе в поганих будинках, погано одягнена і погано харчується. Держава, яка не намагається урядовими заходами розв'язати нові проблеми, спричинені величезним зростанням населення і дивовижними досягненнями науки, приречена на занепад і неминучу загибель від бездіяльності. Необхідно обмежити операції спекулянта, маніпулятора навіть фінансиста. Я вважаю, що, зрештою, найважливішою є проблема контролю, проблема задовільного планування виробництва і розподіл тих продуктів, які наша величезна економічна машина здатна створювати».

Друкується за: Історія епохи очима людини.

Україна та Європа у 1900-1939 роках. 10 клас /

Ю.Комаров, В.Мисан, А.Осмоловський,

С. Білоножко, О.Зайцев. – К. : «Генеза», 2004 – С. 149.

Тема. Велика Британія в 20-30-х рр. XX ст.

Мета: охарактеризувати соціально-економічне й політичне становище країни після Першої світової війни; проаналізувати і порівняти політичний курс консервативного та лейбористського урядів; формувати вміння самостійно працювати з історичною інформацією, аналізувати, порівнювати, критично оцінювати історичні факти та діяльність осіб; виховувати толерантне ставлення до історії інших народів, груп, особистостей.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: політична карта Європи, атласи, опорні схеми, таблиці.

Основні поняття і терміни: консерватори, лейбористи, коаліційний уряд, тред-юніони.

Основні дати і події:

1918-1922 рр. – ліберали, консерватори (консервативний уряд). Прем'єр-міністр – Д. Ллойд-Джордж (ліберал);

1922-1923 рр. – консервативний уряд (прем'єр-міністр Ендрю Бонар-Лоу);

1924 р. – лейбористи (прем'єр-міністр Р. Рамсей Макдональд);

1924-1929 рр. – консерватори (прем'єр-міністр Стенлі Болдуїн);

1929-1931 рр. – лейбористи (Р. Макдональд).

1931-1937 рр. – «національний уряд» (консерватори, ліберали, лейбористи).

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів (стадія виклику).

1. Історичний диктант.

Дати визначення поняттям:

- «Велика депресія»;
- «проспериті»;
- «новий курс»;
- «ізоляціонізм».

2. Використовуючи діаграму Венна, визначте спільне та відмінне доби «проспериті» та «нового курсу» Ф. Рузвельта.

«Проспериті»

«Новий курс»

3. Репортаж про «Велику депресію» в США (виступ учнів з творчим завданням)

III. Повідомлення теми, мети уроку, мотивація навчальної діяльності.

IV. Вивчення нового матеріалу.

План

1. Становище Великобританії після війни.
2. Політика лейбористів і консерваторів.
3. Особливості розвитку країни в 30-х роках.

Становище Великобританії після війни

Стадія осмислення

1. Використовуючи інформацію підручника, визначте досягнення та втрати Великобританії після Першої світової війни. Отримані дані занесіть в таблицю.

Прогнозована відповідь:

Велика Британія після війни

Перетворення з кредитора США на їх боржника

2. Охарактеризуйте статус Великобританії після Першої світової війни. (Перетворення з кредитора США на їх боржника.)

3. Розв'яжіть проблемне завдання: «Чим були породжені повоєнні проблеми Великої Британії – країни, на території якої не пролунав жоден постріл під час війни?». (Учні розв'язують завдання.)

Політика британських урядів 20-30-х рр. ХХ ст.

Трансформація двопалатної системи

Робота в групах (метод ролівої діяльності).

1. Від імені одного з прем'єр-міністрів, проаналізуйте діяльність урядів за алгоритмом:

- умови приходу до влади, роки, прем'єр-міністр;
- реформи уряду;
- шляхи розв'язання соціальних конфліктів;
- оцінка діяльності урядів.

I група: ліберально-консервативний уряд Д. Ллойд-Джорджа.

II група: консервативні уряди Е. Бонар-Лоу, С. Болдуїна.

III група: лейбористські уряди Р. Макдональда.

IV група: «Національний уряд» (лейбористи, консерватори, ліберали).

2. «Учасники урядів» представляють результати своєї роботи, заповнюють порівняльну таблицю:

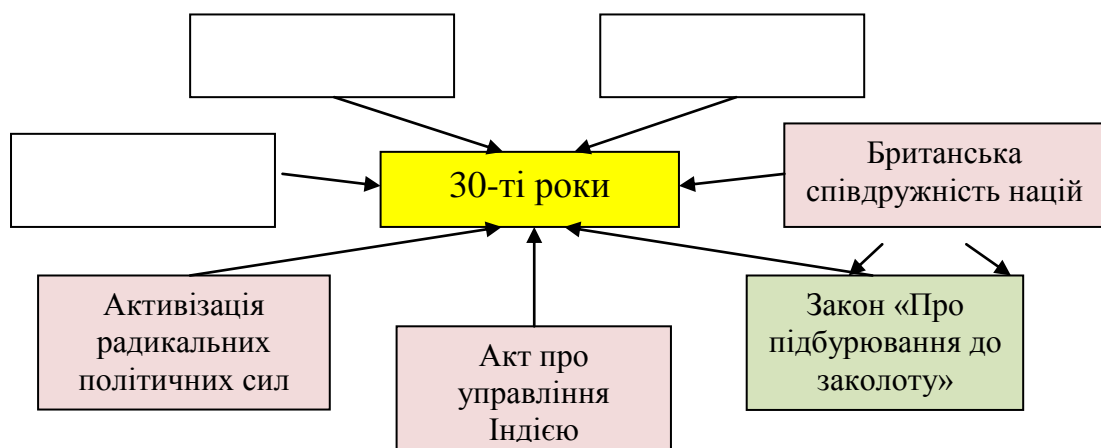
Політика британських урядів

Питання	У р я д и		
	Консервативні	Лейбористські	Коаліційні
Умови приходу до влади, період діяльності; прем'єр-міністр			
Реформи (заходи)			
Шляхи розв'язання соціальних конфліктів			
Оцінка діяльності уряду			

Розв'яжіть проблемне завдання: «Як ви вважаєте, політика яких урядів була найбільш вдалою для збереження стабільності та демократичних засад суспільства?».

Особливості розвитку країни в 30-х рр. XX ст.

1. Розповідь учителя супроводжується складанням опорної схеми «Великобританія в 30-х роках XX століття» (метод «Асоціативний куш»):

V. Закріплення нових знань та вмінь учнів (рефлексія).

Запитання:

1. Визначте статус Великобританії після війни.
2. Назвіть уряди Великобританії 20-30-х рр. XX ст.
3. Як ви вважаєте, політика яких урядів була найбільш вдалою для збереження стабільності та демократичних засад суспільства?

VI. Підсумки уроку. Оцінювання діяльності учнів.

VII. Домашнє завдання (випереджувальне).

1. Наслідки Першої світової війни для Франції.
2. Політика французьких урядів 20-30-х рр. XX ст.

Тема. Політичний та соціально-економічний розвиток Франції у 20-х рр. ХХ ст. Франція та Іспанія в період кризи.

Мета: охарактеризувати наслідки Першої світової війни для Франції, проаналізувати соціально-економічний, політичний розвиток країни у 20-30-ті роки ХХ ст.; визначити причини та наслідки створення й діяльності урядів Народного фронту Франції та Іспанії; формувати вміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати історичні події та явища; виховувати інтерес до минулого різних народів.

Обладнання: підручник, політична карта світу, роздатковий матеріал, опорні схеми, таблиці, атласи.

Особистість в історії: А. Мільєран, Р. Пуанкаре, Е. Ерріо, Л. Блюм, М. Торез.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Поняття, терміни: «Національний блок», картель «лівих сил», «Народний фронт», кортеси.

Основні дати і події:

1919-1924 рр. – діяльність уряду «Національного блоку»;

1924-1926 рр. – діяльність уряду «лівого блоку»;

1926-1929 рр. – діяльність уряду «Національної єдності»;

6 лютого 1934 р. – спроба фашистського путчу в Парижі;

1936-1938 рр. – діяльність уряду Народного фронту у Франції;

1936 р. – перемога Народного фронту на виборах до парламенту Іспанії.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів (стадія виклику).

Бесіда.

1. Учасником якого воєнно-політичного блоку була Франція під час Першої світової війни?

2. Користуючись атласом, визначте і назвіть битви, що відбувались на території Франції.

3. Визначте позитивні й негативні наслідки війни для Франції.

Відповідь оформіть таблицею.

Прогнозована відповідь:

Наслідки Першої світової війни для Франції	
Негативні	Позитивні
<ul style="list-style-type: none">- одна з найбільш постраждалих у війні;- демографічні втрати;- великі матеріальні збитки;- перетворення з країни-кредитора на країну-боржника;- катастрофічне падіння курсу франка;- нестримна інфляція.	<p>За рішенням Паризької мирної конференції отримала:</p> <ul style="list-style-type: none">- Ельзас, Лотарингію;- 52% репарацій з Німеччини;- мандати на управління Ліваном і Сирією;- частину Німецьких колоній в Африці.

1. Чи вплинули підсумки Паризької конференції на міжнародне становище Франції? Обґрунтуйте відповідь.

2. Охарактеризуйте зміну статусу Франції після Першої світової війни. (Прогнозована відповідь: перетворення з країни-кредитора на країну-боржника.)

3. Продовжити речення: Першочерговими завданнями, що стояли перед повоєнною Францією були...

Прогнозована відповідь: відбудова постраждалих районів, переведення економіки на випуск мирної продукції, працевлаштування ветеранів, подолання інфляції, послаблення соціальної напруги в суспільстві.

III. Повідомлення теми, мети, завдань уроку, мотивація навчальної діяльності.

IV. Вивчення нового матеріалу (стадія осмислення).

План

1. Соціально-економічний, політичний розвиток Франції в 20-х роках ХХ століття.

2. Франція та Іспанія в період кризи.

3. Зростання фашистської загрози. Створення та діяльність урядів Народного фронту Франції та Іспанії.

*Соціально-економічний, політичний розвиток Франції
в 20-х роках ХХ століття*

Перевірка випереджального завдання «Політика французьких урядів 20-х років».

Робота в групах.

Учні об'єднанні в групи, кожна з яких представляє уряд Франції 20-х років ХХ ст.

I група – Національний блок.

II група – «картель лівих сил».

III група – уряд національної єдності.

У кожній з груп працюють «експерти».

Завдання:

а) використовуючи відповідний алгоритм, заповніть таблицю:

Політика французьких урядів у 20-х роках

Назва уряду	Роки діяльності, прем'єр-міністр	Умови приходу до влади	Політичні партії, що утворили	Соціально-економічні перетворення	Зовнішня політика
Національний блок					
«Картель лівих сил»					
Уряд національної єдності					

б) «експерти» мають визначити, які соціальні й економічні проблеми вдалося вирішити, а які залишилися нерозв'язаними. Чому?

Виступ представників груп та результати дослідження «експертів».

Франція та Іспанія в період економічної кризи

Розповідь учителя з використанням опорної схеми «Світова економічна криза. Франція. Іспанія» (див. додаток 1).

Завдання учням:

1. Чи можна вважати економічну кризу у Франції, Іспанії «французьким варіантом», «іспанським варіантом» «Великої депресії»? (Метод «Займи позицію».) Спростуйте або доведіть своє твердження (дискусія).

Зростання фашистської загрози.

Створення та діяльність урядів Народного фронту Франції та Іспанії

Учитель дає визначення поняття і пропонує записати його в зошит.

Народний фронт – об'єднання демократичних сил у 30-х рр. XX ст., що стали на шляху фашистів до влади.

Робота в групах.

1. Опрацювати фрагмент документа «Програма Народного фронту» (див. додаток 2).

2. Ознайомитись з відповідним текстом підручника «Створення та діяльність урядів Народного фронту в Іспанії, Франції».

3. Використовуючи метод «Круговий огляд», виконайте завдання:

<i>Передумови виникнення Народного фронту</i>	
Франція	Іспанія

<i>Вимоги Народного фронту</i>		
Економічні	Політичні	
	Франція	
	Іспанія	

<i>Основні заходи урядів Народного фронту</i>	
Франція	Іспанія

<i>Значення діяльності Народного фронту</i>	
Франція	Іспанія

V. Закріплення нових знань і вмінь учнів (рефлексія).

Запитання:

1. Визначте відмінні риси економічної кризи Франції та Іспанії.

2. Дайте визначення поняття Народного фронту.

3. Які чинники робили прихід Народних фронтів до влади у Франції та Іспанії можливим? Які чинники робили цей прихід необхідним?

VI. Підсумки уроку. Оцінювання навчальної діяльності учнів.

VII. Повідомлення домашнього завдання.

1. Розв'яжіть проблемне завдання: «Чи були закладені передумови розпаду Народного фронту у Франції, Іспанії ще за часів його створення?».

2. Визначте спільні риси економічних криз у Франції та Іспанії.

Світова економічна криза

<u>Франція</u>	<u>Іспанія</u>
1930-1935 рр. – економічна криза <i>Скорочення виплаву чавуну, сталі, продукції машинобудування, важке становище текстильної промисловості, крах великих банків, зменшення виробництва автомобілів, кольорових металів, обсягу зовнішньої торгівлі, цін на сільськогосподарську продукцію.</i>	1929-1933 рр. – економічна криза <i>Масове закриття підприємств, безробіття, зниження заробітної плати, припинення соціальних виплат, робітничі й селянські виступи.</i>
<u>В умовах кризи</u> пошук шляхів реформування економіки: втручання держави в економіку → уникнення економічної і соціальної катастрофи; наростання фашистської загрози. 1934 р. – спроба фашистського путчу. 1936 р. – Народний фронт.	<u>В умовах кризи</u> 1930 р. – відставка диктатора П. де Рівери; 1931 р. – повалення монархії; 1931 р. – проголошення республіки; спроби реформування країни; 1933 р. – «праві» перемагають на виборах до кортесів; 1933-1936 рр. – активізація фашистів, створення «Іспанської фаланги»; 1936 р. – Народний фронт.

Програма Народного фронту
(витяг)

I. Політичні вимоги

1. Захист свободи.

§ 1. Загальна амністія.

§ 2. Проти фашистських ліг:

а) ефективне роззброєння та розпуск напіввійськових формувань відповідно до законів;

б) застосування законом заходів, що передбачаються в разі провокації, убивства чи замаху на безпеку держави.

§ 5. Профспілкові свободи:

а) застосування та дотримання права спілок;

б) дотримання права жінок на працю.

2. Захист миру.

§ 1. Заклик до співпраці всього народу, і особливо трудящих мас, у справі збереження та організації миру.

§ 2. Міжнародне співробітництво в межах Ліги Націй з метою гарантування колективної безпеки способом визначення агресора та автоматичного й солідарного застосування санкцій у разі агресії.

§ 4. Націоналізація військової промисловості та скасування приватної торгівлі зброєю.

§ 7. Поширення, особливо в Східній і Центральній Європі, системи пактів, відкритих для всіх згідно з принципами франко-радянського договору.

II. Економічні вимоги

1. Відновлення купівельної спроможності, що була знищена чи послаблена кризою.

Створення національного посередницького бюро з продажу зерна з метою знищення здріства, яке здійснюють спекулянти, з виробників і споживачів.

Скасування примусового опису майна і полегшення боргового тягара.

2. Проти грабунку заощаджень. За кращу організацію кредиту.

3. Оздоровлення фінансистів.

Тема. Прихід фашистів до влади в Італії. Фашизація країни. Створення «корпоративної системи».

Мета: проаналізувати причини встановлення фашистського режиму в Італії; визначити основні ідеї фашизму; розкрити суть «корпоративної системи» та особливості фашизації країни; формувати вміння користуватися науковою термінологією.

Обладнання: політична карта Європи, історичний атлас, підручник, логічні схеми.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Поняття і терміни: тоталітаризм, фашизм, корпоративна система, дуче.

Основні дати і події:

1919 р. – зародження фашистського руху в Італії; створення фашистської партії;

жовтень 1922 р. – «похід на Рим» (спроба державного перевороту);

1925 р. – проголошення Б.Муссоліні диктатором (дуче).

Особистості в історії: Б.Муссоліні.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Перевірка домашнього завдання.

1. Визначте спільні риси економічної кризи у Франції та Іспанії.

2. Дайте визначення поняття «Народний фронт».

Розв'яжіть проблемні задачі:

1. Чи були закладені передумови розпаду Народного фронту у Франції та Іспанії ще за часів його створення?

2. Здійснивши аналіз, порівняння, узагальнення, з'ясуйте чому Франції вдалося вийти з «Великої депресії», зберігши демократичний режим, а Іспанія вийшла з кризи шляхом утвердження диктаторського режиму?

III. Повідомлення теми, мети уроку, мотивація навчальної діяльності.

IV. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів (стадія виклику).

Спрогнозуйте наслідки Першої світової війни для Італії.

Прогнозована відповідь: незначні територіальні надбання, демографічні втрати, величезні військові втрати, зовнішній борг, погіршення відносин із союзниками, які не бажали задовольнити значні територіальні домагання Італії, економічна криза.

V. Вивчення нового матеріалу (стадія осмислення).

План

1. Прихід до влади в Італії фашистів.

2. Створення «корпоративної системи».

3. Фашизація країни.

Проблема: «Фашизм: історична випадковість чи закономірність політичного розвитку Європи?».

Прихід до влади в Італії фашистів

Формування поняття «тоталітаризм», «фашизм».

Визначення записуються в зошит.

Тоталітаризм – політичний режим, при якому панує цілковитий контроль над життям суспільства і кожної людини зокрема, всевладдя однієї обов'язкової для всіх ідеології, відхилення від якої або критика якої розглядається як державний злочин; державна влада зосереджується в руках певної групи (партії), яка знищує демократичні свободи, повністю підпорядковує всі сфери життя своїм інтересам, контролює внутрішній світ людини методами терору, політичного, духовного закабалення.

Різновиди тоталітаризму:

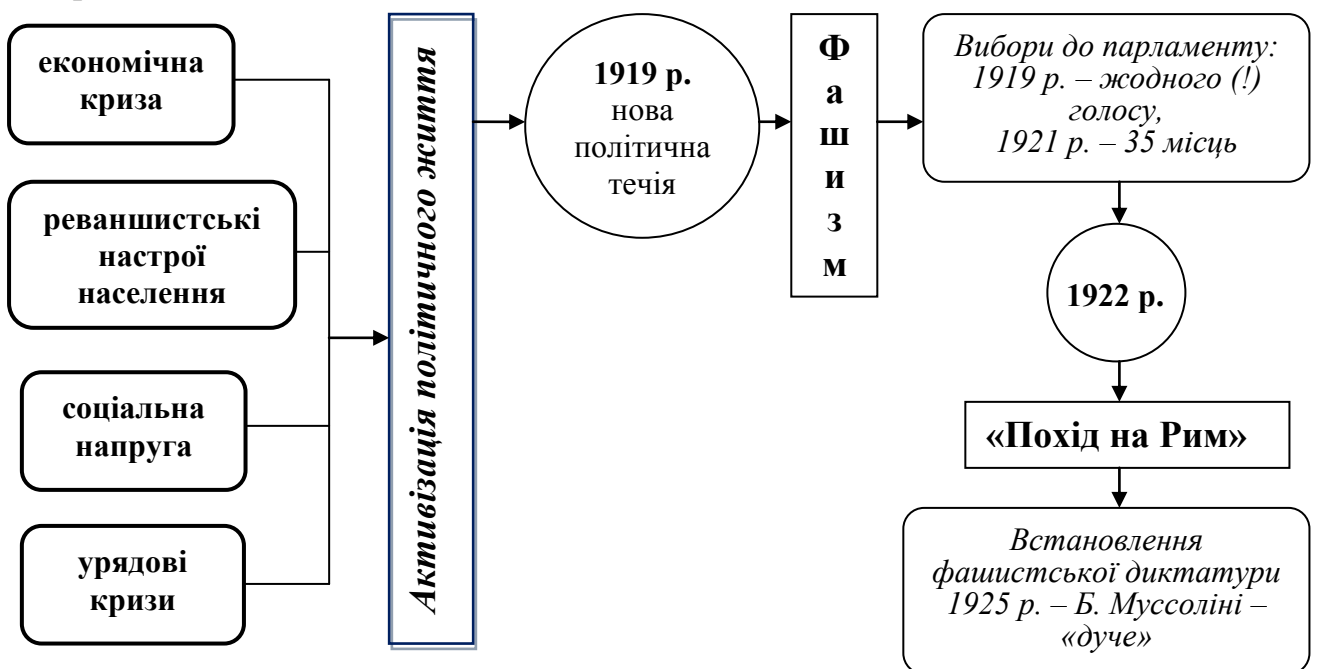
- фашизм;
- націонал-соціалізм;
- сталінізм;
- автократія.

Фашизм – політична течія, що виникла в Італії в 1919 році, пов'язана з режимом Б. Муссоліні. Правий соціально-політичний рух, ідеологія, державний режим тоталітарного типу, відкрито терористична диктатура.

Учитель розкриває соціально-політичну ситуацію в країні в 1919-1922 рр., пояснює причини і наслідки виникнення фашизму в Італії.

Завдання: скласти логічну схему «Прихід фашистів до влади в Італії: причини, наслідки».

Прогнозована відповідь:

Питання: Чим пояснити швидке просування фашистів до влади?

Прогнозована відповідь: популярність серед молоді, підтримка фашистів з боку верхівки буржуазії, привабливі ідеї фашистів щодо відродження Великої Римської імперії, відсутність протидії з боку уряду. Методи: тиск, залякування, терор.

«Корпоративна система»

1. Формування поняття «корпоративна система».

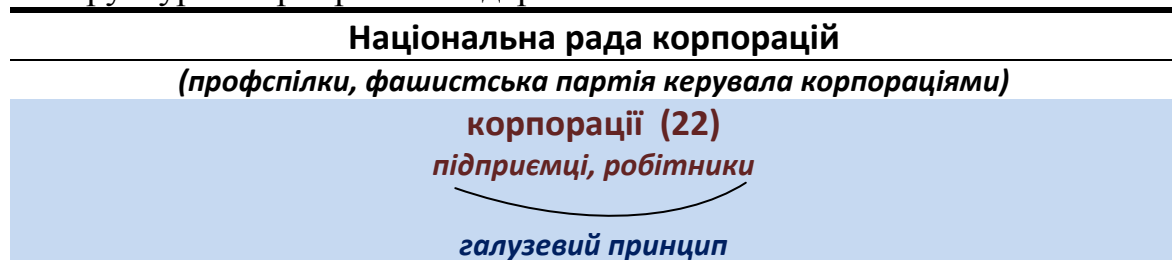
З 1927 року в Італії починається процес формування «корпоративної система» – економічної політики фашистів.

Б. Муссоліні казав: *«Фашистська держава може бути лише корпоративною або вона не буде фашистською».*

Фашисти створили 22 корпорації, що об'єднали робітників і підприємців за галузевою ознакою і тримали під контролем все економічне й соціальне життя країни. До корпорації включили представників профспілки, які разом з фашистами і під їх контролем керували корпораціями.

У 1934 році було проголошено курс на створення «корпоративної держави». На середину 1930-х років майже всі італійці стали членами корпорацій.

Структура «корпоративної держави»

2. Опрацювати відповідний текст підручника, використовуючи метод «Подвійні нотатки».

3. Використовуючи аргументи і контраргументи, визначте доцільність створення «корпоративної держави» в Італії.

Фашизація країни

Проблемне завдання: Чи можна було запобігти фашизації Італії?

1. Опрацювати відповідний матеріал підручника, використовуючи метод «Маркування тексту».

2. Поставте одне запитання до опрацьованої теми.

Розв'язання проблемного завдання.

VI. Рефлексія.

Вправа. Скласти сенкан до терміну «тоталітаризм».

Прогнозована відповідь:

тоталітаризм

всеохоплюючий, всевладний,
підпорядковує, контролює, уніфікує,
монополізує владу

система

VII. Підсумки уроку. Оцінювання навчальних досягнень учнів.

VIII. Повідомлення домашнього завдання.

1. Підготувати повідомлення про напрямки зовнішньої політики Італії.
2. Вивчити і пояснювати поняття «тоталітаризм», «фашизм», «корпоративна система»;
3. Написати есе, присвячене фашизації Італії.

Тема. Німеччина в 20-30-х роках XX століття.

Мета: визначити причини, хід, наслідки Листопадової революції в Німеччині; охарактеризувати особливості соціально-економічного розвитку Німеччини в період Веймарської республіки; розвивати вміння порівнювати, аналізувати і критично оцінювати історичні факти та діяльність осіб; формувати пріоритети загальнолюдських цінностей.

Поняття і терміни: нацизм, рейхсканцлер, фюрер, антисемітизм.

Основні дати й події:

- 3 листопада 1918 р. – початок революції;
- 9 листопада 1918р. – збройне повстання в Берліні. Проголошення Німеччини республікою;
- грудень 1918 р. – утворення Комуністичної партії Німеччини;
- 31 липня 1919 р. – проголошення Веймарської республіки;
- листопад 1923 р. – «пивний путч»;
- 30 січня 1933 р. – А. Гітлера призначено рейхканцлером.

Особистість в історії: Ф. Еберт, П. фон Гінденбург, А. Гітлер.

Обладнання: політична карта світу, історичний атлас, роздатковий матеріал, підручник, таблиці.

Тип уроку: комбінований.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів (стадія виклику).

Бесіда:

1. Дайте визначення поняттям «фашизм», «тоталітаризм», «фаланга», «корпоративна система».
2. Якою була внутрішня політика фашистського уряду?
3. На що була спрямована зовнішня політика режиму Б. Муссоліні?
4. Які обмеження накладались на Німеччину Версальським мирним договором?
5. Покажіть на карті-атласі території, які втратила Німеччина згідно з Версальським мирним договором.

III. Повідомлення теми, мети, завдань уроку, мотивація навчальної діяльності.

План

1. Причини, хід, наслідки Листопадової революції 1918 року.
2. Веймарська конституція.
3. Німеччина в період Веймарської республіки.
4. Встановлення нацистської диктатури.

IV. Вивчення нового матеріалу (стадія осмислення).

Причини, хід, наслідки

Листопадової революції 1918 року

Завдання: використовуючи текст підручника, коментар учителя, скласти тезовий план розповіді про Листопадову революцію 1918 року.

Прогнозована відповідь:

Причини	Події	Наслідки
<ul style="list-style-type: none">• поразка Німеччини в Першій світовій війні (загострення соціально-економічної ситуації через великі людські і матеріальні втрати);• дорожнеча, голод, інфляція;• відсутність реальних прав і свобод;• ріст робітничого руху;• революційні події в Росії.	<ul style="list-style-type: none">• 3 листопада 1918 р. – повстання моряків у м. Кілі;• 7-9 листопада 1918 р. – повстання охопило всі великі міста, в т.ч. Берлін;• зречення імператора Вільгельма II, відставка уряду;• новий уряд – Раду народних уповноважених (РНУ) очолив Ф. Еберт;• заходи уряду: спроба розв'язати соціально-економічні, суспільно-політичні проблеми;• грудень 1918 р. – створення КПП, рішення комуністів бойкотувати вибори до Установчих зборів;• січень 1919 р.:<ul style="list-style-type: none">а) виступи в Берліні, придушені урядом;б) вибори до Установчих зборів;• лютий 1919 р. – Установчі збори обрали президентом Ф. Еберта;• коаліційний уряд.	<ul style="list-style-type: none">• повалення монархії;• проголошення республіки;• вихід Німеччини з війни;• - проголошення демократичних прав і свобод.

Проблемне питання. Яка з причин Листопадової революції була вирішальною? Відповідь обґрунтуйте.

Веймарська конституція

Розповідь учителя.

На виборах до Національних (Установчих) зборів більшість отримали праві та центристські партії. Комуністи вибори бойкотували. Національні збори працювали з 6 лютого по 31 липня 1919 р. у м. Веймарі на півдні Німеччини. В останній день роботи була прийнята конституція, яка разом із республікою, створеною на її основі, отримала назву Веймарської.

Робота з документом.

– витяги з Веймарської конституції (додаток 1);

– схема «Політичний устрій Веймарської республіки» (додаток 2).

Проблемне завдання: Чи можна стверджувати, що Веймарська конституція мала демократичний характер? Обґрунтуйте свою позицію (*метод «Дискусійної шкали»*).

Німеччина в період Веймарської республіки

Проблемне завдання: Чим демократія Веймарської республіки відрізнялася від американської та британської демократії?

Робота в групах.

1. Проаналізувати роздатковий матеріал.

2. Розв'язати завдання:

I група: опрацювати схему «Економічний розвиток Німеччини у 1920-ті рр.» (додаток 3).

Завдання: Ви – представники різних верств населення Німеччини. Як би ви оцінили економічну ситуацію в республіці? (метод «Ретроальтернативи»).

Прогнозована відповідь. Сільські фермери і юнкери все більш і більш ворожо сприймають режим; перші розраховують на нацистів, останні – на авторитарну систему уряду. Роботодавці обурюються через високі витрати на соціальне забезпечення в час обмеженого економічного росту. Робітники отримують скромні прибутки. Економіка залежить від економіки США.

II група: проаналізувати Програму НСДАП (додаток 4).

Завдання: Які положення програми приваблювали німецьке суспільство? Чому?

Як ви розумієте п. 8 Програми НСДАП?

Поясніть п. 25.

III група: проаналізувати події соціально-політичних криз:

березень 1920 р. – спроба державного перевороту під керівництвом юнкера Каппа;

жовтень 1923 р. – виступ «пролетарських сотень» КПН у м. Гамбурзі;

листопад 1923 р. – «пивний путч» у Мюнхені.

Питання. Чи були кризи закономірними? Спрогнозуйте їх наслідок. (Метод «Передбачення».)

Встановлення нацистської диктатури.

Визначення поняття «нацизм» учні записують в зошит.

Нацизм – націонал-соціалізм, гітлеризм, політичний рух з 1919 р., ідеологія, державний режим Німеччини; поєднання елітарних, расистських теорій, що обґрунтовували права Німеччини на завоювання інших народів, світове панування.

Опрацювати відповідний текст параграфа.

Дати відповідь на питання:

1. Які причини встановлення нацистської диктатури? (Метод «Мозковий штурм».)

Прогнозована відповідь: економічна криза, неспроможність правлячих кіл керувати країною парламентськими методами, ріст соціальних суперечностей, слабкість Веймарської республіки, відсутність єдності серед партій, підтримка нацистів великим бізнесом, посилення прагнення до сильної влади, здатної навести порядок в країні.

2. Скласти хронологічну таблицю просування фашистів до влади.

Прогнозована відповідь:

липень 1932 р. – на виборах до рейхстагу нацисти набрали 37,4% голосів виборців;

30 серпня 1932 р. – Г. Герінг – голова рейхстагу;

30 січня 1933 р. – президент Гінденбург призначив А. Гітлера рейхсканцлером;

23 березня 1933 р. – рейхстаг прийняв закон про надання Гітлеру надзвичайних повноважень;

серпень 1934 р. – Гітлер поєднує пост канцлера і президента.

Проблемне завдання: Чи існувала в Німеччині в 1933 р. альтернатива приходу нацистів до влади?

V. Закріплення нових знань і вмінь учнів (рефлексія).

Бесіда.

1. Назвіть причини революції 1918 року в Німеччині.

2. Якими були підсумки революції?

3. Поясніть термін «нацизм» (*метод «Перекладач»*).

4. Виділіть особливості нацистського режиму в Німеччині.

VI. Підсумки уроку. Оцінювання навчальних досягнень учнів.

VII. Домашнє завдання. Підготувати презентацію політичних портретів А. Гітлера, Б. Муссоліні, Ф. Франко, Й. Сталін.

Додаток 1

Витяги з Веймарської конституції

Стаття 20. Рейхстаг складається з депутатів німецького народу.

Стаття 21. Депутати є представниками всього народу. Вони підкоряються тільки своїй совісті та не зв'язані мандатами.

Стаття 22. Депутати обираються загальною, рівною, прямою й таємною подачею голосів на засадах пропорційного представництва, чоловіками і жінками, які досягли 20-річного віку.

Стаття 23. Рейхстаг обирається на 4 роки.

Стаття 41. Президент імперії обирається всім німецьким народом. Може бути обраний кожен німець, якому виповнилося 35 років.

Стаття 43. Президент імперії обирається на 7 років.

Стаття 109. Усі німці рівні перед законом. Чоловіки і жінки мають в принципі однакові права і несуть однакові обов'язки. Публічно-правові привілеї та обмеження, зумовлені народженням або станом, підлягають скасуванню.

Стаття 114. Свобода особистості є недоторканною.

Стаття 115. Житло кожного німця є його вільним сховищем. Воно недоторканне.

Стаття 118. Кожен німець має право в межах загальних законів висловлювати свої думки... цензура не допускається.

Стаття 123. Усі німці мають право збиратися мирно та без зброї, не роблячи попередньої заяви й не питаючи особливого дозволу.

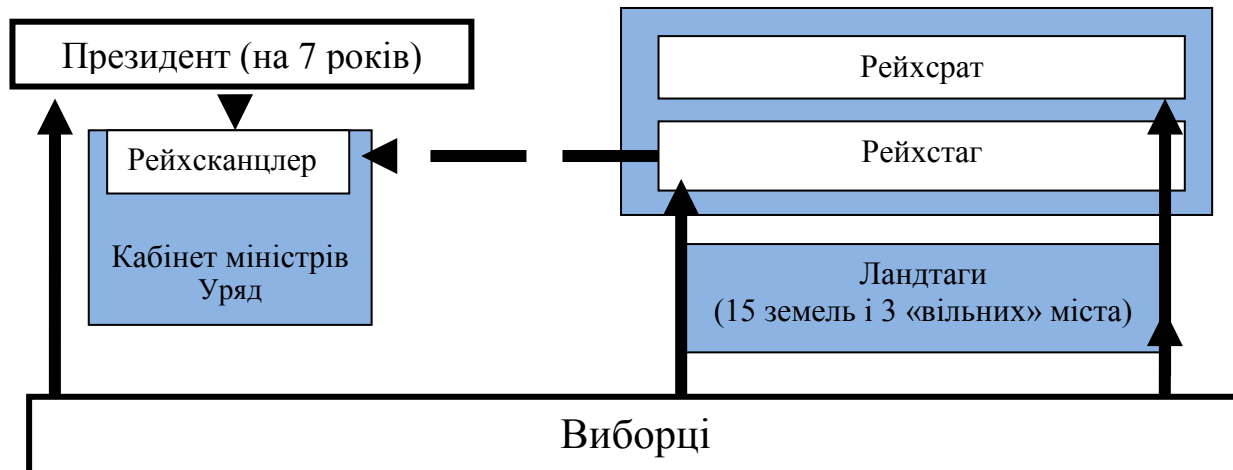
Стаття 124. Усі німці мають право утворювати союзи або спілки в цілях, що не суперечать кримінальним законам.

Стаття 125. Гарантується свобода слова і таємниця виборів.

Стаття 153. Власність забезпечується конституцією.

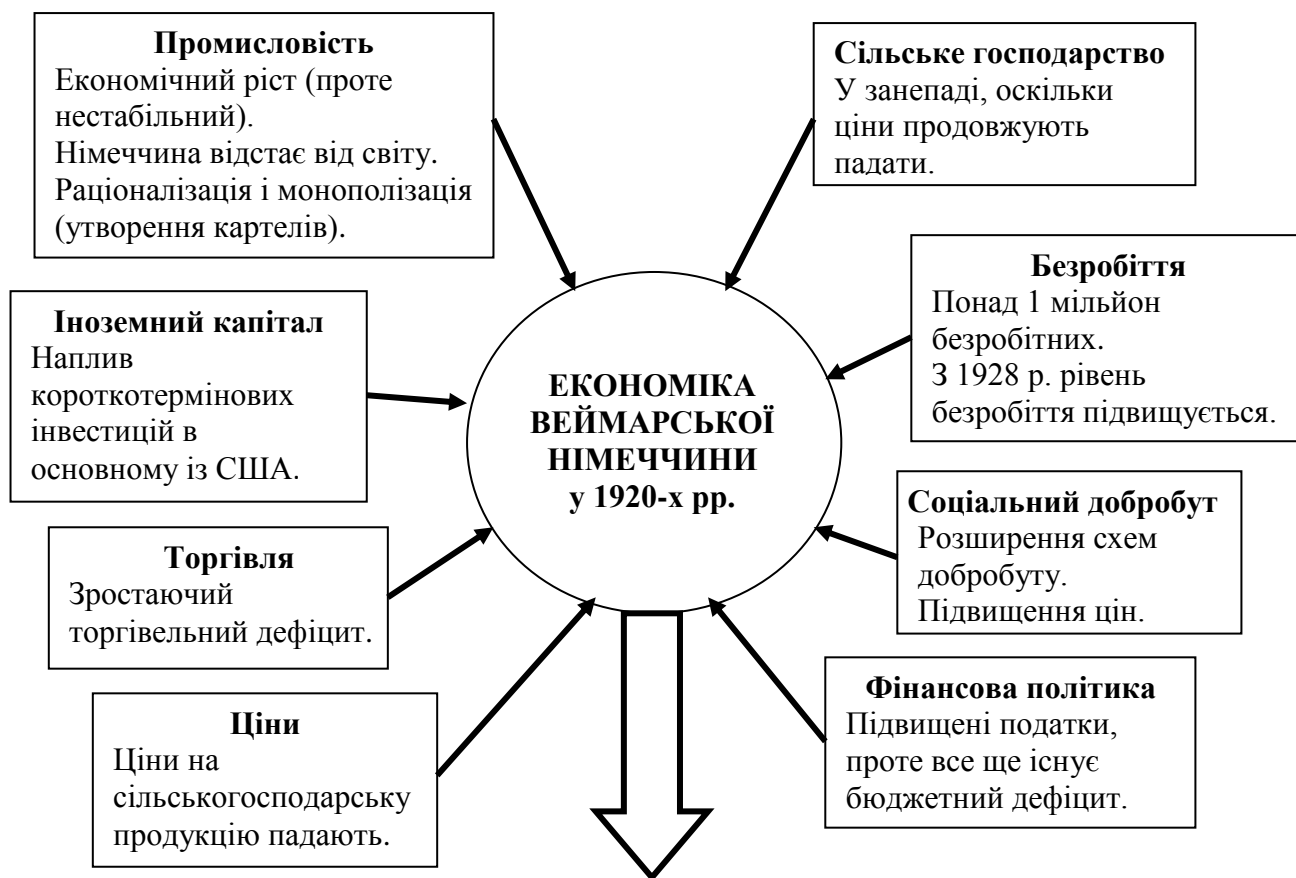
Додаток 2

Політичний устрій Веймарської республіки

Додаток 3

Економічний розвиток Німеччини у 1920-ті рр.

Результати
?

Програмні завдання НСДАП (витяг)

Мюнхен, 24 лютого 1920 р.

1. Ми вимагаємо об'єднання всіх Німців у велику Німеччину на основі права народів на самовизначення.

2. Ми вимагаємо рівноправ'я німецького народу з іншими націями, скасування Версальської мирної угоди.

3. Ми вимагаємо території та землі для харчування нашого народу і для поселення нашого надлишкового населення.

4. Громадянином держави може бути лише той, хто належить до німецького народу... лише той, в чийх жилах тече тільки німецька кров, без огляду на віросповідання. Тому євреї не можуть належати до німецького народу.

5. Хто не є громадянином німецької держави, може жити в Німеччині лише на правах гостя і підпорядковується законам про чужоземців.

8. Необхідно заборонити будь-яку подальшу еміграцію осіб ненімецького походження. Ми вимагаємо, щоб усіх осіб ненімецького походження, які поселились у Німеччині з 2 серпня 1914 року, зобов'язали негайно покинути країну.

23. Ми вимагаємо законодавчої боротьби проти свідомого політичного обману і розповсюдження його через друк. Щоб створити дійсно німецьку пресу, ми вимагаємо:

1) усі редактори та співробітники газет, що виходять німецькою мовою, повинні належати до німецького народу;

2) німецькі газети повинні мати особливий дозвіл від держави; вони повинні виходити німецькою мовою.

25. Для проведення всього цього ми вимагаємо: створення сильної, центральної державної влади, необмеженої влади центрального політичного парламенту над усією імперією і над усіма її організаціями, створення станових та професійних палат для проведення загальнонімецьких законів в окремих союзних державах Німеччини.

Тема. Політичні портрети Б. Муссоліні, А. Гітлера, Ф. Франко.

Мета: узагальнити знання про особливості розвитку тоталітарних держав; дати оцінку діяльності лідерів і їх ролі в політичному, економічному розвитку та становленні тоталітарної системи у своїх державах; розвивати вміння використовувати різні історичні джерела, критично аналізувати інформацію, пояснювати, порівнювати і оцінювати історичні факти.

Тип уроку: урок узагальнення.

Форма проведення: урок з використанням ІКТ.

Обладнання: схеми, таблиці, мультимедійна дошка, тематичні презентації, портрети діячів.

Поняття і терміни: тоталітаризм, фашизм, нацизм, сталінізм, авторитаризм, корпоративна система

Особистість в історії: Б. Муссоліні, А. Гітлер, Ф. Франко.

Основні дати й події:

- 1919 р. – створення фашистської організації в Італії;
- 1922 р. – Б. Муссоліні – прем'єр-міністр;
- 1925 р. – проголошення Б. Муссоліні диктатором (дуче);
- 1936-1939 рр. – громадянська війна в Іспанії, встановлення диктатури Ф. Франко;
- 1933 р. – А. Гітлера призначено рейхсканцлером Німеччини.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація знань, умінь (стадія виклику).

Запитання:

1. Якому явищу дав характеристику Б. Муссоліні:

«Усе в державі, нічого поза державою, нічого проти держави».

Прогнозована відповідь: «тоталітаризм».

2. Поясніть, як ви розумієте це поняття.

Прогнозована відповідь: тотальний, всеохоплюючий контроль державою всіх сфер життя суспільства; політичний режим з обов'язковою для всіх ідеологією.

3. Дослідіть джерела (додаток 1).

Визначте, на які основні чинники формування тоталітаризму звертають увагу автори джерел? Що спільного і відмінного в поглядах дослідників?

4. У яких державах панували тоталітарні режими? (Італія, Німеччина, СРСР, Іспанія...)

Чи сприяв тоталітарний режим економічному розвитку вказаних країн? Використовуючи умовні символи, заповніть таблицю.

Прогнозована відповідь:

Італія	промисловість ↑, зерно!, фінанси ↯
	безробіття O, зарплата ↑, важка промисловість ↑
	індустріально-аграрна !
	промисловість ↑, рівень життя !

Яким шляхом це досягалось?

Прогнозована відповідь:

- великими жертвами, насильством, переслідуваннями;
- постійним порушенням, недотриманням прав людини.

Виконайте вправу сенкан (термін «тоталітаризм»).

Тоталітаризм
всеохоплюючий, всевладний
підпорядковує, контролює, уніфікує
монополізує владу
система

Методичний коментар:

для характеристики певного явища підбираємо:

2 (два) прикметники;

3 (три) дієслова;

вираз, який характеризує явище;
висновок, що відповідає явищу.

III. Повідомлення теми, мети, завдань уроку.

Тоталітарний режим асоціюється з людиною, яка створила такий режим у своїй державі. Пропоную розглянути тему «Політичні портрети Б. Муссоліні, А. Гітлера, Ф. Франко».

Проблемне завдання:

- Вожді чи тирані?
- Диктатори чи політичні лідери?
- Альтернативні варіанти (інша точка зору)?
- Чому роль цих діячів в історії є неоднозначною?

Робота в групах.

Представлення політичних портретів (*випереджальне завдання, мультимедійна презентація*):

I група – Б. Муссоліні;

II група – А. Гітлера;

III група – Ф. Франко.

IV група – експерти, які роблять висновок про спільне та відмінне в політичних портретах лідерів.

IV. Вивчення нового матеріалу (стадія осмислення).

Кожна група представляє своє бачення політичної діяльності лідера, досліджує джерела (додаток 2), після чого відбувається дискусія.

Питання дискусії:

До портрету Б. Муссоліні: Які засоби для досягнення мети використовував Б. Муссоліні? Чи можна було обійтися без насилля?

Прогнозовані відповіді учнів:

...Б. Муссоліні заявив, що до влади йшов через насилля і жертви, іншого шляху він не бачив. Порядок і дисципліну запроваджував силою. Формувався фашистський світогляд у всіх сферах життя. Так звана фашизація країни сприяла ідеологічній обробці молоді, готувала слухняного солдата. Вважаю Муссоліні диктатором. Хоча себе він бачив вождем.

...На мою думку, до Муссоліні новітня історія не знала таких масштабів культу особи-правителя, який виник в Італії.

...Можна багато говорити про досягнення Італії за Муссоліні. Але відбувались вони в умовах тотального шпигунства, провокацій, тероризму. Демократія зникла. Усі партії, крім фашистської, були заборонені. Введена смертна кара. Таку політику, яку нав'язував Муссоліні своєму народу, виправдати неможливо.

...Коли я знайомила з політичним ростом Муссоліні, звернула увагу, що на початку кар'єри він не був ревностним католиком, а коли став «дуче» - заручився підтримкою католицької церкви. Скрипку змінив на бокс, який на його думку є «винятково фашистським засобом вираження» (тобто пристосовувався до будь-яких умов).

...Корпорації, які стали частиною фашизації країни, покладених на них завдань не виконали. Напередодні Другої світової війни Італія так і не змогла сама забезпечити себе сировиною та продовольством. Вважаю, що тоталітарний контроль, диктатура, лише стримувала розвиток Італії.

До портрету А. Гітлера: Соратники по партії називали Гітлера особистістю, справді великою людиною. А як вважаєте ви?

Прогнозовані відповіді учнів:

...Він стрімко проклав свій шлях у політиці, створив особисту абсолютну диктатуру. Не кожному це дано. Гітлер, на мою думку, уособлення зла, ненависті, агресії, негативу. Щодо великої людини, я не вважаю його великим. Про великих нащадки згадують лише добрим словом.

...До влади прийшов по трупах друзів. І цим все сказано.

... Його політика привела до страшної трагедії всіх народів, і все, що він робив, можна назвати злочином проти людства..

До портрету Ф. Франко: Яв ви вважаєте, Ф. Франко – вождь чи диктатор? Чому?

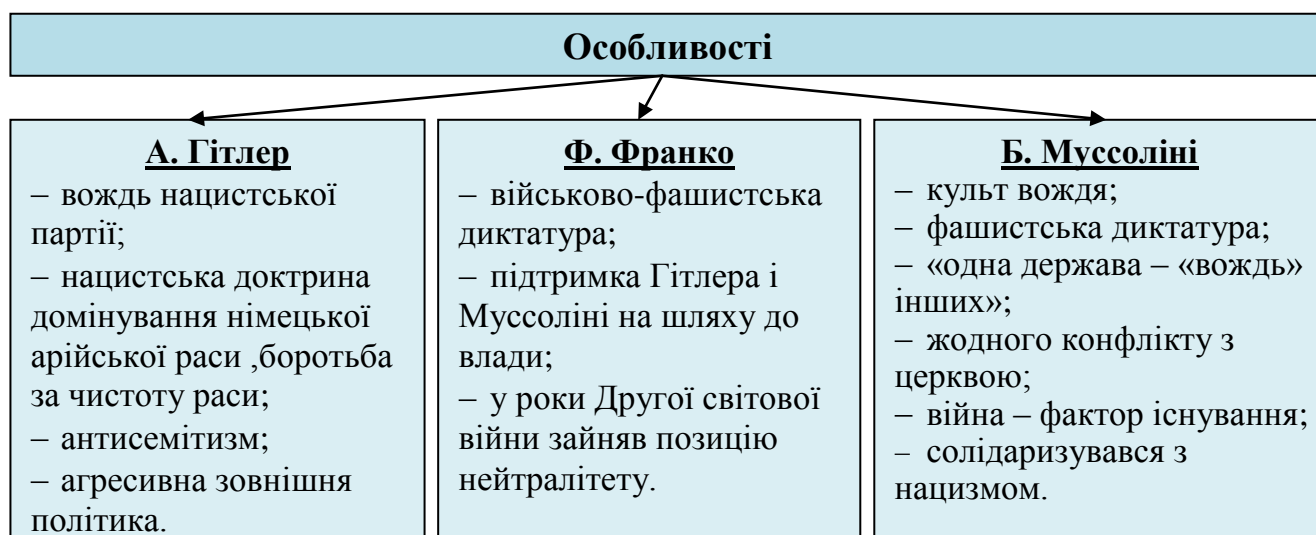
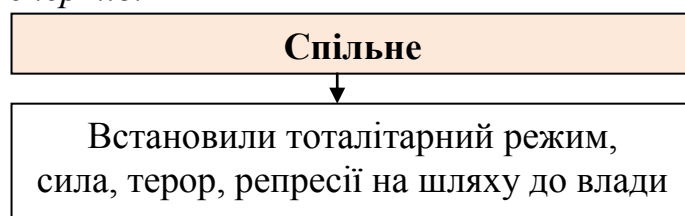
Прогнозовані відповіді учнів:

...Я вважаю, що Франко був політичним стратегом. Обережний, передбачливий. Скористався підтримкою Гітлера і Муссоліні, коли йшов до влади, але обрав нейтралітет, коли ті розпочали Другу світову війну.

...На мою думку, режим, який встановив Франко в Іспанії важко назвати фашистським в загальноприйнятому розумінні. Швидше, це була міра необхідності. Так, він встановив авторитарну диктатуру, але в тих умовах навести порядок у країні можна було лише авторитарними методами.

...Дійсно, після завершення громадянської війни Франко запровадив жорсткий терор. Страти, ув'язнення в концтаборах. Тому, я вважаю, що Франко – тиран, який стверджувався за допомогою репресій.

Висновок експертів:

Висновок. Роль А. Гітлера, Ф. Франко, Б. Муссоліні в історії є неоднозначною. Вони одночасно і вожді, і тирані, і диктатори, і політичні лідери. Але беззаперечним є той факт, що вони підштовхнули людство до страшної катастрофи – Другої світової війни. Людство зазнало величезних втрат. Поразка у війні привела до краху диктаторських режимів в Італії, Німеччині. Фашистська воєнна диктатура в Іспанії після Другої світової війни еволюціонувала до традиційного іспанського консерватизму.

VI. Підсумки уроку. Оцінювання учнів (рефлексія).

VII. Домашнє завдання.

Візьміть інтерв'ю в цих діячів.

1. Які питання ви хотіли б їм поставити? Чому?
2. Підберіть критерії для порівняння італійського, іспанського фашизму, німецького нацизму.
3. Історичне есе: «Чи можна було запобігти фашизації країн Європи?».

Додаток 1

Погляд дослідника

Двадцяте століття – це взагалі епоха здійснених чи здійснюваних утопій. Причому ці утопії, здійснюючись, набувають найчастіше образу і форми ідеологічної держави. Не політика і не тільки національне почуття рухає утворенням цих держав, і не тільки якісь стихійні соціальні процеси, а значною мірою ідеологія, що найчастіше обґрунтовує себе більш-менш науково і здійснюється в матеріальному вигляді...

Цей процес утворення нових держав якогось зовсім нового, ідеологічного типу відбувається в найкоротший термін і супроводжується величезними суспільними потрясіннями. Ідея, перемагаючи, підверстує до себе життя всього народу й суспільства і перебудовує світ подібно до себе.

Погляд дослідника

Тоталітаризм генетично пов'язаний з «повстанням мас», із переходом від традиційного до індустріального, масового суспільства і представницької демократії, з процесом модернізації, причому модернізації, що доганяє.

Образ монолітної держави, тоталітарної в повному розумінні цього слова, у якій всесильний режим, що цілком контролює економіку і соціальну сферу, винятково шляхом насильства і терору керує безмовним, автоматизованим суспільством..., далекий від реальності. Такої держави, такого суспільства, такого режиму історія ХХ ст. не знає; отже вона не знає такого тоталітаризму. Більше того викликають сумнів розповсюджені нині поняття – тоталітарне суспільство, тоталітарна свідомість, навіть тоталітарна держава... Мова може йти лише про специфічний тип політичного режиму, що, зрозуміло, накладає свій відбиток і на суспільство, і на його свідомість, і на державу, але не створює нових їхніх різновидів.

Погляд дослідника

Є підстави говорити про тоталітаризм, як про продукт саме сучасної історії, тому що лише на певній стадії суспільного і науково-технічного

розвитку політична влада змогла одержати засоби, які можна було б використати для всеохоплюючого контролю над суспільством.

Друкується за: Історія епохи очима людини.
Україна та Європа у 1900-1939 роках. 10 клас /
Ю.Комаров, В.Мисан, А.Осмоловський,
С.Білоножко, О.Зайцев. – К. : «Генеза», 2004 –
С. 243.

Додаток 2

Погляд дослідника

Б. Муссоліні про владу

Для того щоб керувати державою, тобі потрібно лише дві речі – поліція та озброєні загони на вулицях. Народні маси не повинні знати, вони повинні вірити і підкорятися формовці. Хтось має знати як завоювати увагу громадськості: це справжня таємниця правителя. Як тільки ми навчимо народні маси вірити в те, що можна зрушити гори з місця, вони погодяться з цією ілюзією, і тому вона може перетворитися на реальність.

Ці люди... повинні коритися. Їм потрібно вірити, й вони вірять в те, що я їм скажу, і тоді вони крокуватимуть в єдиному строю під моїм командуванням.

Погляд сучасника

З італійської газети 1920-х рр.

Потрібно покінчити з дурною утопією тих, хто вважає, що кожна людина може думати своєю головою. Італія має тільки одну голову, фашизм має тільки один мозок. Ця голова, цей мозок – наш дуче. Інакомислячим ми відрубаємо голови без усякої пощади.

Офіційний документ

З висловлювань А. Гітлера

У кого в руках молодь, у того і майбутнє. Я розпочинаю з молоді. Ми, ті, хто старі, – відпрацьований матеріал. Але моя чудова молодь! Погляньте на цих юнаків і підлітків! Який матеріал! З ними я зможу створити новий світ!

Це – героїчне покоління молоді, з якої вийде творець, людина – бог... Усяка освіта в національній державі має бути спрямована передусім не на те, щоб набивати учня нікчемними знаннями, а на створення здорового тіла... Нова молодь має бути мужньою та сильною. Ідеальна держава повинна базуватися на двох основних освітніх ідеях. По-перше, треба запалити вогонь у серці молоді і впровадити в її розум поняття раси. По-друге, німецька молодь має бути готовою до війни, навченою або перемогти, або вмерти. Кінцева мета освіти – сформувати громадян які усвідомлюватимуть славу країни й будуть фанатично віддані національній ідеї.

Друкується за: Історія епохи очима людини.
Україна та Європа у 1900-1939 роках. 10 клас /
Ю.Комаров, В.Мисан, А.Осмоловський,
С.Білоножко, О.Зайцев. – К. : «Генеза», 2004 –
С. 243.

Яке задоволення від життя може отримати така людина, як Гітлер? Він нікого не любить. Його не радує природа, він не бачить її краси. Він рідко посміхається, не розуміє гумору, йому недоступний цей божественний дар, який дає людині можливість сміятися навіть над самим собою... Усі нацистські лідери поводяться із страхітливою серйозністю... Але оскільки у Гітлера є історична місія, оскільки він не людина, а інструмент в історії, чи може він бути іншим? ...Гітлер озвучує те, що відчуває, думає і хоче німецький народ...

Друкується за: Новітня історія країн Європи та Америки (1918-2007): [навчальний посібник] / За редакцією Л.М. Мицик, Ю.В. Кузьменко. – К. : «Академвидав», 2008. – С. 104, 105.

Тема. Провідні держави світу в 20-30-х рр. XX ст.

Мета: узагальнити, закріпити, оцінити знання, набуті учнями впродовж вивчення теми; розвивати вміння та навички, які формувалися на попередніх уроках; спонукати учнів до подальшого поглиблення своїх знань у процесі вивчення історії.

Тип уроку: узагальнюючий.

Хід уроку

I. Організація навчальної діяльності.

II. Узагальнення знань.

I варіант

1. Розташуйте у хронологічній послідовності події:

- «похід на Рим»;
- створення Народного фронту в Іспанії;
- початок «проспериті» у США;
- створення лейбористського уряду Великобританії.

2. Встановіть відповідність між історичними явищами та країнами, у яких вони відбувались:

№ з/п	Явище	Країна
1.	Корпоративна система	а) Німеччина
2.	Веймарська республіка	б) Великобританія
3.	Народний фронт	в) Італія
4.	Лейбористський уряд	г) Франція
		д) США

3. Визначте статус Франції після Першої світової війни.

4. Дайте визначення поняттям:

«проспериті», «фашизм», «корпоративна система».

5. Складіть розгорнутий план до теми: «Новий курс» Ф.Рузвельта».

6. Розв'яжіть проблемне завдання.

Зробивши аналіз, порівняння та узагальнення, з'ясуйте, чому одним країнам (наприклад, США, Великобританії та Франції) вдалося вийти з «Великої депресії», зберігши демократичні режими, у той час як інші країни

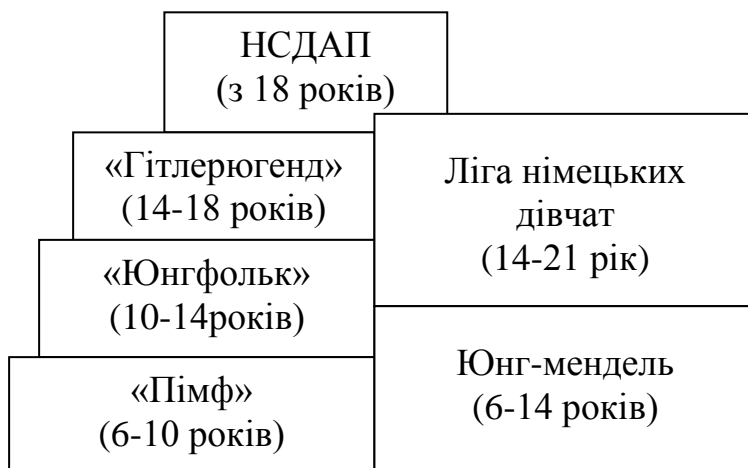
(наприклад, Німеччина та Іспанія) з кризи вийшли шляхом утвердження тоталітарних і диктаторських режимів?

7. Проаналізуйте документ: «Суть фашистського світогляду полягала в тому, що: народ, нація – це цілісний організм, єдина надособистість, наділена надрозумом; історія людства являє собою боротьбу різних націй за виживання (слабший гине чи підкоряється, найсильніший виживає і панує); усі навколишні народи – потенційні сьогоднішні чи завтрашні вороги; найвища цінність для кожної людини – його нація.

Муссоліні намагався викликати в італійців почуття національної величі, запевняючи їх у тім, що вони – безпосередні нащадки римлян, завойовників півсвіту, повинні продовжити їхню боротьбу, відтворюючи Римську імперію...»

Дайте відповідь на питання: «Чи можете ви застосувати поняття «міф» до світогляду, описаного у джерелі? Поясніть свої міркування».

8. Проаналізуйте схему: «Дитячі організації Німеччини в 30-х рр. XX ст.».

Виконайте завдання:

- З якою метою створювалися дитячі та юнацькі організації в нацистській Німеччині?
- У яких державах існували подібні організації?

II варіант

1. Розташуйте події в хронологічній послідовності:

- «пивний путч» у Німеччині;
- проголошення «Нового курсу» Ф. Рузвельта;
- створення Народного фронту в Іспанії;
- початок «Великої депресії».

2. Установіть відповідність між назвами періодів світового розвитку першої половини XX століття та їхньою тривалістю.

№ з/п	Період	Тривалість
1.	Післявоєнна нестабільність	а) 1914-1918 рр.
2.	Перша світова війна	б) 1918-1923 рр.
3.	«Велика депресія»	в) 1923-1929 рр.
4.	Стабілізація, процвітання	г) 1929-1933 рр.
5.		д) 1933-1939 рр.

3. Визначте статус Великобританії після Першої світової війни.

4. Дайте визначення поняттям:

«Народний фронт», «Велика депресія», «тоталітаризм».

5. Складіть розгорнутий план до теми: «Листопадова революція в Німеччині».

6. Розв'яжіть проблемне завдання.

Яке твердження, на вашу думку, найбільш відповідає дійсності:

1) «Велика депресія» (1929-1933 рр.) відіграла негативну роль, зруйнувавши економічні системи країн світу;

2) «Велика депресія» (1929-1933 рр.) відіграла позитивну роль у розвитку економічних систем країн світу, сприяла пошуку механізмів запобігання подібним кризам у майбутньому.

Свою відповідь обґрунтуйте.

7. Проаналізуйте документ: «Нацистський світогляд деякими деталями був подібний до поглядів італійських фашистів. Уся історія людства поставала як боротьба за виживання різних рас, з яких найсильнішою і найрозвиненішою була так звана арійська раса (північні народи, що походять від давніх германців – німці, скандинави). Кінцевою метою історії оголошувалася перемога арійців над «неповноцінними» народами.

Найвищою метою народної держави має бути турбота про збереження того основного расового ядра, яке єдине здатне створювати культуру, дарувати людині красу, достоїнство й усе високе... Корисність цієї держави не може не оцінюватися з погляду культурного значення і сили цієї держави в рамках усього іншого світу, однак повинна розцінюватися винятково з погляду ступеня корисності цього інституту для даного конкретного народу... Німецька держава має охопити собою всіх німців і повинна поставити перед собою як найважливіше завдання не лише зібрати і зберегти, а й поступово допомогти зайняти панівне становище тим найціннішим у расовому відношенні елементам, що у нас, незважаючи ні на що, збереглися.»

Дайте відповідь на питання: «Чи можете ви застосувати поняття «міф» до світогляду, описаного у джерелі? Поясніть свої міркування».

8. Проаналізуйте схему: «Дитячі та юнацькі організації фашистської Італії».

Молоді фашисти (17-21 рік)	Фашистські дівчата (17-21 рік)
«Авангардисти»	
«Балілла –мушкетери»	«Маленькі італійки» (8-14 років)
«Балілла» (8-11 років)	
«Сини вовчиці» (6-8 років)	«Доньки вовчиці» (6-8 років)

Дайте відповідь на питання: «З якою метою створювалась дитячо-юнацька фашистська організація в Італії? Що мали відчуті юні італійці, які з певних причин опинилися поза межами вказаних організацій? Прокоментуйте».

III. Підсумки уроку

Література

1. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія. 10-11 класи. Профільний рівень. Академічний рівень. Рівень стандарту. – К., 2010.
2. Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900-1939 роках. 10 клас / Ю.Комаров, В. Мисан, А. Осмоловський, С. Білоножко, О. Зайцев. – К. : Генеза, 2004 – 256 с.
3. Голованов С.О. Всесвітня історія: [навчальний посібник] / За редакцією Ю.М.Алексєєва. – К. : Каравела, 2005. – 271 с.
4. Мицик Л.М., Кузьменко Ю.В. Новітня історія країн Європи та Америки (1918-2007): [навчальний посібник]. – К. : Академвидав, 2008. – 544 с.
5. Т. Всесвітня історія: підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Т.В. Ладиченко, С.О. Осмоловський. – К. : Генеза, 2010. – 304 с.
6. Путівник юного історика: постаті, події, поняття / Упорядник Котенко Л.В. – Житомир: Волинь, 2002. – 512 с.
7. С.Терно. Проблемні задачі з історії для старшокласників. Практикум для учнів 10-11 класів // Історія України. – 2012. – № 21-22.
8. О. Желіба. Всесвітня історія в документах, завданнях, графіках, схемах, таблицях. 10-й клас // Історія України. – 2007. – № 2-3.

Черткова Н.С.,

методист науково-методичної лабораторії
суспільствознавчих дисциплін
комунального закладу
«Кіровоградський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
імені Василя Сухомлинського»

Проблемний підхід як умова створення ситуації дослідження учнями фактів, явищ, процесів на уроках історії

(з досвіду роботи Бирзул О.В., учителя історії Златопільської гімназії м. Новомиргорода Новомиргородської районної ради Кіровоградської області)

Основне місце в новій парадигмі освіти відводиться аналітичним здібностям школярів, здатності шукати й знаходити нову інформацію, чітко формулювати проблеми і гіпотези, вбачати в сукупності даних певні закономірності, знаходити рішення складних завдань.

У контексті реалізації вищезазначених вимог працює Бирзул Оксана Василівна – учитель вищої кваліфікаційної категорії, учитель-методист Златопільської гімназії Новомиргородської районної ради, переможець обласного конкурсу «Учитель року – 2005» та лауреат Всеукраїнського конкурсу в номінації «Історія». Випускниця КДПУ імені Володимира Винниченка. За 18 років роботи на посаді вчителя історії в Оксани Василівни склався особистий погляд на методику викладання шкільного курсу історії, напрацьована власна система діяльності, в основі якої формування активного, самостійного, творчого мислення учнів на засадах особистісно орієнтованої освіти, як умови створення ситуації дослідження на уроках історії.

У методичному арсеналі Бирзул О.В. – технології активного, інтерактивного навчання, технології розв'язання винахідницьких завдань.

Основна ідея досвіду – залучення учнів до самостійного пошуку способів розв'язування проблемних задач, дослідження фактів, явищ, процесів на основі набутих знань, що сприяють формуванню предметних компетентностей.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави говорити про потребу переходу загальнотеоретичних досліджень у площину методичних.

Недостатня кількість в Україні методичних посібників, побудованих на проблемній основі, дидактичних матеріалів, задач і завдань проблемного змісту зумовили вибір теми дослідження.

Учитель керується теоретичною спадщиною вчених І.Лернера, А.Матюшкіна, А.Махмутова, А.Фурмана, Ю.Бабанського та інших з питань проблемного навчання.

Основні напрями реалізації ідеї досвіду:

– формування системи історичних знань учнів на основі використання елементів інноваційних освітніх технологій;

– розвиток історичного мислення через засвоєння досвіду творчої діяльності;

- забезпечення практичної спрямованості навчання через використання на уроках авторського навчально-методичного комплексу;
- стимулювання школярів до творчого і критичного мислення, аналізу проблем і шляхів раціонального розв'язання проблем;
- надання учням допомоги у виборі майбутньої професійної діяльності.

Реалізуючи обрану проблему, учитель використовує розвивальне навчання з позицій проблемного підходу, основними ознаками якого є: діалогічність, інтегративність, опора на суб'єктивний досвід учня, критичність мислення, інтерактивність, пошуково-дослідницький характер діяльності, високий ступінь пізнавальної самостійності та творчості учнів.

Проблемна ситуація містить три компоненти:

- невід'ємний зв'язок, спосіб чи умови дії, що їх необхідно розкрити;
- дію чи дії, необхідність виконання яких зумовлене потребою засвоєння нових знань, встановлення зв'язків, порівняння, оцінювання, оволодіння способом дії;
- можливість учня проаналізувати проблемну ситуацію (ані надто легке, ані надто складне завдання не створить проблемної ситуації).

Проблемний виклад та евристична бесіда – це прийоми проблемного навчання (критерій – ступінь самостійності учнів), які використовує вчитель. На уроках учитель проектує проблемний виклад матеріалу, вирішення проблемних ситуацій і завдань. Так, наприклад, при вивченні теми «Сталінська індустріалізація України» (10 кл.) робота над проблемою «Чому наслідки індустріалізації історики вважають суперечливими та неоднозначними?» передбачає чотири етапи. На першому учні теоретично передбачають, що процес індустріалізації міг впливати на рівень розвитку економіки, співвідношення сільського й міського населення, психологію суспільства. На другому – добирають факти, які ілюструють висловлені припущення. На третьому – відбувається оцінка наслідків індустріалізації. На четвертому етапі учні працюють над висновком до проблемного запитання.

Розвивальне навчання як невід'ємна частина особистісно орієнтованої освіти передбачає розвиток інтелектуальних мисленнєвих здібностей учнів, оскільки від мислення один крок до дії, а дія формує особистість. Враховуючи сутність цього підходу, важливо навчити учнів працювати з історичним матеріалом. З цією метою вчитель використовує елементи алгоритмізації навчального процесу в ході розгляду історичних проблем, складанні портретів історичних діячів, роботи з документами. Так, при вивченні питання про перехід до директивного господарювання (тема «Сталінська індустріалізація України», 10 клас) вона використовує алгоритм аналізу проблеми. Результати роботи учнів мають такий вигляд:

- події відбувалися в 1929 році;
- у боротьбі перетнулися сили, які виступали за збереження ринкових відносин та сили, які намагалися побудувати одержавлену, планово-командну економіку;
- об'єктом протистояння були методи управління економікою;

– процес розв’язання проблеми розпочався в період хлібозаготівельної кризи 1927-1928 рр., коли вибір було зроблено на користь надзвичайних заходів;

– протистояння закінчилося переходом до адміністративних методів управління економікою, що було оформлено постановою ЦК ВКП (б) «Про реорганізацію управління промисловістю» від 05.12.1929 р.;

– отже, перемогли ті сили, які виступали за перехід до командно-адміністративної системи управління економікою.

Під час самостійної роботи учнів над проблемою вчитель скеровує їх діяльність, використовуючи технології розв’язання винахідницьких завдань, метод проектів через системно-функціональний підхід.

Інструментарій системно-функціонального підходу має такі складові:

– Система – це об’єднання елементів для виконання певної функції. Кожна система складається з підсистем і входить в надсистему.

– Надсистема – це утворення, до якого входить система як складова частина.

– Основна функція – це дія, для виконання якої створено даний об’єкт.

– Допоміжна функція – це різноманітні дії об’єкта, крім основної.

Системно-функціональний підхід дозволяє описувати процеси, порівнювати навчальний матеріал, удосконалювати об’єкти, що вивчаються, знаходити зв’язок між структурними елементами, виступає засобом розв’язання навчальних проблем, допомагає планувати діяльність, складати структурно-логічні схеми, творити нове.

Використання системно-функціонального підходу у вивченні програмових тем проходить три обов’язкові етапи.

1. Інформаційно-аналітичний.

Передбачає самостійний вихід дітей на нові знання, систематизацію матеріалу і глибокий аналіз взаємозв’язків у межах системи. Саме на цьому етапі визначаються поняття і формулюються авторські визначення термінів. Наприклад, у ході вивчення теми «Початок Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Відродження української держави». Система – Національно визвольна війна українського народу 1648-1657 рр. Визначаються основна функція – визволити українську націю з-під влади Речі Посполитої, додаткові функції – звільнити від соціального, релігійного гніту, розширити права реєстрових козаків. Вивчаються складові системи: бойові дії; політичні події; союзники; Хмельницький і його соратники; створення держави. Надсистема, до складу якої входить досліджувана система, – визвольна боротьба українського народу проти Речі Посполитої. Минуле системи – козацько-селянські повстання 20-30-х рр., майбутнє – доба «Руїни» 60-80-х рр. Виявляються протиріччя системи: основною рушійною силою війни було селянство, але українсько-польські договори не враховували його інтереси; військові події 1648 р. були успішними для Б. Хмельницького, але він уклав перемир’я під Замостям.

2. Порівняльно-аналітичний.

Передбачає вихід за рамки однієї системи і порівняння кількох різних систем за спільними і відмінними ознаками, функціями, підсистемами. Наприклад, системи «Національно-визвольна війна українського народу 1648-1657 рр.» і «Польсько-козацький конфлікт 1625 р.» належать до однієї надсистеми «Визвольна боротьба українського народу проти Речі Посполитої», але вони мають відмінність за основними функціями. У першій мета – визволити українську націю з-під влади Речі Посполитої, у другій – розширити козацький реєстр. Схожою є основна функція Англійської революції і додаткова функція Національно-визвольної війни українського народу 1648-1657 рр. – ліквідація феодальних повинностей селян. Схожими є ці системи і за характерними властивостями – сильне релігійне забарвлення. Відмінними є методи, використані кошовими Запорізької Січі: П. Конашевич-Сагайдачний дотримувався тези «через компроміси до вольностей», а Б. Хмельницький вступив у збройну боротьбу проти шляхетського свавілля.

3. Творчий (дослідницький).

На цьому етапі учні можуть експериментувати з системою, змінювати її ознаки або основну функцію, можуть висувати гіпотези щодо минулого й майбутнього системи, створювати власні системи за аналогією зі зразком, придумувати свої дослідницькі питання і шукати на них відповідь. Наприклад:

– Чи розпочав би боротьбу Б. Хмельницький, якби підстароста Д. Чаплинський не відібрав у нього Суботів?

– Якби Б. Хмельницький прожив ще десяток років, то який результат мала б Національно-визвольна війна?

– Чим викликані зміни в зовнішній політиці Б. Хмельницького в 1656 р.?

Для розвитку творчої уяви вчитель використовує прийоми «навпаки», «додати-забрати», «збільшення-зменшення», «зміна властивостей»:

– Що було б, якби в битві під Берестечком Б. Хмельницький повністю розгромив польську армію?

– Що було б, якби Зборівський мир містив положення про ліквідацію Брестської унії?

Генетичний аналіз передбачає виявлення змін, яких зазнають системи в процесі їх історичного розвитку, причинно-наслідкових зв'язків, передбачення наслідків. Наприклад, вивчаючи питання про остаточне закріпачення селян на українських землях у складі Російської імперії (1783), учитель акцентує увагу на тому, що започаткував процес на українських землях у 1447 р. привілей Казимира IV, посилила закріпачення «Устава на волоки» 1557 р., завершив у Речі Посполитій III Литовський статут. Значно ослабила феодально-кріпосницьку систему Національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького, але вже І. Мазепа видав універсал про дводенну панщину. На вимогу старшини К. Розумовський видав у 1760 р. універсал, який заборонив селянам переселятися на нові місця без письмового дозволу землевласника. Наголосивши на низькій ефективності праці кріпака, можна спрогнозувати його відміну.

Особливість технології розв'язання винахідницьких задач полягає в тому, що вона пропонує алгоритмічні методи формування усвідомленого, керованого, цілеспрямованого й ефективного процесу мисленнєвої діяльності. Обов'язковою передумовою розвитку обдарувань школярів як на уроці, так і в позаурочний час виступає проблемність викладання.

Учитель застосовує методичні прийоми створення таких проблемних ситуацій:

- Аргументований вибір однієї з точок зору. Наприклад: Ризький мир – це оптимальне рішення чи фатальна помилка С. Петлюри? Другий універсал – привід до збройного виступу самостійників чи його причина?

- Розгляд події (явища) з різних точок зору. Наприклад: Дивізія «СС Галичина» була розбита під Бродами. Оцініть цю подію з точки зору бійця дивізії, керівництва німецьких збройних сил, керівництва ЧА. Або лідер українських більшовиків Е. Квірінг пропонував утворити в Україні компартію, яка стала б обласною організацією РКП, а М. Скрипник наполягав на заснуванні самостійної компартії більшовиків України. Чим пояснити такі розходження?

- Виявлення протиріччя та пошук способу розв'язання. Наприклад: М. Хрущов був ініціатором проведення десталінізації, то чому ж вона була неповною і незавершеною? С. Петлюра був палким прихильником Акту злуки (22.01.1919 р.), то чому ж у квітні 1920 року він підписує Варшавську угоду, яка по суті перекреслила Акт злуки?

- Оцінка історичних фактів на основі узагальнення та порівняння. Наприклад: Чому саме більшовики перемогли у боротьбі за Україну в другій половині 1919 року? Чому наслідки індустріалізації вважають неповними та непослідовними?

Спонукаючи учнів до творчості, педагог залишає «нерозв'язані питання», відповідь на які учні повинні одержати самостійно з різних джерел: літературних, експериментальних, шляхом консультацій, методом проб і помилок, розмірковування, осяяння тощо.

Отже, як показує практика, головна привабливість методології розвитку винахідницьких задач у тому, що вона розвиває і підсилює інтерес учнів до процесу навчання, а також створює умови для успішної соціалізації молодих членів суспільства.

Пізнавальний інтерес – один із компонентів навчальної мотивації, а вона, на думку Бирзул О.В., забезпечується за рахунок діяльнісного підходу, активних та інтерактивних форм навчання, організації учіння через систему навчальних завдань, реалізацію принципів розвивального навчання. Теорія розв'язання винахідницьких задач дає можливість ефективно поєднувати різноманітні форми і методи навчання. Такі прийоми, як «прес-конференція», ялинка асоціацій, «виконай роль», «опитування ланцюжком», «економне опитування», «вулик», «сніжка», дидактичні ігри «Точка зору», «Так-ні», «Впізнай, хто я», сприяють міцності знань учнів, активізації їх мислення, виробленню умінь самостійно побачити проблему в новій ситуації, розглянути

її системно, висунути власні гіпотези, обґрунтувати їх і запропонувати ефективне рішення.

«Пам'ять є комора розуму», – писав Джон Локк. Процес навчання вимагає від учнів уміння обробляти та зберігати велику кількість інформації, у тому числі текстової та хронологічної. На своїх уроках Оксана Василівна використовує елементи технології розвитку пам'яті, зокрема, методи гачків, опорно-буквених піктограм, листівок, що найкраще підходять для вивчення історичних дат. Оскільки в гімназії проводиться навчальний експеримент, то учні мають навички перетворення цифр на образи. Завдання в тому, щоб уявно розмістити цифри на картинці.

Унаслідок використання вчителем технології проблемного навчання, теорії розв'язання винахідницьких задач її учні зможуть:

- самостійно отримувати необхідні знання, чітко усвідомлювати, де і яким чином вони можуть бути використані у практичній діяльності;
- творчо і критично мислити, аналізувати проблеми й шукати шляхи їх раціонального розв'язання;
- гнучко адаптуватися до життєвих ситуацій.

Було б недалекоглядно наголошувати, що теорія розв'язання винахідницьких задач – панацея від усіх навчальних проблем. Наукова технологія творчості спрямована на свідоме управління підсвідомими процесами, і, як всяка наука, вона поєднує наукові підходи і певне мистецтво. І те, і інше вимагає зусиль та часу на їх освоєння. Ефективне використання технології розв'язання винахідницьких задач можливе після серйозної підготовки. Проте її можна успішно опанувати, тому що це цікаво, захоплююче і результативно. Професійному зростанню вчителя сприяє участь у проведенні науково-педагогічного експерименту регіонального рівня (комунальний заклад «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»), який відбувається у Златопільській гімназії м. Новомиргорода з проблеми «Розвиток творчості гімназистів шляхом впровадження у навчально-виховний процес інноваційних технологій», та у роботі обласної творчої групи вчителів історії з проблеми «Роль інформаційно-комунікаційних технологій у науково-методичному забезпеченні роботи з обдарованими учнями».

Про результативність досвіду свідчить якість знань вихованців Златопільської гімназії: високий рівень знань мають 25% учнів 9-х класів, 55% – 11-х класів; близько 50% учнів 9-х класів та 43% – 11-х класів вчаться на достатньому рівні, мають сформовані інтелектуальні навички, підтверджують свої знання на олімпіадах, ЗНО, конкурсах. У 2008-2009 н.р. 38% учнів 11-х класів, які проходили ЗНО з історії України, отримали навчальний бал високого рівня, а 46% – достатнього. Різниця між річною оцінкою та результатами ЗНО складає 0,4 бала.

Елементи особистісно орієнтованого розвивального підходу, технології розв'язання винахідницьких задач учитель використовує в позакласній виховній роботі з предмета. У Златопільській гімназії протягом 15 років працює історико-краєзнавчий клуб «Пошук». Напрями роботи членів клубу

різноманітні. Пошуковці досліджують історію Златопільської гімназії, розвиток освіти та національно-визвольного руху в нашому краї, життєвий та творчий шлях видатних земляків, історію краю періоду Великої Вітчизняної війни. Дослідницька діяльність включає кілька етапів: формулювання проблеми, збір необхідних відомостей, висування вихідних припущень, подальша перевірка припущень. Крім практичного спрямування, члени клубу знайомляться з формами та методами історично-пошукової роботи. Місцевий матеріал «оживляє історію», робить її особистісно значущою, дає можливість здійснити відкриття, наближає учнів до наукової діяльності, сприяє вихованню інтересу до вивчення і збереження історичного середовища, має значний вплив на формування особистісних якостей учня. Діяльність історико-краєзнавчого клубу «Пошук» відзначена грамотами та дипломами районного і обласного рівнів. Робота Маринич О. «Минуле і майбутнє Златопільської гімназії» відзначена дипломом II ступеня на обласній історико-краєзнавчій конференції «Розвиток освіти в другій половині XIX століття». Лауреатами III етапу Всеукраїнського конкурсу «Я – громадянин України. Україна – мій рідний дім» стали Єдинак Я., Щербань В., Сойченко А. – автори роботи «Можливості реставрації Златопільської гімназії». Дипломами лауреатів III етапу Всеукраїнського конкурсу «Краса і біль України» нагороджені Проца О. («Вплив Златопільської гімназії на культурний і духовний розвиток краю»), Сердюк О. («Причини та ідеологічна спрямованість Канізького повстання», «Трагічні сторінки: захоплення Новомиргорода та Новомиргородщина в період окупації»). Робота Жан К. «Особливості голодомору 1932-33 рр. на Новомиргородщині» визнана переможцем обласного етапу науково-дослідницьких робіт, переможцем IV етапу Всеукраїнського конкурсу «Голодомор 1932-33 рр.. Україна пам'ятає». Робота Легкої Т. «Доля дітей на Новомиргородщині в період 1932-33 рр.» визнана переможцем обласного етапу Всеукраїнського просвітницько-патріотичного конкурсу вчинених дій щодо вшанування пам'яті жертв голодомору. Робота Валікжаніної А. «Наш край в умовах наступу російського царизму на автономні права України в другій половині XVIII століття» (2007 р.) та Бирзул І. «Вплив творчості Тараса Шевченка на формування поглядів і діяльність інтелігенції на території краю в другій половині XIX ст. – на початку XX століття (на прикладі працівників установ та мешканців вулиці Луначарського м. Новомиргорода)» (2010 р.) стали переможцями IV етапу Всеукраїнського конкурсу учнівської творчості «Об'єднаймося ж, брати мої!».

Бирзул О.В. – творчо працюючий учитель, вона ділиться досвідом з колегами під час проведення занять на курсах підвищення кваліфікації, під час роботи обласних семінарів та конференцій. Брала участь у роботі всеукраїнської науково-практичної конференції «Методологічні засади шкільної історичної освіти в контексті профілізації старшої школи», участь в експертизі підручників з історії України у 2009 році (проводило Міністерство освіти і науки України), у роботі секційного заняття розширеної колегії Міністерства освіти і науки України (2010 р.) з питань сучасних підходів до викладання історії в школах. Перспективний педагогічний досвід Бирзул О.В.

вивчався науково-методичною лабораторією суспільствознавчих дисциплін з 2006 по 2009 рр. та схвалений Вченою радою комунального закладу «КОІППО імені Василя Сухомлинського» (протокол № 4 від 16 листопада 2010 року). Вона має ряд публікацій, зокрема:

1. Розвиваємо творчу особистість // Новомиргородщина від 11.03.1999, № 12.
2. Наш край у II пол. XIX ст. // Розвиток освіти на території краю в другій половині XIX ст. (Матеріали обласної історико-краєзнавчої конференції). – Кіровоград, 2004.
3. Історико-культурні зв'язки Єлисаветграда і Новомиргорода // Актуальні аспекти дослідження історії міста (Матеріали обласної історико-краєзнавчої конференції). – Кіровоград, 2005.
4. Новомиргородщина в період 1920-1929 рр. Наш край у 1929-1939 рр. // Історія Новомиргородського району. – Кіровоград, 2004.
5. Реалізація форм та методів розвивального навчання на уроках історії в системі особистісно орієнтованої освіти // Методичні рекомендації учителю історії (з досвіду роботи). – Кіровоград, 2005.
6. Реалізація форм та методів розвивального навчання на уроках історії в системі особистісно орієнтованої освіти. Розробка циклу уроків (10 кл.) // Історія України. – 2005. – № 42.
7. Розробка уроків з теми «Україна в умовах десталінізації» / Досвід кращих. – Х. : Основа, 2005.
8. Проблемне навчання на уроках історії // Освітнянське слово. – Березень 2006 р.
9. Пилип Орлик і його Конституція // Історія України. – 2008. – № 14 (558).
10. Краєзнавчий клуб у Златопільській гімназії // Актуальні аспекти дослідження історії краю (1920-1945 рр.) та використання краєзнавчих матеріалів у навчально-виховному процесі (Матеріали обласної історико-краєзнавчої конференції). – Кіровоград, 2006.
11. Проблемне навчання з використанням елементів ТРВЗ на уроках історії // Історія та правознавство. – 2009. – № 29 (201).
12. Диктатура Гая Юлія Цезаря // Історія та правознавство. – Жовтень 2009. – № 29 (201).
13. Використання ТРВЗ в роботі з обдарованими учнями: [збірник методичних матеріалів] / Упор. С.А. Болсун. – Кіровоград: ПОЛІМЕД-Сервіс, 2009.

Додатки

У процесі дослідження теми уроку вчитель може запропонувати учням запитання, які являють собою «відкриту задачу» (дослідницько-винахідницьку). Питання передбачають кілька прийнятних відповідей (версій, гіпотез). Після того, як версії запропоновані дітьми, вони обговорюються, а вчитель організовує це обговорення і коментує одержані результати. Така діяльність приводить учнів до оволодіння набором базових знань, які дозволяють

вирішувати проблеми, що виникають перед учнями в реальному житті і в майбутній професійній діяльності.

Кожен урок бажано закінчувати трьома видами запитань: репродуктивними, розширювальними, дослідницькими.

Репродуктивні питання передбачають чітко сформульовані й однозначні відповіді, які вже лунали в рамках теми, що вивчалася та є порівняно простими і однозначними.

Розширювальні питання потребують активного залучення інтелектуального фону учнів, прямі відповіді на ці питання не лунали при вивченні теми, але їх можна знайти в довідниках, енциклопедіях, Інтернеті та ін. Такі питання мають на меті розширити рамки уявлень про предмет вивчення, показати, що немає меж пізнанню і самовдосконаленню. Наприклад:

- Як вплинула поява УНР на розвиток подій у Європі?

- Чому М. Грушевський відмовився від пропозиції гетьмана стати президентом новоутвореної Української Академії Наук?

- У 20-30 роках українські землі опинились у складі різних держав. Які це мало наслідки у політичній, економічній та духовній сферах?

Дослідницькі питання, на які ще не існує чіткої однозначної відповіді. Вони розкривають суть, узагальнюють, містять дослідницьке начало. Такі питання – це чудова нагода і можливість розпочати власний шлях до формування творчої особистості. Наприклад:

- Чи мала шанс Україна вийти з періоду «Руїни» цілісною державою?

- Чи можна було за умов, що склалися в 1953-1964 рр., шляхом демократизації суспільства перейти від тоталітаризму до демократії, обминувши етап авторитарного державного правління?

- Деякі історики стверджують, що боротьба ОУН- УПА з радянською репресивною машиною у повоєнний період дедалі більше набувала характеру громадянської війни. Чи обґрунтоване це твердження?

Додатково можна провести конкурс на найцікавіше, найскладніше (проблемне), важливе, оригінальне запитання.

У ході практичної діяльності виявляється, що використання системно-функціонального підходу, структурування і схематизація матеріалу дозволяють підвищити якість викладання і засвоєння матеріалу, активізувати мислення дітей, виправити ситуацію, за якої втрачається інтерес до навчання, зв'язок навчального матеріалу з життям. Ряд прийомів дають можливість інтенсифікувати роботу на уроці, що дозволяє використати вивільнений час для творчого осмислення наукових понять, для розвитку мовлення, для відпрацювання навичок і просто для відповідей на питання, які так часто виникають у дітей. Так, наприклад, дидактична гра «ТАК–НІ» здатна зацікавити і дорослих і дітей. Важливо, що вона ставить учнів в активну пізнавальну позицію.

Гра «ТАК-НІ» навчає:

- пов'язувати розрізнені факти в єдине ціле;
- систематизувати наявну інформацію;
- слухати і чути учасників гри.

Учитель може використовувати гру «ТАК–НІ» для створення інтригуючої ситуації, для організації відпочинку на уроці й не тільки.

Формула гри:

Учитель загадує дещо (число, предмет, літературного героя, історичну постать та ін.)

Учні намагаються знайти відповідь, задаючи питання.

На ці питання вчитель відповідає тільки словами: «Так», «Ні», «І так, і ні».

Якщо задане питання некоректне або вчитель не хоче давати відповідь з дидактичних міркувань, тоді він відмовляється від відповіді визначеним жестом.

Після гри потрібно обов'язково провести коротке обговорення: які питання були сильними, які слабкими? Чому? Сильні питання ті, що значно звужують коло пошуку. Сильними можна вважати такі питання:

- Мова йде про історичну особу?
- Це питання стосується історії Київської Русі?
- Це стосується князівського періоду?
- Це період становлення (розквіту) Київської Русі?
- Це правитель (воєначальник, діяч культури).

Діти мають навчитися виробляти стратегію пошуку, а не зводити гру до хаотичного перебору питань.

Прийоми роботи

Загадки для використання на уроках історії

- Сам він чоловічого роду, але його часто називають матір'ю. Хто він? (Київ – «мати городам Руським».)
- Він прославився тим, що прикрасив стаціонарний засіб захисту, переносним. Хто він? (У 907 році князь Олег прибив свого щита на ворота Царгорода, як знак видатної перемоги русичів.)
- Що, із запровадженого княгинею Ольгою, є в кожній школі? (Княгиня Ольга встановила чіткі розміри данини – уроки.)
- Назвіть малого, що народив великого. (Правитель Франкської держави Піпін Короткий був батьком Карла Великого.)
- Вони псували свою власність і це приносило їм додаткові прибутки. Хто вони? (Середньовічні феодали навмисне псували свої дороги, щоб скористатися правилом торгівлі: «Що з воза впало – те пропало».)

«Виконай роль»

Прийнятний для використання в 5-7 класах. Учні отримують дидактичну, організаційну роль, яку виконують упродовж уроку (уроків).

«Опитування ланцюжком»

Використовується в тому випадку, коли вчитель передбачає розгорнуту, логічно зв'язану відповідь. Починає відповідати один учень, через кілька речень учитель просить іншого учня продовжити пояснення, потім наступного (кілька разів змінюються відповідаючі).

«Економне опитування»

Клас ділиться на варіанти. Учитель задає питання. На нього відповідають учні першого варіанта своєму сусідові по парті. Потім на це ж питання відповідає вчитель або сильний учень. Учні другого варіанта, прослухавши відповідь учителя, порівнюють її з відповіддю товариша і ставлять відмітку «+» або «-». На наступне питання відповідають учні другого варіанта. Таким чином, поставивши 10 запитань, ми досягнемо того, що кожен учень відповість на 5 та прослухає відповідь і оцінить 5 питань.

«Вулик»

Прийом роботи в парах. Використовується для актуалізації вивченого матеріалу, роботи над висновками, проговорювання основних положень уроку. Одночасно говорять по одному учневі з кожної пари, звертаючись до іншого члена пари. Пари одночасно проговорюють завдання, доповнюють один одного. Працюють усі, а часу витрачається мало.

«Сніжка»

Прийом, який дає можливість систематизувати, усвідомити інформацію, встановити причинно-наслідкові зв'язки.

«Точка зору»

Дві групи учнів доводять правоту своїх поглядів. Так можна моделювати зіткнення поглядів людей із різних соціальних груп, супротивників, учених різних епох. Учитель заздалегідь оголошує тему, допомагає підібрати факти, сформулювати судження. Під час гри: а) групи обговорюють свої аргументи і можливі контраргументи противника; б) групи вступають у дискусію; в) групи спостерігачів оцінюють, хто був логічнішим, хто переконливішим емоційно, хто допустив помилки, некоректність.

Проблемні задачі (з досвіду роботи вчителя)

- Середньовічний філософ, один із засновників раціоналізму П'єр Абеляр потрапив у немилість до французького короля, який заборонив йому поширювати своє вчення на французьких землях, але Абеляр продовжував навчати учнів, не порушуючи при цьому королівської заборони. Як йому це вдалось?

Відповідь

Філософ читав лекції, сидячи в човні, що гойдався на хвилях Сени, а учні слухали його, сидячи на березі. Коли розгніваний король заборонив філософу викладати і на суші, і на морі, – він продовжував навчати, вмотивувавшись на дереві, адже заборони поширювати своє вчення, знаходячись у повітрі, не було. Королю довелось відступити перед мудрістю і винахідливістю Абеляра і скасувати свій наказ.

- При будівництві однієї з найкрасивіших у Європі архітектурної пам'ятки XII-XIII ст. – Собору Паризької Богоматері гостро відчувалась нестача робочих рук. Майстри наполегливо шукали шлях вирішення цієї проблеми і знайшли. Який?

Відповідь

Ситуація різко змінилась, від бажаючих надати допомогу не було відбою, після поширення зацікавленими особами чутки про те, що всім учасникам будівництва собору простяться гріхи і буде забезпечено спасіння на небесах.

- Один із загонів хана Бату ввірвався до Польщі та пограбував столицю. За легендою, міський трубач-дозорний подавав сигнал тривоги доти, доки його не вбила стріла татарського лучника. Вдячні нащадки вирішили увічнити пам'ять про подвиг трубача в незвичайний спосіб, щоб про нього люди згадували якомога частіше. І зробили це. Як?

Відповідь

На згадку про подвиг міського трубача-дозорного на башті костелу Святої Марії в Кракові щогодини грає труба, звучання якої несподівано обривається на найвищій ноті.

- Грецький посол Ісменій прибув до палацу перського царя Артаксеркса I. Послу шепнули: «Поклонись повелителю всіх персів до землі, інакше не помітить він тебе». Однак не в звичаях гордих греків кланятися чужим царям. Ситуація: кланятися не хочеться і не поклонитися не можна (переговори не відбудуться). Яке рішення знайшов Ісфеній?

Відповідь

Наближаючись до трону, Ісменій, ніби ненароком, впустив перстень. Природно, він зупинився, нагнувся і підняв його.

- Олександрійський маяк на єгипетському узбережжі Середземного моря – одне з семи чудес стародавнього світу. Історики до цих пір сперечаються, яка була його висота – 56, 100 чи 550 метрів? Але кожному зрозуміло: такий маяк, побудований без машин, – пам'ятник людині та її мрії. Коли будівництво маяка завершувалося, імператор викликав головного будівничого. «Ти висічеш на маяку моє ім'я», – повелів він. Що робити майстру, який вклав у будівництво роки свого життя, всі свої знання? Не виконати примху імператора і пальцем не торкнутися до маяка? Не можна. Стратять. Увіковічити його ім'я у віках? Несправедливо. Майстер подумав і...

Відповідь

Висік своє ім'я на камінні маяка і покрив його шаром вапна. А вже по ньому написав ім'я імператора. Він знав: вапно осиплеться років через 20-30. Ну що таке навіть 30 років порівняно з чудом світу?

Кравченко Ю.В.,

завідувач науково-методичної лабораторії
суспільствознавчих дисциплін
комунального закладу
«Кіровоградський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
імені Василя Сухомлинського»

А.Б.Резнік – учитель-новатор другої половини ХХ століття

Розбудова української держави вимагає модернізації та розвитку вітчизняної системи освіти, потребує глибокого вивчення, осмислення теоретичних надбань та практичного досвіду, накопиченого у 50-70 роках ХХ століття. Саме в той час на теренах Кіровоградщини виникали центри новаторської педагогічної думки, високоефективної організації навчально-виховного процесу. Були сформовані колективи педагогів-одномудців, які досягли високих результатів у навчанні і вихованні учнівської молоді. Творчий доробок педагогічних колективів Павлиської, Богданівської № 1, Гайворонської № 5, Новоукраїнської № 6, Маловисківської № 3, Новгородківської № 2, Комишуватської, Созонівської, Новопрасківської, Олександрійських №№ 2, 10, 13 середніх шкіл був відомий не лише у Радянському Союзі, а й за його межами. У цей період зростає плеяда творчих, ініціативних керівників шкіл: І.Г. Ткаченко, А.Б. Резнік, Н.А. Калініченко, П.Ф. Козуль, С.Г. Максютін, Г.М. Перебийніс, М.І. Кодак, Г.К. Настасьєв та інші.

Арон Борисович Резнік знаний в Україні і поза її межами як талановитий учитель-новатор, директор загальноосвітньої школи І-ІІІ ступеня № 5 м. Гайворона на Кіровоградщині, кандидат педагогічних наук. Під його керівництвом протягом 1963-1979 років у школі цілеспрямовано займалися питаннями розумового виховання учнів. Він дав вагомий поштовх втіленню ідей розумового виховання у багатогранне шкільне життя. Одним із перших в області А.Б.Резнік системно підійшов до вивчення, реалізації на практиці та творчого розвитку педагогічних ідей В.О. Сухомлинського, досвіду Павлиської школи. З роками зростає інтерес до вивчення багатопланової педагогічної спадщини А.Б. Резніка, досвіду роботи школи, якою він керував, а також його власних новаторських ідей.

Арон Борисович Резнік народився 27 травня 1919 року в селі Костянтинівка Арбузинського району Миколаївської області. Вищу освіту отримав на філологічному факультеті Одеського державного університету імені І. Мечникова. Навчання перервала Велика Вітчизняна війна. Арона Борисовича призвали на військову службу, він брав участь у боях, був поранений. Після закінчення війни продовжив навчання в університеті. Отримавши диплом, прибув на роботу в Гайворон, де й залишився працювати.

Його учительська кар'єра почалася у місцевій залізничній школі № 14. У 1963 році Арон Борисович став заступником директора, а незабаром і директором Гайворонської середньої школи № 5. Це був період творчих пошуків, натхненної та плідної праці, активної новаторської діяльності.

У 1977 році захищає в Москві дисертацію на тему «Спільна діяльність педагогічного колективу та комсомольської організації з формування у старшокласників готовності до самоосвіти». Керував школою до виходу на пенсію (1979 р.), але й на заслуженому відпочинку продовжував педагогічну діяльність, вів активну наукову роботу. З 1980 до 1983 року працював науковим співробітником Науково-дослідного інституту трудового навчання та профорієнтації АПН СРСР. Очолював науково-методичну лабораторію з питань інновацій, створену при Гайворонському районному відділі освіти. За його ініціативи в 1992-1993 роках на добровільних засадах було створено клас «Самоосвіта» для учнів випускних класів. Суть інновацій полягала в тому, що за 6 місяців вивчалася програма випускного класу. Це давало можливість старшокласникам у березні-травні самостійно опрацювати матеріал з предметів, з яких їм потрібно було складати вступні іспити для вступу до ВНЗ.

На рахунку Арона Борисовича шість книг, 240 опублікованих статей. Вони викликають інтерес не тільки у шкільних педагогів, а й у тих, чия робота тим чи іншим чином пов'язана з вихованням молодого покоління. Його ідеї щодо формування всебічно розвиненої особистості, її становлення актуальні й сьогодні.

За роки його керування середня школа № 5 стала «школою Рєзніка» – школою, не схожою на інші. Тут був напрацьований досвід з питань розвитку пізнавальної активності учнів, виховання інтересу до знань. Школа була визнана опорною з проблем управління, впровадження досягнень передової психолого-педагогічної науки, творчої реалізації ідей В.О. Сухомлинського, організації самоосвітньої роботи вчителів і учнів. На базі школи регулярно проводилися обласні й районні семінари директорів і завучів, працівників райвно і РМК, керівників районних методичних об'єднань, учителів, бібліотекарів.

Вихід у світ у видавництві «Педагогіка» збірника «Педагогічний пошук» (1988 р.) став знаменною подією в галузі психолого-педагогічних наук, а також для учителів-практиків, оскільки містив роботи відомих педагогів-новаторів. Цей збірник – перша своєрідна антологія новаторського і передового педагогічного досвіду роботи тих авторів, зусиллями яких, не зважаючи на супротив чиновників від педагогіки, сформувався особливий напрям, який отримав назву педагогіки співробітництва. Цей напрямок знайшов відображення в матеріалах десяти представників, книги яких були найбільш популярними: Ш.О. Амонашвілі, С.М. Лисенкова, І.П. Волков, В.Ф. Шаталов, Є.М. Ільїн, Т.І. Гончарова, А.Б. Рєзнік, І.П. Іванов, Є.Ю. Сазонов, О.О. Дубровський. У цій книзі розкрито основні ідеї, методи і прийоми педагогіки співробітництва. Багатий практичний досвід учителів-новаторів є наслідком їхньої творчої праці протягом кількох десятиліть. «Усі ці роки шкільні вчителі з Москви та Тбілісі, Ленінграда і Донецька, інших міст нашої країни невпинно відпрацьовували самостійно, відстоювали у найтяжчих конфліктах з традиційною педагогічною наукою і практикою ідеї і принципи педагогіки співробітництва. Кожен з них пробивав ніби свій власний тунель у товщі авторитарної педагогіки. І тільки порівняно недавно стало зрозуміло, що

ці люди не розрізнені одинаки, що вони виразники думок, почуттів і настроїв значної маси радянських вчителів, щиро зацікавлених у подоланні застійних явищ у нашій школі» [1, С. 121].

Академік М.Н. Скаткін у передмові до збірника «Педагогічний пошук», яка вийшла в Москві 1988 року, писав: «Книги самих учителів-новаторів, що діляться досвідом роботи, розмірковують, сперечаються, доводять, немов би вводять читачів у свою творчу лабораторію, яка сьогодні притягує увагу багатьох колег-учителів. Адже скільки днів та безсонних ночей віддано новаторами для того, аби кожному з них вдалося створити свою систему навчання і виховання, що дає нерідко дивовижні результати у педагогічній практиці учителя!» [2, С. 5]. Ці слова представника академічної педагогічної науки актуалізують новаторство, у них – йому висока оцінка. Приємно, адже в цій когорті кращих на терені колишнього Радянського Союзу і Арон Борисович Резнік.

«Кожен з авторів книги, яку я представляю, – пише далі М.Н. Скаткін, – людина інтенсивної думки та життя, кожен розробив свою оригінальну методику, яка дозволяє суттєво підвищити ефективність і якість навчально-педагогічного процесу. Досвід учителів-новаторів – відкрита система, що постійно удосконалюється, спирається на досягнення психолого-педагогічної науки і шкільної практики, що творчо розвиває ідеї класичної і радянської педагогіки. Кожен з них – талановитий педагог, кожний досяг високих практичних результатів, вклав свій внесок у педагогічну науку» [2, С. 6].

Учений відзначив, наскільки важливим для практиків є те, що цей новаторський досвід є технологічним, тобто педагогічні ідеї, суспільно важливі і значущі для всіх, втілюються в конкретних прийомах, засобах, методах, якими можна оволодіти.

М.Н. Скаткін наголошував, що знайомство з досвідом, представленим у даній книзі, дає можливість побачити спільне та відмінне у підходах до навчання і виховання школярів, багатогранність ідей творчості учителів-новаторів [2, С. 8].

Арон Борисович Резнік приділяв надзвичайно велику увагу вивченню, впровадженню перспективного педагогічного досвіду. На його думку, школа, яка збагачується досвідом колег, покликана сприяти іншим колективам у засвоєнні того, що викликає в ній інтерес. В Україні ці функції покладалися в той час на опорні навчальні заклади. Такою була школа № 5 м. Гайворона. Арон Борисович писав, що періодична преса приділяє крихтам передового досвіду чимало уваги, хоч і розповідає, в основному, що робиться, але мало про те, як це здійснити на практиці.

Думка А.Б. Резніка, наскільки складне для школи питання про виявлення власного досвіду та його узагальнення, і сьогодні залишається актуальною. Він у свій час шукав підхід до його вирішення, вважав, що насамперед важливо, аби вчителю допомогли побачити його досвід, проаналізувати, розвинути і осмислити. Це може зробити директор школи, його заступник, методичне об'єднання, методисти. Педагог вважав, що єдиним шляхом побачити це є спостереження вчителя на уроках, у позакласній роботі і, як правило,

проявляється те, що називають «живинкою у справі». Як розвинути це? Працювати над відповідною темою [3, С. 110].

У цій статті Арон Борисович доводить, що повинна бути система пошуку, формування, розвитку досвіду. На його думку, запозичені ідеї та власний досвід їх реалізації у відокремленому вигляді виступають у житті школи досить рідко. У його навчальному закладі вивчення нових педагогічних публікацій, чийогось досвіду і власна творча робота проходили паралельно і, як результат, з'являвся певний синтез, сила якого в тому, що власні пошуки збагачувалися новими науковими ідеями, а ці ідеї піднімали повсякденну педагогічну практику до рівня узагальнення [3, С. 110].

Гайворонська школа № 5 протягом кількох років працювала над темою «Стимулювання розумової діяльності учнів». Педагогічний колектив не тільки вивчав досвід кращих шкіл колишнього Радянського Союзу, оволодівав та розвивав методи навчання, а й чимало попрацював з метою розвитку інтересу учнів до знань, даючи простір для ініціативи [3, С. 110].

Спочатку звернулися до досвіду Павлиської середньої школи, де працювало 40 гуртків, і на перших порах він був недосяжним, а коли захопилися, усвідомили значущість цієї роботи, то знайшли нові можливості, а саме: учні почали навчатися приблизно в 60-ти гуртках, більше половини яких були прямо пов'язані з інтелектуальним розвитком школярів. А.Б. Рєзнік писав про предметні олімпіади, які проходять у всіх школах, але в його школі – особливо урочисто. У них беруть участь учні молодших, середніх і старших класів, вони проводяться майже з 11 предметів. Уся друга чверть присвячена переможцям, яких нагороджують, за підсумками видаються накази по школі, а урочисте відкриття і закриття олімпіад було справжнім святом знань.

Колектив Гайворонської п'ятої звертав увагу на вивчення ідей досвіду, які були тісно пов'язані з формуванням в учнів навичок самоосвіти. З цією метою заклад вивчав наявний у періодиці досвід шкіл з теми «Учити вчитися». У школі був напрацьований цикл лекцій «Як працювати над книгою», який став традиційним для старшокласників. У цей же час у школі почалася робота з пропаганди педагогічних знань. А потім стали системою бібліотечні уроки і заліки, бібліографічні конкурси і бібліотечна практика, захист читацьких формулярів, почав діяти стенд «НОП у школі», випускатися бюлетень самоосвіти, започаткувалися річні роботи за прикладом московської школи № 110.

Стали традицією учнівські конференції, міжпредметна конференція старшокласників. Спочатку ініціатива і керівництво були за педагогами, далі постало завдання активізувати самостійну роботу учнів. Привернув увагу досвід мурманських шкіл щодо посилення ролі учнівських організацій у змаганнях за знання. Вивчили його суть, дали свою власну оцінку, відзначили, що в цих надбаннях перегукується з їхніми власними, а також накреслили шляхи підвищення активності учнів. Огляди знань стали проводитися з ініціативи учнів. Старшокласники входили до складу журі. Найбільш підготовлені брали участь у наукових читаннях, були керівниками у гуртках учнів молодших класів, готували виступи для усного журналу. Умови шкільних

олімпіад завжди обговорювалися на спільному засіданні, зокрема зі створеним Товариством самоосвіти учнів.

Досвід школи неодноразово висвітлювався у всесоюзній і республіканській пресі. «Важко сказати, якою мірою наш досвід корисний іншим, але ці виступи допомагають нам самим – поза всяким сумнівом. Адже, аби написати статтю, необхідно всебічно осмислити свою роботу. Публікація статті укріплює впевненість у правильності власного досвіду і суджень. Дуже корисні і зауваження редакції, навіть редакторська правка» [3, С. 114].

Арон Борисович неодноразово доводив своїм колегам, що необхідно дивитися у завтрашній день педагогічної науки, удосконалювати свою діяльність. А цього не зробити, якщо не виходити за стіни школи, адже творчість і складається з того, аби бачити всю багатогранність педагогічного життя країни, її кращі перспективні прояви, що знаходяться в наукових пошуках і знахідках, надбаннях і зверненнях передових колективів. Сприймати все це – значить, передусім, глибоко вивчати практичний досвід і наукові публікації. І не заради розширення тільки ерудиції, а й приміряючи на себе. І якщо, стверджує видатний педагог, «на тобі одяг великуватий, зрозумій, що треба підрости». Це не бажання, а веління часу [3, С. 114].

Виходячи зі змісту публікацій А.Б. Рєзніка, передовий досвід учителя розглядається як творчий процес (творчий винахід, відкриття нового з урахуванням того, що було зроблено попередниками) і як зростаюча майстерність (те, що винайдено, повинно бути вміло застосоване на практиці і дати високі результати).

Інші дослідники наголошують, що основу передового досвіду створюють педагогічні знання і вміння вчителя. У полі зору керівника навчального закладу завжди повинні бути багатоаспектність і наступність розвитку майстерності, започатковані ще з педагогічного навчального закладу і завершувані в процесі практичної роботи в школі і в системі підвищення кваліфікації вчителів [3, С. 116].

Упровадження передового досвіду не виключає наступності: нове не повинно перекреслювати раніше досягнутих успішних результатів [5].

У полі зору науковців, методистів досить актуальним було питання перспективного педагогічного досвіду. Як визначався цінний педагогічний досвід у рамках школи? У чому суть його технології? Це і сьогодні є надзвичайно актуальним.

Крізь призму цих досліджень А.Б. Рєзнік робить висновки, що узагальненням шкільного досвіду займаються представники педагогічної науки, методисти, керівники шкіл. Дуже важливо зміцнювати співдружність наукових працівників і практиків, щоб учитель вмів сам аналізувати й узагальнювати свій досвід. Учителю необхідно приділити належну увагу узагальненню свого досвіду, щоб, аналізуючи свою практику, він міг ділитися здобутками з іншими і сам краще працював. Виникає необхідність вивчати теорію з психології та педагогіки, а також методики, і тим самим майстерність буде формуватися на теоретичній базі, а цього і вимагає сьогодні розвиток нашої школи. Робота з узагальнення власного досвіду підвищує самоувагу вчителя і загальний

психологічний тонус всієї його діяльності. Сама творча атмосфера, у якій живе вчитель, благодатно впливає на учнів [6].

У Гайворонській школі № 5 було закладено систему бібліографічних знань, аналізувалися матеріали предметних олімпіад, обговорювалися публікації науково-популярного змісту, велася підготовка до масових заходів, у яких широка ініціатива належала гуртківцям. Цей творчий пошук учителів та учнів сформував своєрідні форми роботи: захист читацьких формулярів та інтересів, клуб «Чомучок», усний журнал «Хочу все знати», «Школа самоосвіти» та багато інших. Досвід був надзвичайно актуальним, про що свідчать листи з різних куточків колишнього Радянського Союзу.

У статті «Критична маса» за 1988 рік педагог з болем у душі зазначав, що найістотнішим недоліком у навчально-виховному процесі було те, що освітяни у більшості своїй не прагнули досягти рівня освіченості, який би викликав і підтримував ланцюгову реакцію самоосвіти і самовиховання. Наприклад, навчили читати і зразу ж примушуємо читати, але нестримне прагнення читати не виробили. Внаслідок цього маємо результат: коли зникає вчительський диктат, то припиняється процес читання, а разом з тим атрофується бажання читати. На думку педагога, причин чимало. Одна з них – не доводимо навички до автоматизму. Кожен хоче робити те, що йому вдається. Випускник, закінчивши школу, має прагнути до використання набутих знань, умінь і навичок. На жаль, наша школа протягом багатьох років повністю ігнорувала вміння. В.О. Сухомлинський чи не першим порушив це правило, палко відстоюючи гармонію знань та умінь. Наслідуючи його, вітчизняні науковці почали створювати різні програми, але втілювати їх у життя було важко, адже часу для формування умінь і навичок не відводилося. Почали з гуртків «Вчити вчитися», але продовження вони не знайшли.

Прагнемо, щоб учень учився, але вміння йому не сформували. Кожен навчається на свій розсуд, у школі не навчили як раціонально вивчити вірш, виконати домашнє завдання, опрацювати великий текст у старших класах. Серйозне стурбування вчительства – низька культура читання старшокласників. Арон Борисович наголошував, що це від того, що занадто мало вправляємося і недостатньо працюємо над технологічною стороною цього процесу: необхідно підносити культуру читання, виробляти вміння вдаватися до різних підходів у цьому процесі, зокрема, перегляд книги, швидкочитання, поглиблення. А.Б. Рєзнік підводив до того, що в школі цим ніхто не займається, а лише вимагають глибокого засвоєння. Хоча, пише він, мова йде про елементарні вміння, які є не більше, ніж базою для подальшої розбудови освіти взагалі, а особливо – самоосвіти.

Наприклад, у 10-му класі для вивчення суспільствознавства дається 68 годин, а вимоги: активно застосовувати теоретичні знання, пошук науково обґрунтованих рішень, відстоювати погляди, самостійно поповнювати свої суспільно-політичні знання тощо. І це все при занадто кволих уміннях. Хіба ж сягнеш швидких темпів? Нині, в умовах єдиної системи безперервної освіти, ми маємо створити великий потенціал, який забезпечить подальший рух. І сьогодні серед основних видів навчання в цій системі першим іде систематичне

навчання працівника, і жодного не обійде самоосвіта, тому надзвичайно актуально розширити мережу гуртків з цієї проблеми [7]. Усе це співзвучне нашому часові. І сьогодні, виходячи з Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, вимоги до освіченості учнів основної і старшої школи виражено у поняттях: громадянська компетентність; діяльнісний підхід, який спрямовує навчально-виховний процес на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці здобутих знань з різних навчальних предметів; загальнокультурна компетентність; інформаційно-комунікаційна компетентність тощо.

Настільною книгою для вчителів історії та суспільствознавства була книга «Гражданское становление школьников» з досвіду роботи вчителя суспільствознавства Гайворонської середньої школи № 1 Арона Борисовича Рєзніка, яка вийшла у 1985 році (Московське видавництво «Педагогика», серія «Педагогический поиск: опыт, проблемы, находки») тиражем сто тисяч примірників. У книзі узагальнюється практика цілеспрямованого виховання активної громадянської позиції школярів і політичної культури під час вивчення суспільствознавства.

«Готуючись до нового навчального року, до зустрічі з десятикласниками, які незабаром підуть у самостійне життя, – зазначав А.Б. Рєзнік на початку книги, – я думаю про те, як зробити, щоб кожний урок суспільствознавства допомагав досягненню і зміцненню громадянських почуттів, формував їх високі моральні якості, сприяв осмисленню свого місця у житті».

На вступному уроці він обов'язково починав розмову про значення нового предмета. Передусім розповідав про те, що мали вивчати. Інтегрував раніше засвоєні знання основ наук для кращого усвідомлення ядра наукового світогляду. Він вважав, що важливо, аби старшокласники зрозуміли, що термін «суспільствознавство» поєднує сукупність суспільних наук. Тому в доступній формі розповідав про глибинні зв'язки цих наук з конкретними запитамми, про швидке реагування на зміни в житті. Педагог переконував учнів, що вивчаючи суспільствознавство, вони будуть вирішувати конкретні, практичні завдання, реагувати на події у світі, країні, місті, школі, нехай і не на рівні наукових узагальнень, але з їхнім урахуванням.

«Ви, звичайно розумієте, – казав Арон Борисович учням, – що навіть найкращий підручник не зможе встигати за життям, що тече швидко. Будемо пам'ятати про це, щоб зрозуміти: виконати усі завдання, що стоять перед нами, ми не зможемо, якщо обмежуватимемося тільки ним».

Педагог вважав, що стрижнем уроку суспільствознавства є актуалізація знань – обов'язковий етап творчості вчителя. Майстерність педагога у поєднанні навчання з життям, донесенні до розуміння учнів тих завдань, що розв'язує наше суспільство, і досягненні того, щоб вони були особистісно значущими для учнів. З цією метою важливо знайомити дітей з найважливішими державними документами, подіями внутрішнього та міжнародного життя країни. Учитель повинен робити це оперативно і швидко, не чекаючи надходження методичних рекомендацій і розробок.

Шляхи розв'язання цих проблем ми знаходимо в усіх розділах книги, написаних з ґрунтовним знанням предмета, актуальних проблем життя, що трансформуються в сучасний вимір. Педагогічну позицію вчителя визначають повага до кожного школяра як до підростаючої особистості, віра у здатність учнів працювати серйозно, творчо, натхненно. Саме такий підхід визначає вибір методів, засобів, прийомів і форм навчання, які передбачають самостійність у здобуванні знань, посилену дослідницьку діяльність,

Учений С.Є. Хозе визначав такі характерні риси педагогічного почерку вчителя-новатора А.Б. Рєзніка: кваліфіковане вирішення пізнавальних та виховних завдань у їх поєднанні та взаємозв'язку; опора на міжпредметні зв'язки; використання набутих знань у вирішенні нагальних проблем суспільства; вихід за межі суто шкільних інтересів. Це вмільний відбір найважливіших понять і термінів, фактів і явищ, які складають предмет і сутність суспільствознавства. Учитель націлює учнів на засвоєння найголовніших філософських категорій, які розкривають закономірності розвитку суспільства. Програмовий матеріал вивчається так, щоб учні не лише знали і розуміли те суспільство, у якому ми живемо і працюємо, але й робили свій посильний внесок у його подальше вдосконалення, постійно домагалися покращення навколишньої дійсності. Його досвід, наукова і практична спадщина співзвучні з сьогоdnішніми реаліям шкільної практики.

На наш погляд, авторська технологія Арона Борисовича «Картотека замість конспекту» була і є актуальною, особливо в сучасних умовах інформатизації навчально-виховного процесу. Суть її в тому, що запис інформації до уроку робиться на окремому аркуші певного формату.

Картки, де записується лише одна думка, можна при потребі перемішувати, вилучати застарілу чи зайву (відповідно до мети). Класифікують картки згідно з планом уроку, на кожній вказується джерело, з якого взято дане положення.

Поза впливом на реалізацію поставленого завдання створюється можливість перманентного оновлення і збагачення інформаційного потенціалу уроку актуальними ідеями, положеннями, творчими задумами, підвищується ефективність використання дидактичних заготовок.

Картки в картотеці однакові за довжиною (10 см), але різні за висотою (10, 8, 6 і 5 см) та кольором. Перші три – різнокольорові для запису: 10x10 – теми курсу, 8x10 – теми уроку, 6x10 – плану уроку. Найбільше карток розміром 5x10 – це, по суті, конспект уроку. На кожній з них розміщено найрізноманітніші записи: твердження, події, цитати, спростування, запитання, помилкові відповіді учнів (як застереження від подальших помилок), оригінальна думка учня (як загальне надбання), завдання тощо. Таким чином створюється конспект уроку чи позакласного заходу.

Перша рубрика – «Методика». На цих картках записується план уроку, мета, дата проведення, етапи уроку, запитання (кожне окремо) для опитування чи закріплення знань, домашнє завдання, оригінальні відповіді учнів – цікаві, дивовижні, помилкові; матеріали для заліків, дискусій тощо.

Далі – картки відповідно до навчальної програми за планом уроку. У їх основі – виписки з підручників, методичної літератури і все, про що вчитель збирається розповісти.

А.Б. Рєзнік звиряв план уроку з новою програмою, якщо знаходив зміни – картку переписував, ні – залишав усе як є. Передивлявся за планом «конспект» уроку. Був упевнений, що це стимулює творчий пошук. Якщо виникала якась ідея, то записував на картку, вилучав застаріле, а те, що могло знадобитися у перспективі, – переміщував у «Резерв».

Ефективність запропонованої ідеї ще і в тому, що вона залишається хорошою основою для втілення у навчальний процес будь-якого програмового матеріалу – дослідницького, пошукового.

Варто зауважити, що ця технологія і сьогодні не втратила своєї актуальності.

А.Б. Рєзнік зробив вагомий внесок у теорію і практику навчання і виховання. Його інноваційні ідеї випередили час. І сьогодні вчителі історії можуть користуватись його досвідом з питань методики самоосвіти учня, проведення інтелектуальних змагань, вивчення, узагальнення перспективного педагогічного досвіду тощо.

Кращою подякою гідних послідовників буде творча трансформація його ідей в практику сьогодення.

Література

1. Орлов А. Педагогика сотрудничества: некоторые итоги и перспективы // Коммунист. – 1988. – № 2. – С. 121.
2. Скаткин М.Н. В творческом поиске. Предисловие // Педагогический поиск. – М.: Педагогика, 1988. – С.5,6,8.
3. Збірник «Внедрение достижений педагогики в практику школы. – М. : Педагогика, 1981. – С. 110, 111, 114.
4. Иванов А.Ф. Трудности преодолимы // Внедрение достижений педагогики в практику школы. – М. : Педагогика, 1981. – С. 116.
5. Шамова Т.И. Проблемы изучения и внедрения передового педагогического опыта // Советская педагогика. – 1975. – № 4.
6. Львов М.Р. Содружество научных работников и практиков // Внедрение достижений педагогики в практику школы. – М. : Педагогика, 1981. – С. 123.
7. Рєзнік А.Б. Критична маса // Молодий коммунар. – 1988. – 14 травня.

ДЛЯ НОТАТОК

**Шляхи формування
предметних компетентностей
на уроках історії та правознавства**
(з досвіду роботи вчителів
історії та правознавства Кіровоградщини)

Методичний посібник

Підписано до друку _____ 2014 р.
Формат 60х84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Друк – різнограф. Тираж __ прим.
Зам. № 207

Видавництво КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», вул. Велика Перспективна, 39/63,
Кіровоград, 25006

Віддруковано в лабораторії інформаційно-методичного забезпечення освітнього процесу
КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», вул. Велика Перспективна, 39/63, Кіровоград,
25006